

MAGYARORSZÁG
S T A T I S T I K Á J A.

I R T A

FÉNYES ELEK,
HITES ÜGYVÉD, 'S A' MAGYAR TUDÓS TARSASÁG
LEVELEZŐ TAGJA.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN, 1843.
TRATTNER-KÁROLYI TULAJDONA,
URI UTCZA 453d. SZÁM.

FOGLALAT.

II. RÉSZ. Magyarország Alkotmánya.

- I. SZAKASZ. Alaptörvények. 1. §.
- II. SZAKASZ. Thronörökösödési jog.
- a) Születés által. 2. §.
 - b) Koronázás által. 3. §.
- III. SZAKASZ. A) A' magyar király.
- 1) Rangja. 4. §.
 - 2) Czimje. 5. §.
 - 3) Vallása. 6. §.
 - 4) Nagykorúság. Gyámság. 7. §.
 - 5) Az ország ékességei. 8. §.
 - 6) Czimere. 9. §.
 - 7) Fejedelmi lakás. 10. §.
 - 8) Királyi udvar. Országzászlósai. 11. §.
 - a) Nádor. 12. §.
 - b) Királyi helytartó. 13. §.
 - c) Többi országzászlósok. Koronaörök. 14. §.
 - d) Szent István vitézrendje. 15. §.
 - e) Királyi udvarnokok. Arany sarkantyus vitézek. 16. §.
 - f) Királyi nemes testőrsereg. 17. §.
- B) Magyar királynő. 18. §.
- C) Magyar királyi herczegek és herczegnők. 19. §.
- IV. SZAKASZ. A' király jogai. 20. §.
- I. Egyházi dolgokban.
- a) A' romai és görög kath. egyházban. 21. §.
 - b) Evangelikus egyházban. 22. §.
 - A' magyarországi protestansok jogai és viszonyai a' statushoz, 's a' többi valóságbeli felekezetekhez. 23. §.
 - c) A' nem egyesült óhitű egyházban. 24. §.
- II. Politicai tárgyakban. 25. §.
- III. Országgyűlésen. 26. §.
- 1) A' magyar karok és rendek. 27. §.
 - 2) A' magyar karok és rendek jogai.
- AA) Országgyűlésen. A' magyar országgyűlés. 28. §.
- Az országgyűlés tárgyai. 29. §.

BB) Országgyűlésen kívül.

Közönségesen. 30. §.

Különösen :

- a) A' kath. papság jogai. 31. §.
- b) A' mágnások jogai. 32. §.
- c) A' nemesi rend jogai. 33. §.
- d) Királyivárosok és polgárok jogai. 34. §.
- e) Szabad kerületek és szabadosok jogai 35. §.

A' parasztok állapota és viszonya.

aa) A' királyhoz és országhoz. 36. §.

bb) Földesuraikhoz. 37. §.

III. RÉSZ. Magyarország Kormányzása.

I. SZAKASZ. Az ország felosztása. 38. §.

II SZAKASZ. Politicai kormánytestületek.

- 1) Magyar királyi udvari cancellaria. 39. §.
- 2) Magyar királyi helytartótanács. 40. §.
- 3) Vármegyék. 41. §.
- 4) Szabad királyi városok. 42. §.
- 5) Szabad katonai közönségek. 43. §.
- 6) Szabad kerületek. 44. §.

III. SZAKASZ. Katonaság.

- 1) Nemes felkelő sereg. 45. §.
- 2) Állandó katonaság. 46. §.
- 3) Katonai Végvidék.
 - a) Ennek kifejlődési története. 47. §.
 - b) Szerkezete. 48. §.
 - c) Hadi ereje. 49. §.
- 4) Katonai kormány és törvényszékek. 50. §

II. Rész.

Magyarország Alkotmánya.

I. SZAKASZ.

1. §. Alaptörvények

Magyarország a' mostani fölséges uralkodóházban örökös monarchia, mellynek feje a' király, a' végrehajtó hatalmat kizárólag 's egész terjedelmében gyakorolja; a' törvényhozó hatalmat 's adóztatási jogot pedig a' magyar néppel, melly név alatt Magyarországbán csak a' nemesség értetik (Verböczy Tripart. P. II. Tit. 4.), olly formán osztja meg, hogy ennek megegyezése nélkül törvény sem nem hozathatik, sem el nem töröltethetik, sem nem magyaríztathatik, és semminemű adó és segedelem legyen az pénzben, természetnyekben vagy katonában, a' magyar nemzetre ki nem vetethetik. Mind a' király, mind a' nép jogait és kötelességeit azon alaptörvények határozzák meg, mellyek szerint a' magyar status szerkezete kölcsönös egyesség útján elrendeztetett. Ez alaptörvények vagy *írottak*, vagy *szokásbeliek* (csupán hosszas szokás által helybehagyottak); 's az írottak ismét vagy önálló, saját névvel nevezetett oklevelek, p. o. a' koronázási hitlevél, vagy a' többi polgári törvények közt beszöve találtnak. Az írottak közül bizonyosan e' következők teszik a' magyar alkotmány alapját:

1. Azon *eredeti szerződés*, mellyet a' magyarok fővezérei, számszerint heten, Almus herczeggel kötöttek.^{a)} Ez egyesség vetette meg a' magyar állomány talpkövét, melly által Almust 's ennek örököseit örökös fejedelmüknek elválasztván, egyszerűsmind a' fejedelem és alattvalók jogai és kötelességei kölcsönösen meghatároztattak.

2. A' II. András által 1222-ki évben kiadott *arany bulla*, mellyben a' magyar nép jogai 's kötelességei pontonként elő-

számláltatnak; b) a' 31-ik cikket azonban nem értve, mivel az ebben népnek adott azon engedelmet, miszerint a' király általi törvénysértések esetében fegyveres erővel is ellenállhasson, az 1687-ki 4-ik törvényczikk eltörölte. c) A' magyarok e' *magna charta*-jára a' király koronázás alkalmával, a' fenérintett 31-ik cikket kivévén, különösen megesküszik.

3. A' Hármaskönyv I. részének 9-ik cikkje, mely a' nemes-ség 4 *sarkalatos kiváltságáról* szól; különösen pedig az *adó-tól szabadság* az 1741: 8. cikk által oly alap és változtathatlan törvénynek nyilvánítatott, hogy az többé tanácskozás alá sem vétethetik.

4. A' *bécsi és linczi békekötések*, amaz 1606-ki, ez 1645-ki évről. Mindenik békekötés mind a' két hitvallású evangélikusok *vallásszabadságát* határozván meg, mint ünnepélyes szerződések király és nemzet közt, mind foglalatjuknál, mind külső alakjuknál fogva valódi országos-alaptörvények, 's ilyeneknek az 1608, 1647 és 1791-ki országgyűléseken is elismertettek.

5. *Az uralkodási rendet 's örökösödést megállapító törvények*; névszerint a) az 1687: 2 cikk, melyben az ausztriai ház férfi tagjainak, elsőszülöttségi rend szerint, az uralkodásban való örökösödés általadatott; továbbá b) az 1723: 2-ik cikk, mellynél fogva az örökösödés a' férfiág kihalta után a' leány ágra is kiterjesztetett, azaz III. Károly *pragmatica sanctio*-ja törvényesen elfogadtatott; 's pedig oly móddal, hogy először III. Károly leányai 's ezeknek maradékai, ezek kihalván I. József leányai 's azoknak ivadékai, végre I. Leopold leányai 's maradékai örökösödjének, 's a' nemzetre, a' szabad királyválasztás, csak e' három ág férfi és leány tagjainak teljes kihalta után jöhessen vissza.

6. Minden alaptörvény összegét a' *koronázási hitlevél*, 's a' koronázás alkalmával letenni szokott *királyesku* magában foglalja. Ez, ugy mint amaz, mindenkor a' törvénykönyvbe iktattatik. Már szent István király idejétől fogva szokásban volt, hogy a' magyar királyok uralkodói hatalmuknak ünnepélyes átvétele alkalmával, az ország és nép jogainak oltalmazását 's megtartását ígérték, 's ígéretüket esküvel is erősítették. II. Ferdinand, 's az utána következő magyar királyok egész II. Mátyásig csak a' II. András bullájára esküdtek meg; hanem II. Mátyás uralkodása alatt, azon régi, darab időre mint fentebb említettük félbeszakadt szokás, miszerint koronázás előtt a' koronázandó király 's

a' statusok kölcsönös megegyezésével egy oklevél készítetett, ujolag életbe hozatott, 's ezen szokás maiglan is az ország alap-törvényei közé számíthatik. Mellyek legyenek a' koronázási hitlevél pontjai, alább a' 3-ik §-ban előadandjuk.^{d)}

*) Ezen szerződést legelőször Béla király névtelen jegyzője (Anonymus Belae Regis Notarius) írta meg. Ennek huszonnégyszáz levet vastag pergamenten látható, de nem az ő keze írásával való munkája a' bécsi ambraziani gyűjteményből a' császári könyvtárba vitetvén által, a' kéziratok közt 630-ik szám alatt találhatik. A' kéziratnak semmi címe nem lévén, tisztán maradt homlok-lapjára a' császári fő könyvtárnok Tengenageli Sebestyén illy címet ragasztott: „*Historia Hungarica de VII primis Ducibus Hungariae Auctore Belae Regis Notario*“, 's egyszersmind az egész munkát arab számokkal 57 cikkekre jelölte, melly felosztás jelei, később, midőn a' kézirat Schwandtner János György gondoskodása, 's Bél Mátyás által irt előbeszéd mellett kinyomatott, ugyan annyi cikkek 's rövid foglalatok által különböztettek-meg. Aztán kinyomatott Kolosváron 1747; Nagyszombatban 1765; Kassán 1772; ugy szinte 1827. Szép jegyzetekkel kiadta Endlicher István, 's az egész kéziratot magyar nyelvre fordítva kiadták Lethenyei István pécsi kanonok 1790-ben, és Mándy István Debreczenben 1799-ben, 'stb.

Mellyik Béla királynak lett legyen a' kérdéses névtelen író jegyzője, ennek meghatározásában Engel, Feszler, Horányi, Kátóna, Kerchelich, Kollár, 'stb., egymástól nagyon különböznek. A' tudós Cornides, ki a' névtelen jegyző sokak által megtámadtatott hitelességét, jeles irataiban, mellyeket Engel saját jegyzeteivel kísérve kiadott (*Vindictas Anonymi Belae Regis Notarii Budán 1802.*), diadalmasan kivivta, előbb III. Béla, később II. Béla király jegyzőjének állítja. Annyi bizonyos, hogy IV. Béláé nem volt, mert a' tatár pusztításról mélyen hallgat; hanem több körülmények oda mutatnak, miszerint leghihetőbben III. Béla alatt élt, 's e' tárgyban figyelmet érdemlő észrevételeket legujabban Ensel Sándor tett Tud. Gyűjt. 1832-ik évi 9-ik és 10-ik kötetben.

Ezen eredeti szerződés Béla névtelen jegyzője saját szavai szerint e' következő 5 pontot foglalá magában:

I. Ut, quandiu vita duraret, tan ipsis, quam etiam posteris suis, semper ducem haberent de progenie Almi ducis.

II. Ut, quidquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.

III. Ut isti, principales personae, qui sua libera voluntate Almu sibi dominum elegerunt, quod ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur.

IV. Ut, si quis de posteris eorum infidelis fieret, contra personam ducalem et discordiam faceret inter duces et cognatos suos;

sangvis nocentis funderetur ; sicut sangvis eorum fuit fusus in juramento , quod fecerunt Almo duci.

V. Ut , si quis de posteris Almi ducis et aliarum personarum principalium juramentum , statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subiaceat in perpetuum.

E' törvények előszámlálása után ez egyesség szerzőiről Béla névtelen jegyzője ezeket mondja: Horum Septemvirosum nomina fuerunt: Almus pater Arpad, Fleud pater Zobolsa, a quo genus Saac descendit. Cundu pater Curzan. Ound pater Ete, a quo genus Calan et Colsoy descendit. Tosu pater Lelu. Huba, a quo genus Zemera descendit. Septimus Tuhutum, pater Horca, cujus filii fuerunt Ggyla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit etc.

b) II. Andrásnak ezen bullája, hogy a' késő maradéknak bizonyosan fenmaradhasson, 7 példányban 's különböző helyekre adatott-ki; még is jelenleg egy eredeti példány sem található sehoh. 1792-ben Horváth-Stansith Imre, szepesmegyei országgyűlési követ az országgyűlésre magával I. Maria királynétől egy eredeti oklevelet hozott (Diar. Comit. 1792. p. 107.), mellv II. András bulláját megerősíti, 's ez oklevél hitelesen lemásoltatván, belőle egy példány az ország levéltárába tétetett. — Ezen nagy fontosságu aranybulla eredetét, foglalattját, következményeit tudományosan és szigorú critical pontossággal taglalgatni, felette szép munka volna, de illyennel még nem birunk, mert Szegedi Jánosnak e' bullára tett jegyzetei (*Assertor Libertatis Ungaricae, Dalmaticae, Croatiae et Sclavonicae, Andreus II. Rex Hierosolymitanus etc. Cassoviae, Typis Acad. Soc. Jesu, MDCCCLII.*) nem kielégitők, pedig némelly pontokra valóban figyelmet érdemlő észrevételek lennének. Így p. o. a' második szakaszban e' szavak: Quoniam libertas tam *Nobilium* Regni nostri, quam *etiam aliorum* instituta a *Sancto Stephano Rege* 's ismét a' 3-dik szakaszban: „Concedimus tam his (id est Nobilibus), quam *aliis hominibus* Regni nostri *Libertatem a S. Rege concessam*“ világosan oda mutatnak, hogy II. Andrásnak e' szabadság levelében, melyre minden koronázandó király megesküszik, nem csak a' nemeseknek, hanem a' nemnemeseknek is adattak jogok és szabadságok, de melyek legyenek ezek, már ma valóban meg nem mondhatjuk. Annyi bizonyos, hogy hajdan a' nemesek és nemnemesek közt nem volt olly nagy különbség. mint jelenleg; többek közt hogy földet a' nemnemesek is örökösen birhattak, onnan kitetszik, mert nincs egyetlenegy törvényünk is, mely a' nemnemest örökös földbirtokból kívárná, ellenben tudunk törvényt és okleveleket, melyek a' nemnemesek birtokjogát is igazolják. Így például: *Corpus Juris Hung. T. I. Colomanni Regis L. I. cap. 19.* ezt olvassuk: „*veleres Colori electi terram non habentes alibi, ad suam revertantur, si lumen terra eorum datus est monasteriis, vel Ecclesiis, et ipsi alium habeant; hoc inviolabiliter ita permaneat.*“ Továbbá lásd *Fejér Cod. Dipl. T. V. vol. I: p. 197. vol. III. p. 264.*, stb. A' 7-ik czikkre, mely a' nemesek katonáskodási kö-

telességét 's módját szabja meg, szinte nevezetes észrevétel fordul-elő. Ugyanis láthatni, hogy katonáskodási tekintetben hajdan a' közrendű nemesek, és a' fő nemesek (qui comitatus habent) és várjobbágyok közt különbség volt. A' főnemesek t. i. és várjobbágyok (servientes castri) II. András előtt a' királyt még az ország határain túl is hadaikkal saját költségeiken tartoztak követni, részint azért mert a' királytól nagy birtokokat nyertek, részint mert földjeiket éppen illy köteleztetés mellett bírták; azonban II. Andrásnak a' szentföldön viselt háboruja a' főnemeseket súlyosan érintvén, innen vehette eredetét a' bulla 7-ik czikkje, melly szerint a' főnemesek (omnes, qui comitatus habent) tartoztak ugyan az ország határain túl menni, de csupán a' király költségén; 's mivel itt a' közrendű nemesekről semmi említés nem tétetett, ellenkezőkép bizvást azt következtethetjük, hogy ezek csak az ország határain belől tartoztak saját költségeiken katonáskodni, a' határon túl pedig a' király költségén sem tartoztak, 's e' magyarázatot igazolják Fejér Codexének (T. III. vol. II. p. 258.) e' szavai is: „*nobiles extra Regnum nobiscum ire non tenentur, nisi Comites, et stipendiarii, et jobbagiones Castri, et quibus amplas concessimus possessiones.*“

c) Milly értelemben vették ezen záradékot eldődeink, lásd Révay Pétert: *Centuria III m. p. 16.* Ugyan ezen záradék Erdélyre nézve is eltöröltetett a' leopoldi oklevél 3-ik czikkében.

d) Némellyek a' Végvidéket illetőleg a' magyarországi alaptörvényekhez tartozandónak állítják azon 1807-ben aug. 7-kén kiadott legfelsőbb alapszabályokat is, mellyeknél fogva a' Végvidék szerkezete újabban szabályoztatott, azaz a' végőrök jogai és kötelességei szorosan meghatározattak, a' birtokróli rendelkezési jog kiszélesítetett, a' népesebb végházak megosztzkodásáról, 's a' felséges kincstárnak teendő szolgálatokról könnyítő szabályok állapítottak meg. Azonban e' végvidéki alapszabályok, ó felségének, mint magyar királynak 's e' vidékek földesurának atyai kegyelméből, 's nem kölcsönös egyezkedésből származván, 's ennélfogva a' fejedelem részéről akarmikor módosítást és változtatást is szenvedhetvén: ezeket a' fenelőszámlált, kölcsönös megegyezésen alapuló 's csak illy uton változtatható magyarországi alaptörvényekhez nem számíthattuk.

II. SZAKASZ.

Thronörökösödési jog.

a) Születés által 2. §.

A' magyar thronörökösödés történetében 4 fő időszakot különböztethetünk meg. Elsőt Almus herczegtől kezdve 1301-ig, vagy is az árpádi ház férfiága kihaltáig, másodikat 1301 — 1687, harmadikat 1687 — 1723, negyediket 1723-tól a' mai időkig.

Az első időszakban, a' thron, örökségi jog vala az árpádi ház férfi ágában,^{a)} a' nélkül azonban, hogy az örökösödési rend az uralkodó nemzetség tagjai közt meghatározva, 's az ország osztathatlansága törvény által megállapítva lett volna. Ez, mint tudjuk, sok zavarra, 's belső háborukra ada alkalmat. Gyakran az uralkodó király egyenes örökösét mellék atyafi szorította ki, mint a' gyermek Salamont I. Béla, és III. Istvánt, II. László 's majd IV. István; sokszor pedig a' királyi hercegek az uralkodóval valódi osztályra léptek, 's az országnak egy harmadát, vagy egész herczegségeket teljes hatalommal birván, ott királyihoz hasonló udvart tartottak, és saját országzászlósaik valának.

A' második időszakban, őseink az uralkodó maradékainak látszólag thronörökösödési jogot engedtek ugyan, de tetteleg valódi szabad választást gyakorlának; mennyiben belső háborúk elkerülése végett, az igaz, rendszerint nem csak a' királyi fiúkat, hanem ezek nem létében a' leányokat, sőt ezek férjeit is elismerték fejedelmeiknek, 's megkoronázták; hanem ismét sok esetben a' királyi családtól egészen idegen nemzetségbeli koronás főket választának, mint I. Ulászlót, I. Mátyást és Zápolya Jánost. Azonban I. Ferdinand thronra léptével az ausztriai ház örökségi joga tetteleg folyvást elismertetett, sőt már e' jog a' törvény betüibe is bejött,^{b)} de I. Leopoldig soha ünnepélyesen törvénynek nem szentesített, és a' nemzet 's nagyjai még mindig szabad választási jogaikhoz ragaszkodának.^{c)}

Illy formán a' thrónörökösödés törvénynyeli meghatározását egy darabig mind a' nemzet, mind a' király mintegy szántsándékosan hallgatással mellőzván, utóbb a' nemzet I. Leopoldnak a' törökök kiüzésében tett nagy érdemeit avval kíváná meghálálni, miszerint az 1687-ik 2. és 3. törvényczikkében a' magyar thrón örökségét I. Leopold férfi maradékaira, 's ezek kihaltával a' Spanyolországban uralkodó öregebb habsburgi ág férfi örököseire ruházta át, ez uttal az ország oszthatlanságát 's az első szülöttségi rendet is megállapítván. ^{d)}

Végre elkövetkezék a' negyedik időszak, a' midőn tudniillik III. Károly thrón örökösödési rendelete, vagy is *pragmatica sanctio*-ja, melyet még 1713-ban apr. 19-kén számos ministerek és nagyok jelenlétében ünnepélyesen kihirdettetett, az 1723-ki magyar országgyűlésen is a' 2-ik czikkben törvényileg elfogadtatott; 's mellynélfogva az örökösödés az ausztriai habsburgi ház férfiágának kihalta után a' leány ágra és olly formán terjeszteték ki, hogy először III. Károly leányai, 's ezeknek maradékai, ezek kihalván I. József leányai 's azoknak ivadékai, végre I. Leopold leányai 's maradékai örökösödjének. Milly áldozatokat tett legyen III. Károly, örökösödési rendeletének végrehajthatására, 's minő csekély sikerrel: ezt tudjuk a' történetekből, de egyszersmind a' világ előtt az is ismeretes, miszerint a' magyar e' rendeletnek fegyverrel kivívásában nagy lelküleg mind vérét, mind pénzét feláldozván, 's így a' török kiüzetéséből rámaradt régi adósságát becsületesen lefizetvén, ez által a' felséges uralkodó ausztriai ház, 's a' hű magyar nemzet közt a' bizodalom és szeretet láncza még szorosabbra fűzetett.

Jelenleg tehát Magyarország a' felséges ausztriai háznak^{e)} megoszthatlan öröksége. A' korona, első szülöttségi rend, 's ág-örökösödési (linealis successio) jog szerint mind férfi, mind nő tagjaira általszál, olly móddal azonban, hogy ez utóbbiakra csak a' férfiak teljes kihaltával mehet át az örökösödés, 's ekkor hasonlóul az első szülöttségi rend, 's az ág-örökösödési elv szerint, mellynélfogva tudniillik az elhunyt uralkodó egyenes örökösei, a' távolabb ági atyafiakat mindég kizárják (vegyes vagy ausztriai örökösödési rend). ^{f)} Ha pedig az egész ausztriai háznak mind férfi, mind nő tagjai kihalnának, ez esetben a' magyar karokra és rendekre a' szabad királyválasztási jog visszajön. ^{g)} Végre szokásból a' korona örökösöknek törvényes és rangszerű ágybéli származása elmulthatlanul megkívántatik.

a) Sokan a' leányág örökösödési jogát már az árpádi ház uralkodása alatt vitatják, de sikeretlenül; mert valaminthoz erre sem törvényt, sem a' Péter trónra jutásán kívül, mely szinte ármánykodó idegen pártok eredménye vala, több esetet nem mutathatnak: úgy fel sem is tehetjük, hogy egy olly harcziás nemzet, millyen a' magyar volt, mely királyában is inkább első hadvezérét tisztelte, a' kormányt gyenge női kezekre bízta volna. Sőt még a' szabad királyválasztási időszakban is annyira idegenkedék a' magyar nemzet női uralkodástól, hogy midőn Máriát I. Lajosnak, 's Erzsébetet Zsigmondnak leányát trónra lépteté, egyzersmind férjeiket is megkoronázta, és Zsigmondot a' gyermektelen Mária halála után szinte továbbá törvényes királyának elismerte, mi meg nem történhetnék olly országban, mint Angolhon példája kétségkívül bizonyítja, mellyben a' leányág világos örökösödési joggal bír. De hogy a' leányág Magyarországon egész 1723-ig soha törvényes örökséggel nem birt, erre előtem legnagyobb erősségnek látszik az, miszerint még a' győzedelmes I. Leopoldnak is csak férfi maradékaira terjesztetett ki az örökösödési jog, ámbár közönségesen tudjuk, hogy már ezelőtt I. Ferdinand 1543-ki magány végrendeletében 's ehhez csatolt 1547-ki mellékletében (codicillus) a' férfilag magvaszakadási esetére, a' leányág örökösödését még Magyar és Cseh országokra nézve is meghatározta.

b) E' miatt többen, jelesül *Schwartner* az ausztriai ház trónra lépésével, az örökösödési jogra nézve új időszakot kezd, de véleményem szerint helytelenül; mivel ebben törvényileg I. Leopoldig csakugyan semmi változás nem történt, 's az 1547: 5 t.cikknek idézett következő szavaiból: „*Nam cum sese Ordines et Status Regni, non solum Majestati suae, sed etiam suorum haereditum imperio et potestati, in omne tempus subdiderint*,” stb.“ az ausztriai ház trónra lépésének hibásan tulajdonít új örökösödési időszakot, mert illy forma törvény kitételek már előbbi királyok decretumaiban is olvashatók; például I. Maria 1389-ki decretuma előszavában, az 1439-ik 12-ik törvénycikkben, 's V. László 1454-ki decretumában, mely e' szavakkal kezdődik: „*Cum nobis novissime de manu potestate, ac educatione Friderici Romanorum Imperatoris exeuntibus Praelati, Barones et Nobiles Regni nostri Hungariae generali conventionne primum nuper Viennae ad nos congregati relictis omnibus dissensionibus, nos verum et naturalem eorum Regem ac Dominum devota fidelitatis oblatione concordii animo honorassent*,” stb. De a' III. Fridrikkel és I. Maximiliánnal kötött egyezkedésekből is, bár milly elmésen vitassanak azok Wiedemann által, következtetni semmit nem lehet, mert illy forma szerződéseket az ország rendei mindég törvényteleneknek tartottak, 's ezért még 1505-ben ünnepélyesen kötelezék magukat soha idegen nemzetbeli királyt nem választani; mellyrenézve I. Ferdinand törvényes királyságának megmutatására a' törvényes elválasztás és megkoronázás tökéletesen elegendő.

c) Mennyire meggyökeredzett magyar őseinknél a' szabad királyválasztási eszme, kitetszik Verbóczy (Hármaskönyv. I. R. 30 cz.) következő szavaiból: „*Neque Princeps, nisi per Nobiles eligitur, neque Nobilis, nisi per Principem creatur.*“ 's midőn 1563-ban sept. 8-kán Ferdinand Maximilian fiát Posonyban megakará koronáztatni, a' Rendeek ez időelőtti koronázás által választási jogukat korlátoztatni gondolván, nyughatatlankodtak, 's csak avval engeszteltettek meg, hogy a' székeszentegyházban régi szokás szerint a' nádor által elébb felszólítottak: „akarjátok, kívánjátok, 's parancsoljátok-e, hogy Maximilian királylyá koronáztassék?“ mire e' felelet: „akarjuk, kívánjuk, 's parancsoljuk“ következőn, a' koronázás megtörtént, 2331 diszesen öltözött magyar lovas jelenlétében. *Beschreibung der königl. Freistadt Pressburg. 1821. 273. lap.* E' felszólítás 1687-től fogva természetesen már elmarad.

d) II. Ferdinand az ország oszthatatlanságáról, előszülöttségről, gyámságról és nagykorúságról 1621-ki végrendeletében, 's 1635-ki vég hagyományi - mellékletében családilag már előbb rendelkezett.

e) A' mostani *habsburgi-ausztriai-lotharingiai* császári királyi nemzetség *Ethikótól*, Allemania és Elszasz herczegétől veszi származását. Ez tósatya leve két uralkodó ágna, melyeket *Albert* és *Ethikó* fiai felső és alsó Elszaszban alapítanak. Azon ág, melyet *Albert* alapít. később még habsburgi gróf címet is vett fel, 's 1273-ban a' megrongált német birodalomnak *Habsburgi Rudolf* személyében jeles császárt ajándékoza. Ettől kapták *Albert* és *Rudolf* fiai az ausztriai német tartományokat hűbérbe, melyek így a' habsburgi uralkodóházra ruháztatván, ennek kormányja alatt Maria Thereziáig megmaradtak. E' fejedelemnő 's utolsó örököse a' habsburg-ausztriai háznak, *Ferencz lotharingiai* herczeggel való egybekelése által az *Ethikótól* származott másik ágat ismét egy uralkodóházban egyesítette. *I. Ferencz* pedig 1804-ben örökös ausztriai császári címet vett fel, melyet az uralkodóház feje ezután is mindenkor viselend, de az ausztriai császárságot alkotó különféle országok és tartományok alaptörvényei és függetlenségük továbbra szinte sértetlenül fenmaradnak.

f) Így p. o. I. József halála után következett ennek testvéröcse III. Károly, 's Károlynak helyébe lépett leánya, Maria Theresia. Az első esethen a' férfi mellékág az uralkodó egyenes leányörökösét, a' másikhán az egyenes leányörökös az öregebb ágat, azaz I. József leányait zárta ki az örökösödésből.

g) Az ausztriai ház kihaltául Csehországra szinte visszaesik a' szabad király választás, de a' tulajdonképeni német-ausztriai tartományokról az utolsó örökös szabadon rendelkezhetik.

b) Koronázás által §. 3.

Épen azon alaptörvények (1723: 1. 2.), melyek a' magyar thront a' felséges ausztriai ház mind két nemen lévő tagjainak örökösén általadák, egyszersmind azt is elhatározták, hogy minden thronra lépendő örökös megkoronáztassék, 's pedig az 1791: 3-ik cikk rendeleténél fogva thronra lépésétől számítandó hat hónap alatt okvetlenül, 's koronázása előtt az ország szabadságait, törvényeit, szokásait, kiváltságait egy kiadandó hitlevélben megerősíteni, ezek megtartására magát kötelezni, 's ígérétét élő esküvel is megpecsételni tartozzék. Ennélfogva a' koronázás ünnepélyének három fő tárgya van. Első a' *koronázási hitlevél* kiadatása, második a' *koronázási szertartás*, harmadik a' *koronázási eskü*.

I. Koronázási hitlevél. Midőn még a' thronörökösödés törvénynyel elhatározva nem vala, 's a' nemzet szabad királyválasztási jogot gyakorlott: szokásban volt a' koronázás előtt némelly, szabadságokat, kiváltságokat, szokásokat megerősítő vagy elfogadó feltételeket 's ígéretek tenni fel a' meg koronázandó királyoknak; 's e' feltételek a' szerint mint a' körülményekhez képest különbözők valának, a' koronázási hitlevél tartalma és pontjai is változtak. Az 1687. és 1723-ki alaptörvények óta természetesen új szerződésnek, vagy capitulationnak helye nincs, hanem egyszer mindenkorra a' koronázási hitlevél tartalma és pontjai megállapittattak. E' szerint hibásan állitják némelly jogtudósok, mintha az 1687: 2, és 1723: 1. és 2. cikkek által csupán a' thronörökösödés lenne megállapitva, de a' nemzet szerződési joga az új koronázandó királylyal továbbra is épségben fentartatott volna; mert épen az idézett törvények következtiben a' thron soha meg nem ürülhetvén, a' fő hatalom is, melly e' szerződésre jogot adna, az ausztriai ház teljes kihaltáig soha a' nemzetre vissza nem szállhat, 's magának a' hitlevélnek 5-ik pontja is a' megállapittatást világosan tanusítja, ^{b)} és épen azért mert kölcsönös szerződés, akármellyik félnek ettől egyoldalulagos elállása, tanácsos politice sem lehet. A' hitlevél tehát jelenleg, a' szerint mint ez mostani dicsőségesen uralkodó V. Ferdinánd királyunk által kiadott, 's az 18^{42/46}-ik 1-ső §-ba besoroztatott, 5. pontból áll, melyek így következnek:

1. Hogy mi a' régi thronörökösödésen kívül, mind a' koronázást az 1791: 3 cikkely értelmében, mind általánosan 's

egyenként Magyarországnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak szabadságait, kiváltságait, rendszabályait, közjogait, törvényeit és szokásait, mellyek kezdettől fogva a' magyar királyoktól, dicső emlékezetű eldődeinktől a' jelenig adattak és megerősítettek, vagy jövőendőben adatnak, 's általunk megerősítetnek (mellyekre említett országrendei boldog emlékezetű eldődünk I. Ferdinand császár és király decretuma bevezetésében álló eskü formát megállapították és kiterjesztették), mindazáltal II. András 1222-ki decretuma 31-ik cikkjének záradékát e' szavaktól kezdve: „Quod si vero nos“ e' szavakig: „in perpetuum facultatem“ kivévén, többnyire minden pontjaiban, záradékaiban, cikkeiben, úgy mint azok alkalmazása és értelme (azon hozzáadással azonban, hogy az 1741-iki 8-ik törvény-cikk, 's mind az, mi ott kivétetik, teljes erejében maradjon) a' király és országrendei közös megegyezésével országgyűlésileg elhatároztatik, mind magunk szilárdan és szentül megtartandjuk, mind másokat is ezek sérthetlen megtartására kötelezendünk.

2. Hogy mi az ország szent koronáját, a' régi szokás, 's a' törvények értelmében, bizonyos, a' Rendei köréből, velük egyetértőleg, vallásrai tekintet nélkül választandó személyek által az országban őriztetendjük.

3. Hogy mind a' már eddig visszafoglalt, mind az ezután visszafoglalandó tartományait és részeit Magyarországnak, 's hozzá tartozó tartományainak, a' hitlevéli eskü forina meghagyása szerint, a' fenemlitett országhoz, 's hozzá tartozó tartományaihoz egészen visszakapcsolandjuk.

4. Hogy azon esetre (mitől a' mindenható örizzen meg), ha az ausztriai főhercegi ház mind két nemen levő, névszerint pedig először a' VI. Károly, majd I. József, 's végre I. Leopold romai császárok és magyar királyok maradékai kihalnának, az 1723: 1. és 2. cikkei rendelete szerint is, a' szabad királyválasztás és koronázás előbbi állapotjára visszaessék, 's ezen országnál, 's koronájához tartozó tartományainál, a' régi törvényes szokásnál fogva érintetlenül fenmaradjon.

5. Mint már az 1-ső pontban előbocsátva volt, valahányszor új koronázás adandja magát elő az ország határai közt, 's rendes országgyűlésen, mind annyiszor Örökösaink 's Maradékaink, mint ujonnan koronázandó örökös királyok kötelesek leendnek, ezen koronázási hitlevél megerősítését előre bocsátani, 's reá az esküt is letenni.

Az így elkészített, a' király saját aláírásával 's a' nagy királyi pecséttel megerősített hitlevél, rendesen koronázás előtti napon, a' királytól, a' főcancellár által a' thrón körül összegyűlt országrendeinek általadatik, 's a' törvénykönyvbe, a' megkoronázandó király 1-ső decretuma elején, beiktattatik.

II. Koronázási szertartás. A' magyar nemzet eleitől fogva lényeges, sőt elmulhatlan dolognak tartotta királya megkoronázását, 's nem képzelheté, hogy e' nélkül a' fő hatalom átruháztassék; sőt az 1791: 32. törvényczikk világosan megszabta, mikép a' meg nem koronázott király adománylevelei és privilegiumai törvény szerint minden erő nélkül valók. E' szerint nálunk mind eddig a' koronázási szertartás üres ünnepélylyé nem avult el, mint ez a' többi nemzeteknél megtörtént. Fő szerepet játszanak e' koronázáson az esztergomi érsek, kinek a' királyok koronázására előjoga van, mint a' veszprémi püspöknek a' királynőkére, továbbá a' nádor, 's az ország különféle zászlósai. A' koronázási város, melyet a' király tetszése szerint jelöl ki, hajdan Esztergom, később Székes-Fejérvár, 's a' mohácsi veszedelem után Posony vala. Az ünnepély maga ekkép megyen végbe: A' koronázásra határozott napon a' király magyar diszkontösbe öltözvén, minden püspöktől 's ország zászlósától, és az ország, 's hozzá kapcsolt tartományok zászlóit vivő nemesektől, egy a' végre kitűzött szentegyházba kísértetik. Itt két püspöktől vezetettvén, a' nagy oltárhoz vitetik, melynek alsó lépcsőjén letérdepelve, 's kezeit az Evangeliumra téve, a' pontifikáló érseknek megesküszik, hogy az országban az igazságot 's békét fentartandja (*juramentum de justitia et pace*), különösen pedig a' romai katolikus anyaszentegyházat, 's annak szolgáit oltalmazandja. Melly megtörténvén, a' litania elkezdődik, 's a' király jobb vállán, 's mejjén az érsek által felkenetvén, *) szent István magyar király ruhájába felöltöztetik. Ekkor az isteni tisztelet kezdetét vevén, a' pontificáléban meghatározott formák megtartása mellett, a' király, a' primás kezeiből szent István meztelen kardját elfogadja, 's erre közvetlenül a' korona az érsek és nádor által fejére tétetvén, 's az ország kormány pálcáját 's almáját kezében tartván, hangos éljen kiáltások, „téged Isten dicsérünk“ zengése, 's ágyu dörgések közt a' thrónt elfoglalja. Innen, miután az evangelium és credo elénekeltetett, leszál, a' keresztet és evangeliumot megcsókolja, 's áldozik. Ezután az ország szent koronájával, 's minden nemű ékes-

ségeivel felruházott király, gyalog, nemzeti színű posztókkal bevont padlazon, az országrendjeitől, 's az éljenző roppant néptömegtől kísértetvén, harangok zúgása, ágyuk robaja 's pus-kák ropogása közt, utközben a' kamara elnöke és segédjei pénz szórván széljel az ezen, 's a' diszmenet után szabad prédára hagyott posztón dulakodó népcsoport közé, egy másik szent-egyházba vezetetik, hol néhány nemest, csupán szent István kardjával való megihletés által *arany sarkantyus vitézek-nek* (equites aurati) nevez ki, kik egyébiránt épen olly kevéssé képeznek egy külön vitézirendet, mint Csehországban hasonló alkalommal megtétetni szokott szent Venczel lovagjai. E' szent-egyházból kijöven, innen indul aztán meg a' legszokatlanabb, de legpompásabb sereg is egyszersmind, mit csak jelen idő-kben láthatunk. Ugyanis a' király előbbeni ékességeiben, az ország zászlósai országos gazdag öltözetjeikben, az ország és hozzá kapcsolt tartományok zászlóit vivő nemesek, sőt még a' fő papi köntöseikbe öltözött érsekek és püspökök is negédes lovakra ülnek, 's az ország heroldja által vezetgetvén, a' király egy háromszínű posztóval befedett magasan felemelkedő helyen, szabad ég alatt, 's kezeit az ég féle tartván, a' *decretális esküt* leteszi. Melly megtörténvén, az ugy nevezett, 's mesterségesen hányt királydombjára fellovagol, 's ott szent István kardjával négy fele vág, jelentéséül annak, miszerint az országot akar honnan jövő ellenségeitől oltalmazni kész. Az egész ünnepélyt egy királyi ebéd zárja be, mellyre a' primás, nádor, és pápa követe hivatalosok szoktak lenni, az ország zászlósai pedig hivatalkörükhöz tartozó szolgálataikat végzik. Hogy a' köznép számára az ökörsütés, 's a' bor folytatás nem marad el, emlitenem sem szükséges.

E' szertartás közt sok van olyan, melly nem épen mulhatatlanul szükséges, de egynek minden esetre meg kell lenni, 's ez abban áll: hogy a' korona a' valódi szent István koronája legyen. Ez annyira lényeges dolog, hogy midőn I. Ulászló részére Albert özvegyétől a' rendek a' valódi koronát ki nem tudák nyerni, ámbár megegyeztek is abban, mikép egy másik koronával törvényesen megkoronáztathassék, 's meg is koronázták, mind azáltal később e' hiány miatt minden privilegiumai érvényteleneknek mondattak ki. Ugyan itt megemlitendő azon szokás is, miszerint minden koronázásra arany és ezüst emlékpénzek szoktak veretni, az ország pedig az uj királynak csupán nemesek által fizetendő ajándékot szavaz, ^{d)}

III. *Koronázási eskü.* A' király, koronázásakor két esküt szokott letenni; egyiket a' szentegyházban a' nagy oltár előtt, az evangéliumra esküdván; másikat szabad ég alatt a' nép jelenlétében. Az első inkább csak a' romai kathol. anyaszentegyház fentartását, a' vallás szolgáinak, 's ezek jószágainak oltalmazását foglalja magában. A' másodikban az ország minden rendű lakosai jogainak és szabadságainak megőrzésére esküszik. Ez utóbbi az ország törvényei közé is beiktattatik, 's az, melyet mostan uralkodó V. Ferdinand királyunk letett, az 1830: első cikkjében következőkép olvasható: Mi Ferdinand Isten kegyelméből Magyarország királya, 'stb., esküszünk az élő Istenre, boldogságos szűz Máriára, 's minden szentekre: hogy az Isten egyházait, fő papokat, országzászlóseit, mágna-saikat, nemeseket, királyivárosokat, 's az országnak minden rendű lakosait szabadalmaikban és mentességeikben, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, és régi jó 's helybenhagyott szokásaikban megőrizendjük, mindenkinek igazságot szolgáltatunk, felséges II. András király decretumait (kivevén a' 31. cikk záradéka e' sorait: „Quod si vero Nos“ egész e' szavakig: „in perpetuum facultatem“) megtartandjuk, Magyarországunk határait, 's mellyek ahhoz akarminő jog és czim alatt tartoznak, el nem idegenítjük, nem is kevesbitjük, sőt mennyire lehetséges öregbitjük, 's kiterjesztjük, 's mindent teendünk, mit csak egész Magyarországunk, 's minden rendek javára, becsületére, 's előmenetelére tehetünk. Isten ugy segéljen, 's minden szentek!

a) b) Latinul ez ötödik pont így hangzik: „Toties quoties eiusmodi inauguratio regia, intra ambitum saepe fati Regni Hungariae, successivis temporibus diaetaliter instauranda erit, toties haeredes et successores nostri, futuri neocoronandi haereditarii Reges, praemittendam habebunt *pruesentis* diplomaticae assecurationis acceptionem, deponendumque superinde iuramentum.“

c) Hajdan a' királyok kik által, 's mikép koronáztattak meg, történetkönyveinkben olvashatjuk. Azonban előttem egészen meglepő volt olvasni, hogy régente királyi hercegek is koronáztak, 's hogy nevezetesen Salamont Geiza koronázá meg, kinek ki általi megkoronáztatását, az atyjuk éltükben megkoronáztatott királyfiukról irt értekezés szerzője, Hollók Imre kifürkészni nem tudván (*Tud. Gyűjt. 1830. X. Kötet*), ezen dicsősséget Neaemiás esztergomi érseknek tulajdonítá. De halljuk magát *Thuróczt C. 47:* „In festo autem Sanctorum Fabiani, et Sebastiani, martyrum, rex Salomon, et Geyza Dux, coram Hungaria, in Gewr pacem firmaverunt, deinde festum Dominicae resurrectionis, ambo simul

cum plena curia, Quinqueecclesiis celebraverunt, ubi rex Salomon, ipso die Paschae, assistantibus regni proceribus, *per manus Gey-sae Ducis* honorabiliter est coronatus, et in regiam beati Petri principis apostolorum basilicam, ad audiendam missam, gloriose deductus. Universa ergo congregatio Hungarorum, videntes pacem Regis, et Ducis, et mutuam inter eos dilectionem, laudauerunt Deum pacis amatorem, et facta est laetitia magna in populo. Ugyan ezt állítja Bonfinius, Dec. 11. L. 3.

^{d)} Mostan uralkodó V. Ferdinánd királyunknak 50,000 darab arany ajánltatott, de ennek egy részét az adózónép, egy részét a magyar academia javára visszaadni kegyeskedett.

III. SZAKASZ.

A) A' magyar király.

1) Rangja 4. §.

A' király személye szent és sérthetlen; az ország pedig valamint királya független (souverain), 's hogy valaha ezek felett a' romai pápák, vagy német császárok felsőségi hatalmat gyakorlottak volna, régen és alaposan megczáfoltatott. Mi már a' magyar királynak, a' többi europai fejedelmek közti rangját illeti: ez 1804. óta az ausztriai császáréval egybeolvadt, 's így ma csak történeti régiséghez tartozik; hanem hajdan a' két keresztény császár, továbbá a' francia, spanyol és angol királyok után mindjárt következett, sőt a' fényes porta, 1582-ben a' francia király elibe sorozta (Istvánfy I. XXV.), Feszler szerint pedig (*Geschichte v. Ung. V. 624 l.*) Corvin Mátyás volt legelső, kinek Pál romai pápa a' felséges (Majestas) czímet megadta. Egyébiránt az ország terjedelmére 's lakosaira nézve a' porosz birodalomhoz hasonlít, melly pedig az europai fejedelmek gyűlésein, 's diplomati összejövetelek és szerződések alkalmával első rangú hatalmasságnak ismertetik-el.

2) Czimje. 5. §.

A' magyar fejedelmek czímje az idők körülményeihez, 's az udvar szokásaihoz képest különböző volt. A' királyi czím eredet-

tét szent Istvántól veszi, kinek utódjai majd nagyságos, majd kegyelmes, 's végre felséges czímmel neveztettek. Jelenleg a' magyar király személye, az ausztriai örökös császárával egy lévén, a' magyar királyi czím különösen nem jön elő, hanem evvel együtt használtatik. Eloszlik pedig ez *nagy*, *közép* és *kis* czímmre. A' nagy czím hódolásoknál, udvari szerződéseknél, 's általában a' birodalom körében minden nagyobb fontosságú eseteknél jön elő, aztán a' külföldi hatalmakkal való egyezkedésekben, megbízó levelekben, 's követi utlevelekben; a' közép czím kevesebb ünnepélyes kihirdetéseknél, 's kormány levelekben; a' kis czím pedig minden iratban, mi csak ő felsége által aláíratik.

A' *kis czím* következő: Mi Első Ferdinand Isten kegyelméből Ausztria császára, Magyar és Csehországoknak e' néven ötödik, Lombardia és Velence, Galliczia és Lodomeria, Illiria királya, ausztriai főherceg.

Közép czím: Ausztria császára, Magyar, Cseh, Lombardia és Velence, Dalmát, Horvát, Tót, Galliczia és Lodomeria, Illirországok királya, ausztriai főherceg, Lotharingia, Salzburg, Stájer, Karinthia és Karniolia, Felső és Alsó Szilézia hercege, erdélyországi nagy fejedelem, morvai márkgróf, Habsburg és Tirol hercegi grófja.

A' *nagy czím*, 1836-ban az új birtok állapot szerint szabályozva, Magyarországot illető dolgokban Ráma, Szervia, Kún és Bolgárországokkal, 's az apostoli czímmel megtoldván, így hangzik: Ausztria császára, Jerusalemban, 's Magyar és Cseh, Lombardia és Velence, Dalmát, Horvát, Tót, Galliczia, Lodomeria, Illir, Ráma, Szervia, Kún és Bolgárországok apostoli királya; ausztriai főherceg, Lotharingia, Salzburg, Würzburg és Franconia hercege, Stájer, Karinthia és Karniolia hercege; Krakói nagy herceg; Erdély nagy fejedelme; Morvaország márkgrófja, Szandomiria, Massovia, Lublin, Felső és Alsó Szilézia, Osveczina és Zatoria, Teschen és Friaul 'sat. hercege, Berchtoldsgadeni és Mergentheimi herceg, Habsburg, Kyburg, Görz és Gradiska grófja, Felső és Alsó Lusátia, úgy Isztria márkgrófja; Volhinia, Podlachia, és Berest, Trieszt, Freudenthal, Eulenberg, és a' Szlávmark grófság földjeinek ura, 'sat.

Megszólításban mind magánosoktól, mind az országrendektől e' czím használtatik: Császári királyi apostoli Felség, legkegyelmesebb uram vagy urunk!

Magyarország királyának, mint láttuk sajátos czíme ez: *apostoli*. E' czímet Magyarország királyai mindég megtartották, 's Maria Therezia és maradékai számára XIII. Clemens pápától csak ujabbán erősített meg, mint ez az 1758. sept. 30-ki intézvényben világosan meg van érintve.

3) Vallása. 6 §.

Az ausztriai uralkodóház a' romai katolikus vallást követi. A' protestans nőtől származott mind két nemen levő gyermekek szinte e' vallásban neveltetnek. ^{a)}

^{a)} Nem lesz talán érdektelen tudni, hogy az európai 50 uralkodó császárok, királyok, nagyherczegek, fejedelmek, 'stb. közt 17 a' romai katolikus, 31 a' protestans, 1 a' görög nem egye-sült óhitű, 1 a' mohamed vallását követi. Nevezetesen katolikusok a' pápán kívül az ausztriai császár; franczia, spanyol, portugál, nápolyi, bajor, szász, görög, sardiniai királyok; toscanai, luccai, modenai, parmai, hohenczollern-hochingeni, hohenczollern-sigmaringeni, liechtensteini fejedelmek és herczegek. Ágostaiak: belga, dán, svéd, württembergi királyok; badeni, hessen darmstadti, meklenburg-schwerini és strelitzi, holstein-gottorp-ol-denburgi, szász-weimari, anhalt-bernburgi, braunschweig-wolfen-bütteli, nassauai, szász-coburg-gothai, szász-coburg-meiningeni, reusz-greiczi, reusz-schleiczi, reusz-lobensteini, schwarzburg-ru-dolstadti, schwarzburg-sondershauseni, waldeki fejedelmek és her-czegek. Reformatusok; a' nagybritanniai, hollandus, hannoverai, porosz királyok; hessen-casseli, anhalt-dessauai, anhalt kötheni, hessenhomburgi, lippe-detmoldi, lippe-schaumburgi herczegek. Ohi-tű: az orosz császár. Mohamedanus: a' török császár.

4) Nagykoruság. Gyámság. 7. §.

Ámbár Magyarorszában gyakran megtörtént, hogy a' thrón örökösre oly életkorban szála a' korona, mellyben még a' kor-mányt kezéhez nem veheté: mindazáltal a' nagy koruságról tör-vényeink mind eddig mélyen hallgattak; 's ezt még a' szokás sem állapithatá meg, miután erre igen ellenkező példákat u-tathatunk elő. Így p. o. a' tizenöt éves Hollós Mátyásnak 5. évre rendeltetett kormányzó, holott Albert fia V. László már 13-ik esztendejében teljes hatalommal kezdte el uralkodását; III. Ferdinand és II. József nagy korusága pedig épen a' betöltendő 18-ik évre határoztatott. Az ausztriai császár, mint cseh király, az országnak az aranybulla által is megerősített régi kiváltságai-

nál fogva a' 14-ik, ^{a)} mint ausztriai főherczeg a' teljesen betöltött 16-ik esztendejében veheti át az uralkodást. Angolországban 's a' porosz birodalomban ^{b)} 18, Svédhonban 20 esztendő van határozva.

Ki vigye a' magyar király kiskorúsági ideje alatt a' gyámságot, erre már világos törvényeink vannak; mert az 1485: 2. t. cikk e' hatalmat egyenesen a' nádornak rendeli. Egyébiránt a' többi ausztriai országokra nézve, az uralkodó, végrendeletében maga nevezi ki a' gyámnokot, ha pedig végrendekezés ez esetre nincs; úgy a' thronörökös legközelebbi férfiági, ilyeneknek nem létében a' legközelebbi leányági rokonára száll a' gyámnoki hatalom és kötelesség.

^{a)} Ezen megerősítés több választófejedelmek által elismertett ugyan, még is 1658-ban a' Frankfurtban összegyülekezett választógyűlésen I. Leopoldnak, mint cseh királynak 's választófejedelemnek válasz hatása kétségbe hozott. *Hormayr. Ueber Minderjährigkeit, Vormundschaft, und Großjährigkeit im österreichischen Kaiserstaate und Kaiserhause. Wien. 1808.*

^{b)} *Goldene Bulle. Cap. VII.*

5) Az ország ékességei. 8. §.

Az ország ékességei közé tartoznak a' *korona, kard, alma, kormánypálcza, palást, saru és harisnya*. Ezek közül a' korona mind eredete, ^{a)} mind régisége, mind viszontagságai, 's végre azon nagy tisztelet miatt, mellyel eránta eldődeink viseltettek, első helyet érdemel. Áll pedig ez egy nyílt, és egy fedett egyesített koronából; a' nyílt alul görög képű, fölírású és alakú, jelesebb készüllettel, 's drágább kövekkel és nagyobb gyöngökkel; a' fedeles felül, romai képű, fölírású és alakú, a' mű rajta alábbvaló, a' kövek és gyöngyök értéke, nagysága csekélyebb; a' fedeles a' nyíltba úgy van bocsátva, hogy annak alsó karimája ennek felső párkányáig leszolgál, 's itt a' kettő egyesített, mint belső bélése tapintásából nyilván tapasztalhatni. E' korona, hogy nem egy mű, 's nem egy eredetű: az aranynak, munkának, betűírásnak, festékszínnek, köveknek, gyöngyöknek szembeötlő különbözése tagadhatlanul bizonyítja. A' felső fedeles II. Silvester pápa adománya, a' régi írók tanúsága, és köz hagyomány szerint, mellyek egyhangulag vallják, miszerint szent István a' romai pápától nyert koronával koronáztatott királyvá, 's ugyan evvel koronáztatának meg utódjai is. Az alsó

nyílt részt Dukas Mihály, e' néven VII-ik, másképp Parapinaceus görög császár ajándékozta I. Geiza királyunknak, a' koronán mindenik megnevezve és ábrázolva levén. E' Dukas Mihály 1072 — 78-ig azaz hat esztendeig és hat hónapig uralkodott, 's fia volt Constantinus, ki mivel a' Porphira nevű helyen állott császári palotában született, Porphirogenitus nevet is viselt.

E' magyar korona, mivel anyagi jelentés által tulajdonított szent Istvánnak, 's ennek 's más szent királyunk fejét ékesítette, szentnek tartaték, 's drága kincs gyanánt őriztetett először a' székes fejevári kápolnában, e' végre rendelt őr felvigyázása alatt, és onnét azt a' királyok III-ik Andrásig soha kezükhöz nem vették; *) később Visegrádon tartatott, 1552-től fogva pedig folyvást Posonyban őriztetett. 1790-ben Bécsből, hova ezt József császár viteté fel, ismét lehozattott, 's 1791-ben törvényt hoztak az országrendjei, hogy a' magyar szent korona ezentúl mindég a' budai királyi várban, két, a' magyar országgyűlésétől vallás különbség nélkül választott világi korona őr felvigyázása alatt őriztessék.

A' többi országékeségei csak későbbben jöttek a' koronához. Az *aranyalmán* világosan láthatni az Anjou házból való francia királyok czimerét. A' *kard* és *kormánypálcza* szinte alig lesznek régibbek; ez utóbbinak buzogány alakja van, üveg gombja arannyal befoglalva. A' *palást* nem egyéb, mint egy mise szolgáltató öltöny, arannyal gazdagon kivarva, apostolok, martyrok, próféták képeivel. A' *harisnya*, *saru* eredete hasonlókép bizonytalan.

*) Alig van tárgy a' magyar történetben, melyről többet irtak volna, mint a' magyar korona eredetéről és viszontagságairól. Főbb íróink ez ügyben: Révay Péter, ki maga is koronaőr volt; Schwarz Gottfried, ki először hozá kétségbe a' mai koronának II. Silvester pápától származását, ezt inkább konstanzinápolyi ajándéknak vélvén; Stilling, Horányi Elek, Katona, Veszprémy, Decsy, 's Kuller pécsi nagyprépost. Ez illy című könyvében: Commentarius de S. Regni Hungariae Corona. 1800. legbővebben 's legalaposabban kifejté azon véleményt, miszerint a' mostani korona kettőből tételék össze, melynek alsó része Dukas Mihály görög császár ajándéka, felső fele pedig azon koronának töredékei közül való, melyet Silvester pápa 1000 ik esztendőben küldé szent István királyunknak. E' vélemény közönségesen elfogadtatott, 's már ugy látszék, a' korona feletti tollharcz örökre elnémuland. midőn R-y (Rumy Károly) ur 1825-ben a' királyné koronázását alkalmul vevén, a' csatát, azon évi *österreicherli-*

*sch*er *Beobachter* nevű bécsi német újsághoz járult tordalékban, a' 281 — 365 számokban, helylyel helylyel újra elkezdé. Ugyanis a' régi véleményt egyéb pontjaiban 'meghagyván, egyedül Dukás Mihály császártól pörli el a' koronát, 's úgy vélekedik, hogy ezt Emanuel görög császár adta III. Béla királyunknak a' XII. század vége felé. Állításának fő okát így fejtegeti: A' koronán e' nev *Geobicz*, annyi mint *Geowicz*, vagy *Gesowicz*, azaz *Geiza* fia, a' szláv nemzetek szokása szerint a' *witz* vagy *vits* kimenetelű szók nemzói nevek levén, 'sa't. Azonban egy valaki az 1826-ki Tud. Gyűjt. 2-ik kötetében az eldobott kesztyűt felvevén, R-y állításait férfiasan visszaveré és megsemmisité; és azóta a' korona ügyében ismét csend és béke uralkodik.

b) Hogy a' magyar királyok III. András előtt a' koronát soha kezükhöz nem vették, bizonyítják a' magyar érsekek, és püspökök, vallván: „Regale diadema, quod a summo Pontifice Sancto Stephano — destinatum, et ab eo transmissum, ad posteros in Albensi Ecclesia summa diligentia servabatur, quo etiam ipsius gentis reges consueverunt succedentes sibi iure legitimo coronari.“ Ad A. 1309. *Koll. Epp. Quinque. Tom. II. p. 298.*

6) Czimer. 9. §.

Magyarország czimere: egy koronával tetézt kettős paizs, mely jobb felén 4 vörös és 4 fehér vonalat, bal felén pedig vörös mezőn hármás zöld dombra helyezettett koronán álló kettős patriarchiai ezüst keresztet mutat, közvélemény, sőt törvény szava szerint is (Verbőzy P. I. T. II. §. 3) a' 4 fehér vonal, hazánk négy fő folyóját, ugymint a' Dunát, Tiszát, Drávát, Szávát; a' hármás hegy Tátra, Fátra, és Mátra bérceinket jelenti, de e' magyarázat megegyezik-e a' történettel, e' már más kérdés. Annyi bizonyos, hogy e' most leirt czimer, nem volt Magyarországnak kezdetétől fogva tulajdon czimere. Így a' 4 fehér vonal, Imre király 1202. évi arany pecsétje hátlapján legelőször látszatik, a) 's az előtte uralkodók, kettős pecsétjeiknek hátlapjára egyebet körülírásnál nem vésettek. A' patriarchai kettős kereszttel II. András 1217. és után kezde élni, miután a' szent földre tett utazásakor a' hospitaláriusok társaságába beiktattaték. E' szerzet czimere tudniillik kettős kereszt vala, 's ám-bár II. András vonalos pecséttel szinte élt, még is keresztes pecsétjei számosabbak, 's következő királyaink I. Ferdinandig mindnyájan kettős keresztet vésettek pecsétjeikre. Továbbá Imre király szavai szerint hajdani árpádi királyaink czimerét oroszlán ékesítette, b) 's Imre és II. András arany pecsétjén levő négy

vonalon is oroszlának fekszenek. Végre Nagy Lajos vala első, kinek 1366-ik évi titkos pecsétjén, a' kettős kereszt vonalokkal összekapcsolva látszik, és pedig a' kettős kereszt bal, a' vonalok jobb oldalán.

A' magyar nemzeti szín, az ország czímeréből vétetett: 's **vörös** és **fehér**, mellyekhez a' hármas hegy miatt a' **söld** is hozzá szokott adatni. Az ausztriai császári szín: **sárga** és **fekete**.

A' magyar koronához tartozó tartományok czímerei e' következők: **Dalmátországe**: kék mezőn 3 oroszlány és leopárd fő; **Horvátországe**: 20 vörös és ezüst koczkára osztott, 's koronával fedett paizs; **Tótországe**: 2 fehér folyó, mellyek közötti vörös mezőn nyest látható, a' folyók más két oldalán égszin mező, felső része csillaggal ékesítve; **Bosznnyákországe**: bársónypiros mezőn kardot emelő férfikar; **Bolgárországe**: három részre osztott vörös mezőn, ugyan annyi futó agár; **Szerviaé**: vörös (mások szerint ezüst) mezőn, vadkan fő, vörös nyílal átlukasztott orral; **Gallicsziáé**: vörös mezőn három korona; **Lodomeriáé**: kék paizs, mellyen két, fehér és vörös koczkásalak keresztbe megy végig; **Kimságe**: égszin paizs, melly vörös koronázott oroszlánt ábrázol, felül csillag, alul hold világítván; **Erdélyországe**: két mezőre osztott paizs, a' kék mezőn fekete sas, kiterjesztett szárnyakkal, jobbra arany naptól, balra félig képezett ezüst holdtól környezve (magyarok és zékelyek czímere); az alsó arany mezőn 7 vörös torony (a' szászok czímere.)

Egyébiránt a' magyar király személye, az ausztriai császárréval egy levén, valamint a' czim, ugy a' czímer is egyesítve van, 's **kis**, **közép** és **nagy csimerre** osztatik el. A' **kis csimer** egy kétféjű, 's mind két fején megkoronázott fekete sast mutat, kiterjesztett szárnyakkal, 's a' fejek felett a' császári korona, a' sas jobb körmében az arany pálcza és kard, baljában az aranyalma látható. A' sas mejjén nyugszik egy három részre osztott paizs a' habsburgi, lotharingiai és ausztriai család czímerekkel, olly formán, hogy a' jobb arany mezőn a' **habsburgi**, egy vörös, koronázott, 's ágaskodó oroszlán; balra a' **lotharingiai**, egy vörös gerendán három egymás felett álló ezüst sas; és a' közép vörös mezőn az **ausztriai**, egy ezüst kereszt gerenda áll. A' császári háznak e' származási czímere körül az arany gyapjas, Maria Therezia katonai, szent István, Leopold, és vas ko-

rona vitézi rendek jelei függnek. A' *közép czímer* annyiban különbözik az egyszerűtől, hogy a' sas szárnyain, félkörben, a' császárház czimere körül még II. ausztriai birodalombeli országok czimereit foglalja magában; nevezetesen jobbra Magyarországot, továbbá Lombard-Velencze, Illir, Erdély, és az egyesített Morva-Szilezia országokét, balra Cseh, Galliczia, Ausztria, Salzburg, 's Stájer és Karinthis egyesített czimereit; alul középen Tirol grófságét. A' *nagy czímer* egy fő, és hátpaizsból áll. A' fő 9 mezőre osztatik, melyek közül középen a' császárház családi czimere látható. A' felső, jobb oldali mező Magyar, Dalmát, Horvát, Tót, Erdély országokét; a' felső bal oldali Csehország 's hozzá kapcsolt tartományokét (Morva, Alsó és Felső Szilezia, Alsó és Felső Lusatia, Teschen); az alsó jobb oldali Lombard-Velencze, 's azon olasz tartományokét, melyekben az ausztriai ház mellékága uralkodik (Toskána, Modena, Parma 's Piacenza és Gvastalla); az alsó bal oldali Galliczia és Lodomeria országokét 's Auschwitz és Zator hercegségeket; a' felső közép Ausztria, Salzburg, Stájer, a' német vitézi rend 's a' tiroli (Tirol, Trient, Brixen, Hohenembs, Feldkirch, Brengenz, Sonnenberg) tartományokét, az alsó közép az illir (Karinthis, Krajna, Vindus szélek, Friaul, Triest, Istria, Gradiska, Görz, Ragusa, Zara és Cattaro) földekét; a' jobb közép a' magyar koronához tartozott régi tartományokét (Kún, Bosznnyák, Bolgár, Szervia, Ráma); a' bal közép a' régi spanyol és lotharingiai emlék czímereket (Jerusalem, Castilia, Arragonia, India, két Sicilia, Calabria, Anjou) foglalja magában. Az egész fő paizs a' fentebb nevezett vitézrendek jeleivel ékesite, a' két fejű császári sas mejjén, mely pálczát, kardot és aranyalmát tart, fekszik, 's az arany hát paizson van, melyen az ausztriai császári korona ragyog. A' hátpaizst 2 aranyorrú 's vörös nyelvű griff tartja.

^{a)} Podhradczy József (lásd Tud. Gyűjt. 1831. IV. köt.) szerint Robert Károly, az anjoui háznak mellék ágából, az andegávi házból származott magyar király hozta be hozzánk a' 4 fejér és 4 vörös fonalat (kötőléket) liliomaival együtt.

^{b)} Imre király szavai ezek: „Predicto Stephano, suisque heredibus, arma eciam, seu insignia ipsius Domini et Patris nostri et nostra, scutum, et desuper galeam de summitate ipsius galee Leonis anteriorem medietatem, cum pedibus anterioribus, ungula aurea rapacia. ac coronam auream in capite gestantem.“ *Fejér. Codex Dipl. T. II. p. 304.*

7) Fejedelmi lakás. 10. §.

A' hajdani magyar fejedelmeknek állandó lakásuk sokáig nem volt, hanem már szent István királyunkról olvassuk, hogy Esztergomban leggyakrabban mulatozott. Azonban Péter alatt Fejérvár mondatik Magyarország fővárosának (principalis Sedes Regni Hungariae. Thurocz. P. II. c. 37); 's mivel a' későbbi királyok is itt koronáztattak meg, ide temetkeztek, a' korona itt őriztetett, II. András aranybullája szerint évenként szent István napján törvénytűztek, III. András koronázási hitlevele következtében pedig minden esztendőben országgyűlés tartatott: ez okbul mint Magyarország fővárosa Székes-Fejérvárnak nevezteték. Robert Károly, az andegavi házból származott első magyar király Visegrádot választá lakásul, várát megnagyobbítván, 's királyi pompával felékesítvén. De már I. Lajos Visegrádról 1352. körül Budára tévé át lakását, 's pedig azon várkastélyba, melyet II. Geiza alatt az ó-budai prépost építtetett a' mostani Ujtelep (Neustift) külvárosban, 's itt ölte meg 1385-ben Forgács Balás, Erzsébet 's Maria királynők ingerléseikre a' szerencsétlen, csak 39. napig uralkodott Kis Károly királyt. Zsigmond volt tehát első építője a' budai vár hegyen lévő pompás királyi palotának, melyet 1419-ben francia 's olasz építőket híván ki, nem csak egészen bevégeztet, hanem pazar fényűzéssel fel is ékesített. E' királyi várat Hollós Mátyás ujra kijavíttatá, 's mindenféle olasz és francia remek művekkel olly pompásan elkészítteté, hogy több szemtanúk bizonyossága közt, az idegen *Vernher* is úgy fejezé ki magát: „*Buda urbium atque arcium per Europam celeberrima.*“ Mátyás halála után a' királyivár hanyatlani kezdé, 's nem sokára három lófarkos török pasa üte benne tanyát, melly időtől fogva a' jelenkorig nem leheté olly szerencsés a' magyar nemzet királyát állandóul körében tisztelhetni, pedig a' török miatt 1536-ban törvényesen Posony tűzeték ki Magyarország fővárosának; 's hajdan Nagy Lajos lengyel király, és Zsigmond német császár létre is Budán tarták állandó lakásukat, 's a' magyar nemzet is, mint ezt számtalan törvényeink bizonyítják, *) semmit buzgóbban nem óhajtja, mint királyát állandóul, vagy legalább nagyobb részben megnyerhetni.

*) A' király benlakásáról következő törvényeink vannak : 1439: 22. *Rex in Hungaria habitet.* 1492: 5. *Rex majori parte in Hungaria maneat.* 1546: 18. *Rex majori parte in Hungaria resideat.* 1548: 22. *Rex in Regno maneat.* 1550: 4, 6. 1563: 3. 1567: 46, 1608:

18. *Rex in Regno habitet, si diutius et longius abesset, Palatino tradat potestatem Regiam.* 1723: 8. *Rex in Regno resideat.* Végre 1792: 5.

8) Királyi udvar. Országzászlósai. 11. §.

Valamint más uralkodóknak, úgy a' magyar királyoknak is voltak mindég bizonyos udvari főtisztjei, kik a' királyi méltóságnak mintegy nagyobb tekintet, fényt és tiszteletet adtak. Jelenleg a' magyar király udvarához számíttatnak az *ország zászlósai, a' szent István vitézirend lovagjai, a' királyi udvarnokok* (Aulae Regiae familiares), és a' *királyi nemes testőrsereg.*^{a)} Ezek közül az országzászlósai (Barones Regni) mind régiségüknél, mind magas rangjuknál fogva a' főrendűek közt is első fokon állnak, és kétfélék, ugymint vagy olyanok, kiknek hivataluk az ország alkotmányába beszőve lévén, az ország igazgatásában is nagy és tetteleg részt vesznek, vagy olyanok kiknek tisztségük inkább tiszteletbeli, 's azért az igazgatásba tetteleg nem folyván be, csupán a' koronázás 's egyéb ünnepélyek alkalmával végeznek némi kötelességeket. Az első rendbeliek megkülönböztetésül fő zászlós uraknak nevezetnek, 's egymásután állandóul illy rangfokozat szerint következnek: első a' *nádor*, második az *országbíró*, harmadik a' *horvátországi bán*, negyedik a' *tárnok*. A' többi zászlós urak, kiknél a' rangfokozat kineveztetésük idejétől számláltatik, e' következők: *királyi főlovász* (Agazonum Regalium Magister), *főpohárnok* (Pincernarum R. M.), *főkamarás* (Cubiculariorum R. M.), *főasztalnok* (Dapiferorum R. M.), *főajtónálló* (Janitorum R. M.), *főudvarnok* (Curiae Regiae Magister), 1765-től fogva a' *királyi nemes testőrsereg kapitánya*; 's régi oklevelek, és Verböczy 1. R. 94. cikkje szerint ide tartoztak még a' *possonyi* és *temesi grófok* is, sőt a' possonyi gróf a' királyi decretumok zárszavában jelenleg is a' zászlós urak közé számítatik. Mind ezen országzászlósi hivatalok nem valamelly főrangú család tagjaihoz vannak örökség szerint kötve, mint ezt több országokban látjuk, hanem egyenesen ő felsége által nevezetnek ki, egész életkorukra, kivevén a' nádort, kit az országgyűlés a' király által kijelölt két r. katolikus és 2 protestans egyének közül választ; a' possonyi grófság és várkapitányság pedig örökösén a' Pálffy grófi nemzetséget illeti.^{b)}

a) A' magyar királynak, mint egyszersmind ausztriai császárnak sokkal fényesebb és forma szerinti rendezett udvartar-

tása van. Áll ez: 1) a' fő udvari hivatalokból, 2) udvari tisztségekből, 3) testőrseregekből, 4) ausztriai vitézrendek lovagjaiból, 5) valóságos cs. k. belső titkos tanácsosokból, 6) valóságos cs. k. aranykulcsos (kamarás) hivekből. Ezek képezik a' *belső udvartartást*. A' *külső udvartartáshoz* számítatnak 7) a' magyar királyi udvarnokok, 8) a' nemes apródok, 9) a' fő udvarhivatalok alá rendelt egész szolgálószemélyzet.

Fő udvarhivatal 4. *udvartiszttség* 8 van. Amazokhoz tartozik: 1) a' főudvarmesteri, 2) főkamarási, 3) főmarschali. 4) főlovászmesteri hivatal. Ezekhez: 1) a' főtálnok, 2) főasztalnok, 3) főajtónálló, 4) fővadász, 5) főudvarépítési-igazgató. 6) udvari-könyvtárőr, 7) udvarizenegróf, 8) főszermester (Ceremonienmeister).

A' fejedelem testőrseregei e' következők:

1. *A' nemes német testőrsereg* (1763-ban állítatott), melyhez kapcsoltatott a' gallicziai osztály is. Van főkapitánya, 's 1837-ben számlált 117 főt (ezek közül 9 a' főkarhoz, 39 a' szolgálati személyzethez tartozván). 2) *A' magyar nemes testőrsereg*, melyről annak helyén bővebben szölandunk. 3) *A' darabant-testőrsereg*, egy fő kapitánynyal, és 1837-ben 137 taggal. 4) *A' lombard-velencei nemes testőrsereg*, melynek felállítása 1838-ban a' király koronázása alkalmával rendeltetett-el, 's áll 60 főből. Mind ezen testőrseregek főezredese a' főudvarmester. Ezeken kívül a' császári palota őrzésére 222 palotaőr fizettetik.

Világi vitézrend az ausztriai birodalomban 7 van, u. m. hat férfiak, egy nők számára; kettő születési, 5 érdemrend. Születési rendek: 1. *Az arany gyapjas rend* III. Feleyp burgundi hercegtől 1430-ban alapítva, azon czélbul, hogy a' katolikus hit terjesztessék, 's a' nemesség erényre ösztönöztessek. I. Maximilian, az utolsó burgundi herceg leányával, Máriávali egybekelésé által az ausztriai házba áthozta, 's ebben a' badeni békekötésnél fogva megerősített. Csak katolikusoknak, és nagy rangú nemes származásuaknak adatik. Rendjele egy arany gyapju, mely nagyobb ünnepélyeken aranylánczon, különben szalagon viseltetik; a' gyapju felett e' szavak olvashatók: „*Pretium laborum non vile.*“ 1837-ben 40 aranygyapjas vitéz számláltatott. 2. *A' csillagkeresztrend*, főrangú hölgyek számára, I. Leopold hitvesétől 1668-ban alapítva, 1837-ben 836 csillagkeresztos hölgygyel. Érdemrendek: 1. *Maria Theresia katonai vitézsrendje*, 1757-ben a' collini ütközet után alapítva. Vallás és születés különbség nélkül minden ausztriai vagy evvel frígyes seregekben szolgáló főtisztnek adatik, ki katonai érdemekben magát kitünteté; és pedig vagy a' rend nagymestere szabadon osztogatja, vagy elébb azon választmány (Ordenscapitel) meghallgatásával, mely a' folyamodók kérévelei megvizsgálására kineveztetik. Rendjele: egy nyolcszögű kereszt, melyen e' szavak állnak: „*Fortitudini.*“ Bizonyos számú keresztvitézek nyugpénzt is huznak, jelesül 8 nagykeresztos mindenik egyenkint 1500 for. p.p., 16 középkeresztos 800

for., 10 kiskeresztes 600 for., 100 kiskeresztes 400 for. évenként, melly summáknak fele az özvegyeknek is megmarad. Azon keresztesek, kik fizetést még nem huznak (mivel a' keresztesek száma meghatározva nincs), időrend és rangfokozat szerint lépnek be az osztályszerű díjfizetésbe. Mindenik osztálybeli lovagnak bemenete van az udvari ünnepélyekbe, 's ha nemtelen volt nemességet, sőt folyamodás mellett báróságot nyerhet. 1837-ben számlált a' rend 5 nagy, 18 közép, és 200 kiskereszttest. — 2. *4' sz. István rendje*. Erről maga helyén. 3. *Leopold rendje*, I. Ferencztől 1808-ban polgári és katonai érdemeikért alapítva, de megnyeréséért folyamodni tilos. A' rendlovagjai udvari ünnepélyekbe bemehetnek, a' nagykeresztesek titkos tanácsosi, középkeresztesek folyamodás mellett bárósági, kiskeresztesek nemesi rangra emeltetnek 1837-ben 95 nagy, 182 közép, 450 kiskereszttest számlált. — 4. *A' vaskorona rendje*, 1815-ben I. Ferencztől alapítva. Szinte polgári és katonai érdemeikért, de folyamodás kizárásával osztogattatik, és három osztályra szakított lovagjai épen azon kitüntetésben részesülnek, mellyeket a' Leopold rendjénél említettünk. Volt 1837-ben 58 első, 68 második, és 123 harmadik osztálybeli lovagja — 5. *Erzsébet-Theréziai katonai intézet*. Allította Erzsébet, VI. Károly özvegye 1750-ben; megújította, 's 16000 fr. jövedelemig növelte Maria Theresia 1771-ben. Rendelve van 21 öreg érdemtéljes tábornok és ezredes számára, kiket a' főudvari haditanács ajánlatára a' fejedelem nevez ki, 6 lovag huz évenként 1000 fr., 8 lovag egyenkint 800 for., 7 lovag szinte egyenkint 500 forint nyugpénzt.

Mind ezen lovagrendeknek nagymestere az uralkodó fejedelem, 's a' csillagkeresztes-rendnek, hitvese, de jelenleg I. Ferencz özvegye. Csupán a' szent István, vaskorona, és Erzsébet rendjeinél van a' tagok száma megszabva (a' két elsőnél 100, az utolsónál 21-re), ide nem értvén azonban az idegen hatalmasságok alattvalóinak osztogatott kereszteket. Összesen 1837-ben volt 1440 rendvitéz, kik közül külföldi 804. A' szent István, Leopold nagykeresztesei, és a' vaskorona első osztálybeli vitézei a' nagymestertől, decretumokban *cousin* néven címezettnek. Minden rendnek vannak saját rendszabályai, és az Erzsébet rendét kivéve, tiszti személyzete. Ezek közül a' rend főpapja vagy cancellárja első helyen állnak, 's mellettük rendszerint van még egy kincstárnok, titoknok, czimmerkirály, és irlók.

A' *titkos tanácsosi* cím legfelsőbb polgári és katonai egyéneknek adatik, 's e' ranggal a' *kegyelmes* (excellencia) czim együtt jár. 1837-ben volt 238 valóságos titkos tanácsos. A' *császári királyi aranykulcsosok* száma ugyan az említett évben 1426-ra ment.

A' császári udvarhoz tartozó tisztek és szolgák 4 kart képeznek, u. m. *főudvarmesterit*, *főkamarásit*, *főmarschalit*, és *főlovászmesterit*; 's az összes személyzet, a' rendvitézeket, titkos tanácsosokat, aranykulcsosokat, udvari hölgyeket nem számítva, 2600 egyénre megyen. *Springer*, 230, 's köv. lap.

b) 1599-ben magok kérék az országrendei Rudolfot, hogy gr. Pálffy Miklóst posonyi grófnak és várkapitánynak nevezze; ki is meghallgatván kérésüket, e' fényes méltóságot Miklósr, ennek fiára Istvánra, 's unokáira; később III. Ferdinand az egész nemzetségre olly módon ruházta át, hogy mindenkor e' család idősbike legyen posonyi várkapitány, gróf és főispány.

a) A' nádor. 12. §.

Magyarországnak első és legfőbb tisztviselője a' *nádor*. E' fényes méltóság hihetőleg egykorú a' magyar királysággal, mert már szent Istvánnak azon oklevelében, melyben a' szent mártóni főapátságot alapítá (1001-ben), Ceba mint nádor (Comes palatinalis) írta magát alá; így Radó is magát több oklevelekben nádornak nevezé; ámbár e' hivatalról törvényeink legelőször a' szent László 3-ik decretuma 3-ik cikkjében tesznek említést. Mi a' nádori hivatal hatáskörét illeti: ez a' magyar alkotmány koronkinti változásai, a' honvérendszer módosítása, több politikai és ítélő székek felálltatása által keskenyebb körbe szorított ugyan, mindazáltal jelenleg is roppant kiterjedésű, 's mind politikai és katonai, mind bíraskodási tárgyakban szerfeletti fontosságú. Nevezetesen a' nádor: 1) törvényes közbenjáró a' király és az országrendjei közt (1439: 2); 2) gyámnoka a' kiskorú királynak, 's nagy korusága idejeig az országot ő kormányozza, mellynélfogva az ország lakosai neki ugy tartoznak engedelmeskedni, mint magának a' fejedelemnek (1485: 2); 3) az országban ben nem lakó királynak helytartója (1741: 9), 's e' hivatal a' nádorsággal törvényesen egybe kapcsoltatott, de nem megfordítva; ez okbul tehát a' királyi helytartótanácsnak rendes elnöke; 4) nádori adománylevéllel jószágokat adományozhat, de csak olyakat, mellyek a' királyi fiskust jogilag illetik ugyan, hanem általa tettelegesen még nem biratnak, 's mindenkor csupán nemeseknek, 's egynek nem többet 32 állománynál (sessio); 5) örökös főispánya Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyéknek; 6) főkapitánya a' magyar haderőnek, melly hivatalában a' rendes katonaság felálltatása után is (1715: 21.) megerősítettett, az 1791: 5. t. cikk pedig a' nádori hivatalról hozott régibb törvényeket ujonnan helybenhagyá; azonban jelenleg csak a' felkelő nemes sereget vezérli, az országban fekvő rendes katonaság pedig egy különös fő hadi parancsnok alatt áll; 7) tulajdonosa azon 12-ik számú magyar huszár ezrednek, melly

a' nádori hivatal nevét örökösen viseli; 8) koronázáskor a' koronát viszi, 's a' királyt az esztergomi érsekkel együtt ő koronázza; 9) elnöke az egész országgyűlésnek, különösen pedig a' főrendek táblájának, mellynél fogva különbség nélkül minden követ megérkezésekor magát a' nádornál jelenteni, vagy ha eltávozni akar, tőle erre engedelmet kérni tartozik; 10) elnöke a' főméltóságú hétszemélyes törvényszéknek, a' t. királyi táblához pedig egy alnádort, és egy ítélőmestert szabadon nevez, 's mint az ország egyik rendes bírása pörökben törvényes parancsolatokat adhat; 11) ő intézi el különböző törvényhatóságok közt a' határbeli villongásokat (1633: 19); 12) felvigyázója az országos levéltárnak, honnan hiteles másolatokat adathat ki; 13) IV. Béla óta a' jászok és kúnok bírása, 's pedig mind polgári, mind fenyítő ügyekben, honnan ezek csak a' nádori hivatal megürültével vitetnek feljebb a' főméltóságú ítélőszékre.

Ennyi és illy sok hatalma és befolyása levén a' magyarországi nádornak, az 1741: 9 törvényczikk világosan rendeli, hogy a' nádori és helytartói hivatal esztendőnél tovább üresen ne maradjon. Egyébiránt hajdan a' nádort a' király tetszése szerint nevezte 's hivatala is ideigleni volt mint maiglan is a' királyi helytartóknak, de Albert alatt törvény hozatott (1439: 2), miszerint e' fő tisztviselő a' rendek megegyezésével választassék, 's már e' törvényben illy régibb szokásra van idézet. Később az 1608: 3 czikk meghatározta, hogy e' hivatalra a' király két katolikus, 's ugyan annyi protestans főrendüt jelöljen ki, 's az országgyűlése ezekből válasszon. Megtörténvén pedig a' választás, az új nádor esküjét a' király kezébe teszi le, az 1492: 33 törvényczikkben meg szabott forma szerint; 's ugyan ő felségétől veszi át oklevélét. Fizetését a' király kegyelme határozza (1741: 5) meg; nem számítván ebbe azon 3000 aranyat, melyet a' jászok és kúnok bírájuknak, a' nádornak évenként ajándékozni kötelesek.

a) A' nádornak itt előszámlált jogain kívül voltak még számosabbak is hajdan, de melyek a' körülmények változtatával elenyésztek, vagy feledékenységbe mentek. Így p. o. mielőtt a' trónörökségi jog az ausztriai háznak átadatott, a' nádor köteleztetett királyválasztási országgyűlést hirdetni, 's itt mindenben első szava volt. Továbbá a' király akadályoztatván, ő hallgatá ki az idegen hatalmasságok követeit, 'stb.

b) A' mohácsi veszedelem után a' nádori hivatal gyakran és huzamos ideig maradt üres, mert 1535-től fogva, midőn Báthory István nádor elhunyt, egész 1608-ig, ha Nádasdy Tamás rövid

hivataloskodását kiveszszük, nádor helyett csak helytartók, 's többnyire érsekek és püspökök kormányoztak, 's a' nagy hatóságú nádori hivatal olly formán osztott fel: hogy a' köréhez tartozó politicalai tárgyak a' királyi helytartóra, a' törvénykezések egy nádori helyettesre (Propalatinus), 's nem alnádorra, és a' katonaiak egy fő hadi parancsnokra bizattak. 1608 — 1733-ig azaz gróf Pálffy Miklós haláláig (a' Szelepcsényi esztergomi érsek helytartóságát kivéve) Magyarországnek mindég volt nádora. Ezután Ferencz lotharingiai herczeg 's későbbi német császár vala helytartó, majd gróf Pálffy János leve nádor, ennek utódja gróf Batthyáni Lajos, ezt felváltá de csak helytartói hivatalában Albert szásztescheni herczeg; 1790-ben Sándor Leopold főherczeg választott nádornak; végre a' mostani közönségesen szeretett és tisztelt nádorunk, József cs. k. főherczeg elébb helytartói hivatalt viselvén (1795. sept. 21 — 1796. nov. 12), majd nádorrá választván, mondhatni legvésezebb időszakban, már 47 év óta viseli ritka bölcseséggel és mérséklettel fényes de súlyos hivatalát.

b) Királyi helytartó. 13. §.

Mig a' magyar királyok állandóul az országban laktak, addig törvényeinkben semmi nyoma a' királyi helytartóknak. Később azonban a' magyar királyok több országokat kormányozván, de főkép az ausztriai ház uralkodása óta, többször kénytelenítették fejedelmeink az ország igazgatását más személyekre bízni. Illy világos példát mutatnak Hollós Mátyás alatt az 1474: 12 és 15 törvényczikkek, melyekben mondatik, hogy a' király személye mintegy másra ruháztatott, de a' kinek más hatalma nincs, mint a' mellyet neki a' király maga engedett. A' törvény e' világos szavai után tagadhatlan tehát, miszerint a' királyi helytartó választása egyenesen a' király önkényétől függ, 's ez az átadott hatalom körét tetszése szerint szélesítheti, vagy korlátozhatja.

Az 1485-ki országgyűlésen a' nádori hivatal köréhez tartozó foglalataskodásokhoz, a' 10-ik törvényczikkben az is hozzá adott: hogy ezentul az országban jelen nem levő király helytartója mindég a' nádor legyen több, hozzá nevezett egyénekkal együtt, kiknek ő feje és elnöke leend, 's mindent tehet, mit a' király maga joggal gyakorolhat. Csupán a' kegyelem osztások, 's olly jószágok adományzásai, melyek a' koronára már tetteleg visszazáltak, és az ország alkotmányából egyenesen felsőséget illető jogok vétettek ki, melyek a' koronás fő személyétől el nem választathatnak. A' törvény e' szavaiban van tehát a' királyi helytartó egész hatásköre megszabva.

Ebből láthatjuk, miszerint a' nádori méltóság, a' királyi helytartósággal már régibb időkben össze vala kapcsolva, 's ez összekötést az 1741: 9 törvényczikk csak ujabban erősíté meg. Mind ezek ellenére, régibb és ujabb példákat mutathatunk, hogy a' nádori hivatal, a' királyi helytartói méltóságtól elválasztatott, 's illy esetekben rendszerint nádori helyettesek (Propalatinus, nem al-nádor) is választattak, kik a' nádor helyét törvénykezési ügyekben betöltték, mint ezt több propalatinusokról szóló törvényeink bizonyítják.

A' királyi helytartó méltósága Magyarországbán, ha törvényeinket, főkép pedig I. Ferdinand oklevelét, mely az 1563-ki országgyűlési irományokhoz iktattatott, megtekintjük, különösen fényes. Ő tudniillik az országnak fő bírása; joga van kis (particularis) gyűléseket összehíni, ha ezt az ország dolgai megkívánják; parancsol minden királyi tisztnek; jószágokat adományozhat 32 állományig; kisebb egyházi javadalmakat osztogathat; pártútlóknak megengedhet, ha kötelességeikre visszatérnek. Mivel azonban a' királyi helytartó minden hatalma a' király önkényétől függ: ez körülmények szerint majd nagyobb, majd kisebb lehet. Ujabb időkben a' helytartónak rendszerint azon hatáskör adatott, mellyel a' nádorok törvényesen élnek; kivevén, ha a' király e' hatalmat keskenyebb körbe szorítani kívánná.

Hogy a' Hunyady Jánosra és Szilágyi Mihályra ruházott helytartói hivatalok, a' mostan leirttól tetemesen különböztek, említenem felesleges; 's illy esetek többé nem is fordultak elő, de törvényesen meg sem történhetnének, miután jelenleg a' kiskorú királyoknak törvényes gyámnoka mindég a' nádor.

c) Többi országzászlósok. Koronaörök. 14. §.

Az országzászlósok közt második személy az *országbíró*. E' méltóság egy eredetű a' királysággal, vagy legalább nem sokára keletkezett. Hajdani hatásköre sokkal szélesebb vala. Így Kálmán király minden udvari tisztet és szolgát hatalma alá rendelé, mint ezt az 1-ső decretum 12-ik és 37-ik szakaszából láthatjuk. II. András pedig az 1222: 9-ik czikkben minden az udvarnál eredő perlekedésekben bírónak tette. *) Különös jogai és kötelességei jelenleg e' következők: 1) közbíró a' nagy méltóságú hétszemélyes fő törvényszéknél, és magyar királyi helytartótanácsnál: és ha a' nádor jelen nem lenne, mindenik fő hatóságnál tör-

vényes elnök (1623: 15, 1723: 24 és 97); 2) országgyűlésen a második helyet foglalja el, 's a nádor távollétében, vagy e méltóság megürültével itt is az elnökséget viseli; 3) a királyi táblához egy alországbirót, és egy ítélőmestert nevez (1715: 29); 4) egyik az ország rendes biráji közül, mellynélfogva mind maga, mind ítélőmestere törvényes parancsolatokat adhat ki, és személyeik előtt tett bevallások 's más törvényes cselekedetek országos hitelességgel bírnak.

Harmadik országzászlós a' dalmát-horvát és tót országi *bán*. E' méltóság szinte igen régi, 's a 16-ik századig felette nagy hatásu vala, de a' török járom, a' honvérendszer megváltozása, 's több kormány és ítélőszékek állítása által hatalma szűkebb körbe szorított. Tekintete, méltósága, hatásköre jelenkoru kban a' hármias országban csaknem ugyan az, mi a' nádoré az anyaországban. Nevezetesen: 1) elnöke a' báni ítélőszéknek (1715: 121), melly ez országokban hasonló a' magyar királyi táblához, a' honnan a' perek is innen egyenesen a' hétszemélyes fő törvényszékre vitetnek feljebb; 2) a' hármias ország hadi erejét ő kormányozná (1681: 62), de most a' rendes és végvidéki katonaságnak külön parancsnoka levén, a' bán csak a' felkelő nemes sereget vezérli; 3) örökös tulajdonosa az első és második báni végvidéki ezredeknek; 4) Maria Therezia alatt 1767-ben egy különös horvát királyi helytartó tanács (Consilium croaticum) állítatott a' bán elnöksége alatt, de 1779-ben a' magyar helytartótanáccsal egyesített, minélfogva a' bánnak 's még néhány horvátnak itt ülése és szava van. Az 1765-ki országgyűlésen, a' 34-ik törvénycikkelyben meghatározatott, hogy a' bán állandóul Horvátországban lakjék.

Negyedik országzászlós a' *tárnok*. E' fő méltóság vigyázott hajdan a' királyi kincstárra, bányavárosokra, 'sa't., 's még az 1741: 12 t. cikk is a' budai pénzverőházrai felügyelést egyenesen a' tárnokra bizá.^{b)} Jelenleg jogai e' következők: 1) Az országgyűlésen a' negyedik helyet foglalja el ugyan, de a' nádor és országbiró távollétökben ő viszi az elnökséget, 's nem a' bán;^{c)} 2) közbirája mind a' n. méltóságu k. helytartótanácsnak, mind a' hétszemélyes főtörvényszéknek, sőt az elsőnél rendesen ő szokott elnök lenni; 3) elnöke a' tárnokszéknek, mellyre a' tárnoki városok polgári pereiket feljebb viszik, innen ezek egyenesen a' hétszemélyes fő törvényszékre menvén át;^{d)} 4) van egy altárnoka, 's mind ő, mind amaz, a' hatósága alá tartozó királyi városokhoz törvényes parancsolatokat küldhetnek.^{e)}

A' többi országzászlósok, mint ilyenek az ország igazgatásában részt nem vesznek, hanem koronázás alkalmával mindeniknek van saját foglalatossága. Így a' *nádor* a' koronát viszi, 's egyzersmind evvel a' primással együtt a' királyt megkoronázza. Az *országbíró* a' királyi pálczát, *horvátországi bán* az aranyalmát, *főlovászmester* a' kivont kardot, *főporhárnok* a' szent István kardját viszi; *főkamarás* és *főudvarmester* pedig a' király felkenetése és felöltöztetése körül foglalatoskodnak. Végre az országgyűléseken a' *főajtónálló* az ülésekbeni rendre vigyáz, 's ha szükséges az egyes szavazatokat összeszedi; a' *főlovászmester* ismét az országgyűlési követek szálásairól, az élelmi szerekről 's más politiai tárgyakról gondoskodik.

A' *koronaőrök* az országzászlósaihoz nem tartoznak ugyan, 's ezért a' törvényvégzéseken nem számláltatnak elő mint az országzászlósai, de ezek után rangban mindjárt következnek. Kötelességük: a' koronát, a' hozzá tartozó országékességeivel együtt őrzeni, mellynélfogva a' tulajdonképeni koronaőrserég, parancsnokságuk alatt áll. Az Ulászló 4-ik decretuma 23-ik czikkje értelmében világi főuraknak kell lenni, 's országgyűlésen, vallásbeli különbség nélkül a' Rendekek által választatnak el, esküjüket a' király, vagy királyi biztos kezébe tevén le. Hajdan a' kamara elnökök e' méltóságból törvényesen kizárattak, de e' határozat az 1715: 38-ik czikkje által eltöröltetett.

a) Hajdan a' magvaszakadási eseteket az ország bíró vizsgálta meg, 's ő ítelt. A' pörtárgyak Tótországból és Erdélyből ő hozzá vitettek feljebb, de ezek részint régebben, részint az 1723: 26 és 27-ik czikkjei által megváltoztattak.

b) Régente a' tárnok, Roger szerint Camerarius, minden vármegyében tartott helyettes tárnokot, valamint a' főpohárnok, és főlovászmester is. A' tárnok ügyelt a' királyi magtárokra, hova a' megyei kilenczed és tized vitetett, vigyázott a' só és érczbányákra, 's mind ezek termékeit tartozott kész pénzre változtatni, 's a' pénzt a' királyi kincstárba adni. Harmadrésze azonban ezeknek II. András 1222-iki decretuma előtt és után is a' főispányokat illette: *Comites jure comitatus sui tantum fruuntur, cetera ad Regem pertinentia, scilicet cibrones, tributa, boves et duas partes castrorum, Rex obtineat. Andr. Decr. 29. cz.* A' főpohárnok ügyelt a' királyi borokra, mellyek dézmákból kerültek, 's mellyek bizonyos mérték szerint (Zuber német szó után) cseberrel vétettek. A' főlovászmester a' királyi ménesekről és barmokról gondoskodott. *Kollarü Amoenit. II. V. 158. l.*

c) Az 1723-ki országgyűlésen vita keletkezett a' felett, ha valljon a' nádor és országbíró távollétükben a' bán vagy tárnok

elnökösködjek e? A' kérdést a' Rendek a' tárnok részére döntötték el, minek a' horvátországi követek ellenmondtak; melly alkalommal tüzesen vitatkoztak az eránt: valljon a' hármass társország Magyarországhoz kapcsolt, vagy ennek alávetett tartományai legyenek e? Törvénykönyvünk szerint mind a' két nevezet alkalmazható.

d) A' perek ezelőtt a' tárnokszékről a' királyi táblára vitettek, de az 1807: 9 czikk a' hétszemélyes főtörvényszékre rendelte.

e) A' tárnoki hatóság alá tartozó királyivárosok e' következők: Bártfa, Debreczen, Eperjes, Kismarton, Korpona, Kőszeg, Kassa, Komárom, Pest és Buda, Posony, Győr, Modor, Sopron, Szathmár, Szeged, Szokolca, Nagyszombat, Zombor, Ujvidék.

d) Szent István vitézrendje. 15. §.

A' magyar királyi udvar fényére tartozik a' szent István király vitézrendje is (deákul: Insignis ordo S. Stephani Regis Apostolici; németül: St. Stephan-orden; francziál: l'ordre de St. Etienne). Ezt Maria Theresia 1764-ik máj. 6-kán állította fel, a' magukat polgári érdemek által megkülönböztető magyarok számára, azonban idegenek is elnyerhetik. A' rend vitézei elosztanak nagy, közép és kis keresztesekre. Az elsőeknek száma 20-ra, második rendűeknek 30-ra, és a' kiskereszteseknek 50-re van meghatározva, de az egyházi személyek e' számba be nem foglaltatnak, 's különben is e' szám szorosan meg nem tartatik, hanem több vagy kevesebb is lehet. A' rendnek nagymestere mindig maga a' magyar király, praelatusa az esztergomi érsek, kancellárja, a' magyar udvari főcancellár, továbbá van még egy titknoka, kincsőre, heroldja, és irtoka. A' vitézeket maga a' nagymester nevezi ki, még pedig minden nemzet, kar és vallás különbség nélkül; a' nagykeresztesek azonban tartoznak nemeségüket 4 fokra felvinni, ha csak ez alul a' nagymester által fel nem mentetnek, vagy már az előtt k. kamarások nem voltak. Pénzbeli fizetés nincsen összekötve e' renddel, de annyival nagyobb rangot ad. Mert a' nagykeresztesek kinevezetésüknél fogva mindjárt valóságos belső titkos tanácsosok, a' nagymestertől közlevelekben *rokon* (cousin) névvel neveztetnek, ha a' rend ünnepe megtartatik, a' királylyal ebédelnek, és Bécsben a' császári belső szobákba a' főkamrás engedelme nélkül bebocsáttatnak. A' középkeresztesek decretalis belső tanácsosirangot nyernek; a' kiskeresztesek pedig kérőlevél mellett taksa fizetés nélkül grófságot vagy báróságot kaphatnak, 's a' rend ünnepein, melly szent

István király napján szokott tartatni, a' főasztalnok által szintugy mint a' közép keresztesek megvendégeltetnek, 's nagyobb kisebb udvari társaságokban megjelenhetnek. A' rend szabályai 36 fejezetből állnak. Azon keresztet és szabálykönyvet, melyet a' lovagok hivatalból nyertek, haláluk után örököseik tartoznak visszaküldeni; és különösen a' nagykeresztes keresztjét, könyvét és aranylánczát egyenesen a' nagymesterhez kell utasítani, a' közőp és kis keresztesét pedig a' rend kincsőrhéhez.

Mi e' vitézrend eredetét illeti: némellyek a' felállításakor veretett pénzekből, hol e' szavak olvashatók. „*Ordinis Equitis. S. Stephani. Regis. Apo. Solennia Restituta MDCCLXIII! VI Maii*,” 's másik oldalon: „*His tuta sub alis floret honore novo*” ugy ítéltek, mintha Maria Therezia e' rendet csak visszaállította volna, először Szent István királytól alapittatván. Azonban történetkönyveinkben e' vitézrendnek semmi nyoma, sőt st. István idejében lovagrendek még egy europai statusban sem voltak szokásban; minélfogva Maria Therezia e' szavakkal csak oda czélt, hogy szent István vala első alapítója a' vitézlő nemesi rendnek.

e) Királyi udvarnokok. Arany sarkantyus vitézek. 16. §.

A' királyi udvarnokok (Aulæ Regiæ Familiares. Kön. Truchsesse) nem a' belső, hanem a' külső udvartartáshoz számittanak. Ezek már III. Béla és Zsigmond király idejében fenállottak, 's Maria Therezia által 1773. maj. 1. napján csak ujabban elevenítették fel, 's különféle megtiszteltetésekben részesülnek. Nevezetesen szintugy mint a' császári udvarnokok oldalokon egy aranyozott villát viselnek, ezüst rojtsomókkal; udvari társaságokban megjelenhetnek; nagy processziók alkalmával, ha az udvar is jelen vagyon, mindjárt a' császári udvarnokok után következnek. Egyébiránt ki e' megtiszteltetésre áhitozik, köteles kérelmét a' magyar k. udvari cancellaria által benyújtani, 's ez uton, vallásbeli különbség nélkül, ha régi nemes nemzetségét megmutatja (a' czimzetes királyi tanácsos is tartozik nemességét legalább nagyatyjáig felvinni), kijelölésbe jön, 's kedvező királyi leirat következtiben, függő pecsétés oklevelét 150 fr. taksa mellett kiválthatja, ha tetszik.

Az *arany sarkantyús vitések* (equites aurati), kik koronázás alkalmával a' királytól a' szent István kardja által üttetnek, minthogy semmi rendszabályai és jogai nincsenek, különös lovagrendet nem formálnak, 's a' királyi udvartartáshoz nem is tartoznak.

f.) Királyi nemes testőrsereg. 17. §

Hogy a' magyar nemzetnek a' hét esztendő's háboruban mutatott vitézsége, 's az uralkodóház eránt bebizonyított hűsége valamennyire megjutalmaztassék: Maria Theresia 1760-ban szeptem. 11-kén kiadott leiratában azon ajánlást tevő a' magyaroknak, miszerint ő hajlandó a' királyi udvar fényére, 's a' magyar ifjak művelésére egy királyi nemes testőrsereget felállítani. Ez ajánlást az ország örömmel vevén, az arra megkívántató költségeket következő országgyűlésig meg is fizette, a' midőn (1764) aztán az országrendei egy 100 nemes ifjúból álló testőrseregére évenként száz ezer forintot ajánlottak, a' szegény adózó nép zsebéből fizetendő't, olly móddal azonban, hogy az alkalmas ifjakat magok a' vármegyék ajánlhassák. E' summához Erdély 20 ifjuért 20,000 forintot adott, 's így az egész lovas testőrsereg 120 nemes ifjuban állapittaték meg, 's a' sereg főkapitánya, az 1765: 6-ik cikkben az országzászlósai közé soroztatott. II. József császár ezt a' számot felényire leszálítá, 's az ez által megkimélt pénzt a' magyar lovak nemesítésére fordittatá, sőt a' török háboru alkalmával a' többieket is a' szolgáló ezredek közt felosztotta. Később II. Leopold által a' testőrsereg teljes számára visszaállittatott ugyan, de csak hamar a' drága idők miatt több viszontagságokon mene keresztül, 's mind a' mai napig eredeti erejére vissza nem vitethetett. Az 1827: 36. t. cikkben ugyan az országrendei az intézet adósságai lefizetésére 100,000 forintot (minden koronázási ajándéki arany után 2 forintot) ajánlottak, minden innen jövődőre vonandó következtetés nélkül. E' lovas testőrseregbe csak nemes ifjak vétetnek fel 20—24 éves korukig, miután már a' philosophiai tudományokat elvégezték, 's valamelly rendes ezredben 2 esztendeig szolgáltak. A' kijelölteket a' vármegyék ajánlják, 's a' köz testőrök is mindnyájan alhadnagyi rangot nyernek, 's öt évi szolgálatjuk után szinte ez időfokozat szerint lépnek ki főtisztnek valamellyik ezredbe. 1840-ben számlált e' testőrsereg 1 fő kapitányt, 1 má-

sod kapitányt altábornagyi, 1 főhadnagyot vezérőrnagyi, 1 alhadnagyot ezredesi, 2 főőrmentert alezredesi, 4 alőrmentert őrnagyi és kapitányi, 1 segédtsiztet főhadnagy és 69 köztestőrt alhadnagy ranggal. Ezekon kívül volt a' főtisztokari és szolgai személyzet. Az 1827: 36 szerint csak olly ifjak vétethetnek fel, kik magyarul tudnak, 's törvényhatóságoktól ajánlottak.

B) A' magyar királynő. 18. §.

A' magyar királynő vagy valóságos uralkodó a' *pragmatica sanctio* szerint, vagy pedig az uralkodó király neje vagy özvegye. Első esetben mind azon jogai vannak, mellyek a' királynak, 's a' magyaroktól így is szoktak neveztetni, mint ezt Maria Therezia példájából láthatjuk; koronázása is szinte azon módon történik, kivévén az olajjal való felkenetést, mellyben illendőség végett némi változás van téve. Második esetben hasonlóul megkoronáztatik, de nem törvény parancsolatjából, hanem csak szokásnál fogva. A' királynő megkoronázását az esztergomi érsek magának tulajdonítja, de e' joga a' veszprémi püspök által kétségbe vonatik, a' minthogy a' királynő fejére csakugyan a' veszprémi püspök teszi fel a' házi koronát, az országos korona csupán vállára tétetvén. Egyébiránt e' koronázás semmi felségi jogokat nem ad, 's a' királynő akár éljen a' király, akár özvegyiségében, ha szinte a' koronaörökös kiskorú is, az uralkodásba törvényesen be nem folyhat, ámbár van rá példa, hogy kiváltságokat osztogatott, más országokkal szerződésre lépett, 's gyámságot is vitt. Illy világos példa Erszébet királynő, ki férje Albert király halála után, V. László nevében, mint gyámnok kormányzá az országot, saját neve alatt jószágokat adományozta, 's különféle kiváltságokat osztogatott, mellyek azonban később nagy részben érvényteleneknek nyilatkoztattak. Másik példa Eleonora császárné, ki III. Károlynak Spanyolországból visszajövételeig az uralkodást ideiglen folytatta. Egyébiránt mi a' királynő személyét 's méltóságát illeti: ez egyenlő a' királyéval; és már régente a' királynőknek saját udvartartásuk, és tulajdon udvari főtisztjei voltak, kik közt első helyet foglala a' veszprémi püspök mint a' királynő örökös cancellárja, általjában pedig ez udvari főtiszteket Verbőczy (P. I. T. 94) az ország valóságos zászlócai közé sorozza. Szokásban vala továbbá a' királynő jövedelmét külön, pénzben vagy jószágokban adni ki.

Igy Erzsébet V. István hitvese kapta a' machói bánságot, Bosniát, Posega és Valkó vármegyéket; Beatrix, Hollós Mátyás neje Körmöcz, Zólyom, Selmecz és Besztercze bányavárosokat; II. Lajos pedig Máriának, e' városokon kívül még a' mármarosai sóaknákat, ó-budai és diósgyőri koronai uradalmakat és Csepel szigetét is oda ajándékozta. Jelenleg jövedelmét, özvegytartását, 's udvarát a' királynőnek az uralkodó király szabja meg.

C) Magyar királyi hercegek és hercegnők. 19. §.

A' magyar királyi hercegek hajdan majd hercegeknek, majd fejedelmeknek (duces) czimeztettek, 's e' név alatt gyakran az országnak egy részét valóságos királyi joggal igazgatták, saját udvart tartottak, 's tulajdon udvari főúsztek környezék, mi sok kedvetlenségre, sőt polgári háborúra ada alkalmat. Többek közt hosszas szokás szerint a' másodszülött királyi herceg Tótországot kormányza fejedelmi czímmel, mint ezt II. András, Béla, Kálmán, 's más királyok példáiból láthatjuk. Szokásban vala az is, hogy a' koronaörökösöket az uralkodó királyok még éltükben megkoronáztatták, a' nélkül hogy csupán a' királyt személyesen illető felsőségi jogokból valamit átengedtek volna; 's e' főképen az ausztriai ház uralkodása alatt jött divatba, részint azért, hogy a' magyarok szokásait, törvényeit 's nyelvét megtanulják, részint maguk megkedveltetése végett, miután a' thrónörökség csak 1638-ban adatott át örökösen az ausztriai háznak, ámbár jelen korunkban is mostan uralkodó királyunk 1830. sept. 28-kán még felséges atyja éltében megkoronáztatott.

Jelenleg a' királyi hercegek és hercegnők személye szinte sérthetlen, 's rangban az ország fő méltóságai előtt állnak. II. Ferdinand 1621. végrendeletében meghatározta, hogy mindenik főherceg, egy lakhelyre 's udvartartásra alkalmas uradalmon kívül évenként 45000 forintot kapjon; a' fő hercegasszonyok pedig rangjuk szerint tartassanak, 's ha katolikus férjhez mennek, vagy egyházi rendbe lépnek, összesen egyszerre 75000 forinttal elégíttessenek ki.* Törvényeinkben a' k. hercegek jövedelméről, 's hercegnők kiházásításáról egy szó sem lévén: ezek mindenkor az uralkodó király által határozatnak meg.

* Schrötter's fünfte Abhandlung aus dem österr. Staatsrechte, 522 l.

IV. SZAKASZ.

A' király jogai. 20. §.

A' magyarok Ázsiából kiövetelekkor, polgári társaságba állván, hogy céljaikat jobban elérhessék, Almus herceget fejedelemnek választották, 's neki a' főhatalmat olly feltétel alatt adák által, hogy joga legyen mind azon eszközöket elővenni, mellyek az ország külső 's belső bátorságára szükségesek, 's a' belső rend megállapítására, 's az egyes polgárok boldogságára elkerülhetlenek. Mindazáltal e' főhatalommal korlátlanul nem élhetett; mert a' magyarok magok, kik Almust fejedelmüknek választották, szerződésük 3-ik pontjában világosan kitették, hogy ők, 's maradékaik a' köz tanácskozásból ki ne zárassanak. Innen tehát megtetszik, miszerint Magyarország kezdetétől fogva monarchia volt, de a' nemzet jogai által határok közé szorított, 's a' magyar nemzetnek törvényhozásrai befolyását azok sem tagadhatják, kik ezt a' Béla névtelen jegyzője által emlékeztetbe hagyatott eredeti egyezkedést kétségbe kívánják hozni: mert annyi bizonyos, hogy a' magyarok e' szerződésnél fogva jogaikat minden királyok alatt egész a' mai időkig megtartották, 's a' törvényhozásba szakadatlanul és tetteleg befolytak, az 1635: 18: 1715: 3, 1791: 12-ki világos törvényczikkeket nem is említvén. Itt tehát csak az a' kérdés: minő jogok voltak azok, 's mellyek jel enleg is, mellyekkel a' magyar király kirekesztőleg, 's a' nemzet hozzájárulása nélkül élhetett (*Jura reservata*)?; 's mellyek ismét azok, miket csak a' nemzettel egyetértőleg gyakorolhat és gyakorolhatott? (*Jura comitalia*). De e' kérdésre fájdalom! egész határozottsággal felelni nem lehet; mert sehol sem számlálják elő törvényeink rendszeresen és egyenkint sem a' királyi kirekesztő, sem az országgyűlési jogokat. Nincsenek ezek egymástól világosan elválasztva; mivel a' magyar alkotmány századoknak fokontint fejlődött gyümölcse, 's nem olly egyszerre készített mű, mint például azon alkotmányok, mellyeket a' francziák 1814-ben 's 1830-ban, és a' lengyelek 1815-ben nyertek. Törvényeink ugyan, 's az országgyűlési irományok nagy világosságot adhatnának nekünk e' tárgyban; de itt is

számtalan akadályra találunk. Ugyanis a' régi századokban valamint másutt, úgy nálunk is a' hozott törvények nem tétettek írásba, hanem csupán emlékezetben maradtak fén, 's firól fira, szájról szájra mentek által; 's törvényeink legelőször II. Ulászló alatt kezdtek írásba tétetni, 's ekkor készült Verbőczy Hármaskönyve is. Az országgyűlési irományok, mint p. o. a' jegyzőkönyv vagy inkább napló, törvénytől fogva legelőször az 1791-ki országgyűlésen jöttek ki nyomtatásban; azelőtt csak egyes országgyűlésekről, például 1608, 1618, 1681, 1741-ikiékről birunk nyomtatott irományokat; ezeken kívül régiebbek is vannak ugyan írásban, de szétszórva, 's csonkán. Azonban a' magyar közjog története, 's az országgyűlési irományok sem határozhatják el mindég e' kérdést; mert még azért hogy egy időben a' király kirekesztőleg, vagy az országgyűlés 's a' Rendek ez vagy amaz jog gyakorlataiban voltak, nem következik, hogy törvényesen most is gyakorolhatják, mert illy következtéssel a' Rendek jelenleg szinte ítélhetnének a' király személye felett, mint elítélték 'Sigmundot, mi pedig minden monarchia alapelvével merően ellenkeznék, ennek személye szent és sérthetlen lévén. Ennélfogva e' sarkalatos kérdés eldöntésében a' fenálló törvényeken és szokásokon kívül, a' magyar polgári alkotmány 's monarchia természetét 's egész szerkezetét kell tekintenünk, melyekből aztán, talán nem hibázunk, ha e' következő alapelveket állapítjuk meg: A' király kirekesztő jogai azok, melyek világos törvényeken, hosszas, szakadatlan 's a' nemzet által hallgatólag megszentelt szokáson alapulnak, vagy melyek a' monarchicus igazgatás formából természetesen következnek: ellenben minden ide nem sorozható jogok a' törvényhozó test sajátjai, annyival inkább, mivel a' király megegyezése nélkül úgy is sem törvény, sem érvényes statutum nem hozathatik, de egyszersmind természetes, hogy hol törvény valamiről hozva nincs, azt törvényessé tenni a' törvényhozótest köréhez tartozik, a' törvényhozás pedig nem csak régiebb törvényeink, hanem az 1791: 12-ik törvényczikk szerint is a' királylyal és Rendekkel közös. Ez elvekből indulva, kétségkívül a' király kirekesztő jogaihoz számíthatni a' felsőséget (jus majestaticum), a' végrehajtó hatalmat, 's a' kath. anyaszentegyházban a' fő pártfogási jogot (jus patronatus). Lássuk tehát egyenkint, minő jogok származnak e' megnevezett 3 fő hatalomból.

I.) Egyházi dolgokban.

a) A' romai és görög katolikus egyházban. 21. §.

Minthogy az első magyar király, szent István hozta be legelőször a' magyarok közé a' keresztény vallást, 's a' püspököket, főpapokat, kolostorokat jószággal ő 's utódjai ajándékozták meg: azért minden magyar király apostoli hatalmánál fogva a' fő pártfogási jogot Verbóczy I. rész, II. cikkje szerint is kirekesztőleg gyakorolja; 's e' jogot királyaink, hogy osztatlan 's teljes maradjon, minden időben oltalmazták 's fentartották, mi törvénykönyvünkéből is kitetszik, miszerint például az 1518: 15 cikk, minden pártfogási jogot, melyet más akárki gyakorlott visszavonja, 's azt kirekesztőleg a' királynak tulajdonítja;^{a)} csaknem illy formán hangzanak az 1550: 14, 1649: 87 és a' bécsi békekötés 5-ik cikkelyei is. E' fő pártfogási jognál fogva tehát:

1. A' király nevez ki minden érseket, püspököt, apátot, prépostot, akár jószágosok akár czimzetesek legyenek azok, és 1802-től fogva minden kanonokot.^{b)} Vannak mindazáltal némelly prépostságok, apátságok, 's kanonokságok, melyeket privatusok adnak, mint p. o. a' csatári apátságot az Erdődy grófi nemzetség idősb ága, a' hahótit a' keszthelyi Festetics grófi család, a' rátóti és hőfleini prépostságokat herczeg Eszterházy, a' felső-őrseit herczeg Batthyáni, váguhelyit a' bezkói uradalom birtokosai, a' tihanyi, bakonybéli, és dömölki apátságokat a' szentmártoni főapát;^{c)} a' pápóczi prépostot a' győri püspök, az egervári prépostot az egri káptalan, a' chasmai káptalanbelieket a' zágrábi püspök. Ezek az apátok és prépostok abban különböznek a' többiektől, hogy országgyűlésen törvényes szavazattal nem birnak. Még pedig mind ezen hivatalokat, valamint a' régi magyar királyok, úgy a' mostani is, a' romai pápának minden befolyása nélkül adhatja (dat, donat, confert és nem praesentat vagy postulat), 's azért mihelyt valami püspököt kinevez, 's az a' magyar cancellaria és királyi helytartótanács által kihirdettetik, 's itt a' királynak tartozó esküjét leteszi, 's a' magyar udvari kamara által beiktattatik: azonnal a' püspöki czímet és rangot is felveszi, az országgyűlésen helyt foglal, jószága jövedelmeit huzza;^{d)} 's csupán lelkiekben (in spiritualibus) nincs

addig püspöki hatalma, míg a' romai pápától a' megerősítő decretum le nem érkezvén (melly ugyan megfizetvén a' megfizetendőket soha ki nem marad) ennek következtiben a' főpapi hivatalra fel nem szenteltetik.

2. A' király uj püspökségeket állithat, 's azokat a' meglévők jövedelmeinek egy részével megajándékozhatja; kolostorokat eltörölhet, a' szerzetesek népességét korlátozhatja, a' honnan Maria Theresia 1774. maj. 27-kén költ intézvénye szerint mind a' két nembeli szerzetes egyének 24 éves koruk előtt szerzet-esküt nem tehettek, mely idő mindazáltal az 1802. jul. 13-kán költ legfelsőbb leiratnál fogva már ma 21 esztendőre van meghatározva, 's többé a' feveendő novitiusok száma sem szabatik-meg; továbbá a' parochiákat szabályozhatja; az eltöröltetett, vagy elpusztult egyházi javadalmakat más kegyes célra vagy iskolák felállítására fordithatja.

3. Felvigyáz, hogy a' püspökök, apátok, 'stb., kötelességeiket, az egyházi és ország törvényei értelmében teljesítsék (1713: 40); azon főpapoknak, kik a' gondviselésük alá tartozó szentegyházakat, alapítványi épületeket, beruházott javakat (fundum instructum) elpusztulni engednék, megintés nem használta után jószágaikat zár alá veheti, a' szükséges javításokat ezek jövedelméből teendő (1723: 71).

4. A' megürrült érsekségek és püspökségek jövedelmeit, míg érsekek és püspökök nem neveztetnek, a' királyi kamara huzza; valamint a' végrendelet nélkül elhalt főpapok vagyonát is ez foglalja el. Ha azonban a' Kollonics szerződés szerint tettek vég hagyományt, akkor csak $\frac{1}{3}$ részét veszi el, 's maga a' püspök vagy érsek is $\frac{1}{3}$ -ról rendelkezhetik szabadon, $\frac{1}{3}$ rész a' kegyes alapítványhoz adatván. Egyébiránt a' király engedelmeiből kiki szabadon tehet rendelést; sőt a' kanonokok és kisebb papok minden királyi engedelem nélkül tetszésük szerint rendelkezhetnek javaikról, végrendelet hiányában pedig vagyonuk 3 részre osztatván, ebben az egyház, a' meghalt rokonai (10-ik fokig), és a' szegények egyformán vesznek részt, sőt ha vérei igen szegények, a' szegény rész is ezeknek adatik, 's a' fiskus egy harmadban csupán rokonok nem létében örökösödik.

5. A' magyar király felsőségi hatalmánál fogva kivétel nélkül minden iskolára és iskolai 's egyházi alapítványra felügyel; főpártfogási joga következtiben pedig a' magyar királyok által alapított katolikus iskolákra teljes hatalmat gyakorol; a' tani-

tóintézeteket módosíthatja, eltörölheti, vagy újakat állíthat; szinte ezt kell érteni a' convictusokról; professorokat, tanítókat nevez; díj- és nyugdpénzeket osztogathat; 's minden katholicus egyházi és iskolai biztosságok a' király által kitűzött szabály szerint munkálkodnak.

6. Végre a' király jogai közé tartozik az ugy nevezett *Jus placeti* is, mellynélfogva hatalmában áll a' romai szent székhöz intézett feliratokkai visszaélést törvényes korlátok közt tartani, azon esküt, melyet a' püspökök a' romai pápának esküszenek, megvizsgálni, ha valljon nem ellenkezik-e az, az alattvalói hűséggel és engedelmességgel. Ugyan e' jog szerint semminemű bulla a' király engedelme nélkül az országban ki nem hirdettethetik; a' szerzetes rendeket pedig külföldi főnököktől függéstől fölmentheti. *)

*) E' fő pártfogási jog azonban ugy látszik, hogy kirekesztőleg csak a' nagyobb egyházi javadalmaikra határozatott meg, mert kisebb javadalmaikban pártfogási jogot a' nemsek is törvényesen gyakoroltak és gyakorolnak, mint ez a' sz. István 2: 5 és 34, sz. László 1: 5, II. Ulászló 5: 26, 1504: 9, 1553: 11, 1560: 19, 1569: 36, 1647: 100 és 1723: 71. törvényczikkekéből látható.

*) Az 1772-ki évig a' kanonokokat mindenütt a' püspökök tették; de ekkor Maria Theresia visszavette magának azon jogot, melyet csak az előbbeni királyok engedtek át a' püspököknek, mellynélfogva 1802-ben már az öregek kihálván, jelenleg minden kanonoki üresség a' király által töltetik-be.

*) A' szentmártoni főapátot a' király nevezi ki 3 a' rend által választott 's kijelölt szerzetes közül. A' fenemlített három apátot pedig maga a' főapát választja („consultis conventualibus“), 's a' király erősíti meg.

*) Az ausztriai német tartományokban a' püspökök jövedelmeiket nem huzhatják a' pápa általi megerősítés előtt, 's így e' tekintetben a' magyar királynak több joga van, mint más országbeli fejedelmeknek. (*Statistik des österreichischen Kaiserstaates von Johann Springer, I. B. Wien, 1840. 222 lap.*)

*) Magyarországon mind eddig három apátság van, melyek idegen főnökökkel vannak összeköttetésben, u. m. a' *szentgothárdi*, melly az ausztriai szentkereszt apáttól, a' *szalavári*, melly a' gottviczitól, és a' *telki*, melly a' bécsi benedekiek scotusi praelatusától függ. E' tárgy az 1827-ki országgyűlési irományok közt (I. 1048. sub Nro 5.) a' sérelmek és kívánságok sorában fordul elő, 's az 1827. máj. 28-ki kegyelmes leiratban azok közé soroztatik, melyekre nézve ő felsége az illető kormányzéseknel és hatóságoknál a' szükségesegek megtevését igéri. Egyébiránt az egyházi dol-

gokra kiküldött 1827-ki országos választmány a' szalavári apátságra azon megjegyzést teszi: miszerint ez adóssági teher végett volna a' gottviczi apátság alá rendelve; és hogy jelenleg a' szalavári apátságban állandóul lakik az apát több conventualisokkal, kik mind a' parochiákat, mind a' hiteles levéltárt kezelik.

b) Az evangélikus egyházban. 22. §.

A' magyar király már nem pártfogási, hanem felsőségi hatalmánál fogva jogosítva van nem csak törvényes szabadságaikban megtartani, 's megőrizni a' protestansokat, hanem egyzersmind mind a' két hiten lévő evangélikusok egyházi végzéseire is fel tartozik ügyelni, hogy ezek a' törvénszabta korláton túl ne menjenek, és valamikép az ország közboldogságának kárt ne okozzanak. Ez okbul a' superintendentialis gyűlések jegyzőkönyvei a' nagyméltóságú királyi helytartó tanácshoz felszoktak terjesztetni.

A' magyarországi protestansok jogai és viszonyai a' statushoz, 's a' többi vallásbeli felekezetekhez. 23. §.

Nem czélom azon véres sebeket, melyeket a' boldogtalan vallásbeli türelmetlenségből származott polgári háborúk okoztak újra felszaggatni, csak annyit említek, hogy hosszas küzdesek után végre az 1606-ki és 1645-ki békekötések, 's az ezekre következő 1608-ki és 1647-ki törvények a' magyar protestansok vallási és polgári szabadságát megálapították, 's e' törvények a' koronázási hitlevélbe is felvétetvén, alaptörvényeknek ismertettek-el. Azonban a' 17-ik század, nem az az idő vala, mellyben a' keresztényi szelid türelem szivekben verhetett volna gyökeret, csak hamu alatt lappangó tűz volt ez, melly lassan lassan a' legünnepélyesb békekötések és törvények gyökerét csaknem egészen elhamvasztá, 's a' protestansok sorsa fokrul fokra szomorítóbb lőn. 1681-ben a' soproni országgyűlésen 11 vármegyében már a' helyek is kijelöltek, mellyeken a' nyilvános istenisztelet megengedett; 13 vármegyére nézve pedig határozat hozatott (mert azon vármegyék, mellyek török iga alatt voltak, ide nem foglaltattak), hogy a' vallás szabad gyakorlatában, 's szentegyházaik birtokában (in statu quo) továbbra is háborítlanul megmaradjanak; általában az 1681 és

1687-ki országgyűlési végzések már inkább csak kegyelem, mint meglévő régebbi törvények eredményei valának. I. Leopold a' halomra gyűlt vallásbeli sérelmeket 1691-ben egy szabályozó kir. leirat által intézte el. Az 1715: 30-ik cikk a' protestansok sorsát egyoldalúan a' kormány kegyelmére bízta, 's nem csak az 1687: 23 cikket, melynélfogva a' protestansok Horvát, Tót és Dalmát országokban jószág birhatásból kizárattak, megerősítette, hanem az egyes városoknak és községeknek adott kizáró privilegiumait is jóváhagyta. Végre sok szenvedések után II. József türelmet parancsolt; de II. Leopold még tovább ment: mert ezen kegyes és törvényszerető fejedelem 1790. nov. 7-ki híres leiratában mind a' két hiten levő evangélikusok legszentebb szerződéseken 's törvényeken alapuló vallási teljes szabadságát visszaadta, 's ez, ellent nem állván a' kath. clerus 's némelly világiak ellenmondása, az 1791: 26-ik cikkben, 17 szakaszra osztva törvénybe iktattatott, mint itt következik:

1. Hogy nem tekintvén az újabb rendeleteket, törvény-cikkeket, előjogokat, magyarázatokat, ezentul minden rendeknek, zászlósoknak, mágnásoknak, nemeseknek, királyivárosoknak saját birtokaikban, 's kamarai jószágokban, ugy szinte mezővárosoknak, faluknak szabad vallásgyakorlat, 's szentegyházaknak, tornyoknak, harangoknak, iskoláknak, temetőknak szabad használata engedtetik; 's ebben bár milly sorsú legyen is valaki, sem ő felsége, sem más földesurak által semmi szín alatt ne háborgattassék; a' parasztok is akár mezővárosokban és falukban, akár kamarai jószágokban lakjanak, vallásuk gyakorlatában, a' köz csend és béke végett, mind ő felségétől, mind ministereitől 's más földesuraktól meghagyassanak. Illy vallásszabadság nagyobb erősségére annakokáért elrendeltetik:

2. Hogy ezentul minden különbség a' nyilvános és magános istenítisztelet közt megszűnván, mindenütt csak nyilvános legyen; mellynélfogva az evangélikusok az alább megírandó módszerint mind azon helyeken, melyek eddig fiókoknak tartattak, vagy akarhol, ide számítván azokat is, hol már vallásgyakorlatában voltak, minden további engedelem nélkül templomokat, toronynyal vagy a' nélkül, iskolákat, paplakokat építhetnek, predikátorokat hívhatnak; olly feltétellel azonban, hogy mivel ő felsége az adózónép fentartására fő figyelmét fordítja, tehát az előszámlált esetekben egy vegyes vármegyei küldöttség, a' földesúr jelenlétében, mindazáltal az egyházme-

gye főnökén kívül, először is a' megkívántató költségeket, a' helység lakosainak számát, vagyonbeli állapotját, ha valljon e' költségek vitelére a' hívek képesek e', megvizsgálván, ez eránt a' vármegyének jelentést tegyen; mi megtörténvén, olly bizonyáglevél mellett, hogy a' személyek száma, 's a' tőke elegendő az istenítészelet fentartására, a' földesuraság köteleztetik szentegyház, paplak, oskola számára telket kimutatni; a' katolikus községek azonban illy épületek felállításához sem pénzbeli, sem marhás és kézbeli segedelemmel nem tartoznak járulni; mi az evangélikus földesurak és községek részéről, katolikus szentegyházak és paplakok építtetése esetében szinte megtartandó; mi mellett egyébiránt az evangélikus nemességnek 's földesuraságnak joga isteni tiszteletet behozni, szentegyházakat, paplakokat állítani, vagy kiigazítani mindenkor sér tetlenül fenmaradand.

3. Az evangélikusok, szabad vallásgyakorlattal bírván, semmi szín vagy bírság alatt, akar kézművesek, akar más sorsú emberek legyenek, a' meglevő czéhszabályokra sem tekintve, misére, menetekre (processio), 's más vallási szertartásokra ne kényszeríttessenek.

4. Mind a' két hiten levő evangélikusok vallási dolgaikban saját egyházi főnökeiktől függjenek; 's hogy e' főnökök fokontínti hatósága rendes szerkezetet nyerjen, ő felsége ez előjárók 's főnökökre, valamint a' többi elrendezésekre nézve, a' vallásszabadság sérelme nélkül, olly rendet fog megállapítani, melly a' két felekezet világi és egyházi férfaiinak megegyezésével legczélszerűbbnek találta. Mellynélfogva ő felsége felsőségi hatalmából eredő felügyelési jogánál fogva gondoskodand, hogy mind a' két hitű evangélikusokat kihallgatván, e' tárgyban rendes és az evangélikus vallás elveivel megegyező szerkezet hozassék be; addig is pedig a' fennlévő egyházi törvények, mellyek az előjárokától behozatván, jelenleg is gyakorlatban vannak, vagy mellyek jövőre törvény értelmében hozatnak, semmi kormányszéki rendeletek vagy királyi parancsolatok által ne változtassanak. Szabadságukban állandó tehát az evangélikusoknak nem csak consistoriumokat állítani, hanem zsinatot is egybehívni, azon helyre, mellyet ő felsége engedelmével választanak; előbb azonban mind az összegyűlendő személyek száma, mind a' tárgyalás alá jövő dolgok ő felségének bejelentendők, 's minden esetben elhatározandók lesz-

nek; 's az ilyen legfelsőbb engedelemmel egybegyűjtött zsinatja egyik vagy másik felekezetnek, egy ő felsége által kirendelt biztost bebocsátani köteles leend, ki egyébiránt ott rendelkezni, vagy elnökösködni nem, hanem csupán felügyelni fog. A' zsinatokon hozott egyházi törvények és rendeletek ő felsége jóváhagyása után lesznek érvényesek. Általában ő felsége, az említett szabadságok mellett, kormánysszékei által mind fő felügyelői végrehajtó hatalmát, mind a' két hitű felekezet vallás dolgaiban őt illető felsőségi jogát mindenkor és elidegeníthetetlenül fentartván.

5. Mind a' két hitű evangélikusok elemi vagy grammaticális tanító intézeteiket megtarthatják, vagy újakat állíthatnak, 's pedig alsókat szabadon, fő iskolákat királyi jóváhagyás mellett; ezekbe professorokat, rectorokat, iskolamestereket tehetnek, ezeket elereszthetik, számukat nagyobbíthatják, vagy kevesbíthetik; helybeli, fő és közönséges iskola igazgatókat és gondnokokat, sőt még a' tanítási rendszer módját és rendjét is magok választhatják; a' fő felügyelést ő felsége azonban kormánysszékei által magának fentartja, oly formán, hogy az egészhez idomított literariai szerkezetről való rendelkezés, melyet az országrendei ő felségének átadtak, ide is kiterjedjen. A' tanulóknak megengedtetik maguk vagy a' predikátorok 's iskolák számára segédelmet szedni, külföldi academiákra kimenni, 's az ottani stipendiumokat használni. Evangélikus symbolikai és theologiai vagy más isteni tiszteletre használt könyvek szabadon kinyomathatnak, oly móddal azonban, hogy ezeket előbb magok az evangélikusok által választandó, 's a' k. helytartótanácsnak bejelentendő könyvvizsgálók által megvizsgálják, 's bennük semmit, mi a' katolikus vallás kigunyolására szolgálna, felelet teher alatt meg ne engedjenek. Ez új könyvekből pedig, törvényes szabály szerint három példány mindenkor ő felségének a' m. k. helytartótanács utján felküldessék.

6. A' stólafizetések, melyeket eddig az evangélikusok a' katolikus plébánusnak, iskolamesternek, egyházfinak adtak, három holnap mulva e' törvény kihirdetése után megszűnjenek; ha csak önként fizetni nem akarnának, mely esetben a' katolikusokkal egyformán fizessenek. Szentegyházak, paplakok, iskolák építésénél vagy kiigazításánál az evangélikusok a' katolikusoknak és viszont a' katolikusok az evangélikusoknak semmimű marhás és kézi napszámmal segíteni nem tartoznak; mely-

nélfogva az előbb eziránt kötött szerződések érvényteleneknek jelentetnek.

7. Mind a' két felekezetheli evangélikus papok hitsorsosaiak közül való betegeket és rabokat illő okossággal és vigyázattal mindenkor, és minden helyen meglátogathatják, halálra elkészíthetik, vesztőhelyre kísérhetik, de beszédet a' néphez nem tarthatnak. A' katolikus lelkészeknek, ha betegekhez, rabokhoz, halálra ítétekhez hivatnak, és a' szükséges vigyázatot megtartják, a' bemenetel semmi esetre nem tiltathatik el.

8. Mind alsó, mind felső közhivatalok, azon országpolgároknak, kik a' hon körül érdemeket szereztek, 's megkívántató tulajdonokkal bírnak, vallás különbség nélkül adassanak.

9. Az evangélikusok a' törvényes esküformában szűz Máriára, és a' szentekre esküdni nem tartoznak.

10. Azon alapítványok, mellyek jelenleg az evangélikusok sajátjai, vagy jövőendőben szentegyházaik, lelkészeik, iskoláik, tanulóik, kór és árvaházaik számára tétetnek, semmi szín alatt tőlök el nem vétethetnek, 's ezek kezelése tőlök el nem vonathatik, sőt a' kezelés egészen saját embereikre bizassék; azon alapítványok pedig, mellyek talán az utóbbi uralkodók alatt elvételtek, visszaadassanak. Egyébiránt a' királyi fő felügyelés ez alapítványokra is kiterjed, hogy rendeltetésükhöz képest kezeltesse.

11. Mind a' két felekezetheli evangélikusok házassági ügyei, elítélés végett saját Consistoriumaiknak adatnak által, olly módal azonban, hogy ő felsége mind a' két hitű evangélikusok kihallgatásával módokról gondoskodand, miszerint a' consistoriumok felállításánál a' perlekedők biztositassanak; egyszersmind pedig az ítélethozásokban követendő elvek is ő felsége eleibe jóváhagyás végett előterjesztessenek. Addig is azonban az illy házassági perek világi hatóságok, nevezetesen vármegyékben és kerületekben a' törvényszékek, királyi 's bányavárosokban a' városi tanács által döntessenek el az utóbb években gyakorlott elvek szerint; innen a' körülményekhez képest a' királyi táblára, vagy a' fő méltóságú hétszemélyes fő törvényszékre a' feljebbvitel is megengedtetvén. E' mellett megjegyeztetik itt az: hogy az elválási végítéletek csak polgárilag érvényesek; a' püspökök illy végső elválás elismerésére nem kényszeríthetnek, sem érvényességük a' katolikus félre ki nem terjesztethetik. Mi az országtörvényei szerint tilos, de az evangélikusok valláselvei után

a' házasságban megengedhető rokonsági fokokat illeti: ő felsége, szintugy, mint ez II. József alatt történt, az evangélikusokat a' harmadik és negyedik vérségi fokban a' királyhoz intézendő folyamodástól most egyszer minden korra fölmenti.

12. Mivel e' szerint az evangélikusok szabad vallásgyakorlata, szentegyházaik, paplakaik, iskoláik megtartása törvények által biztosítva van: a' katolikusok és evangélikusok közti egyetértés nagyobb erősségére elhatároztatik: hogy mind a' két fél szentegyházai, paplakai, iskolái birtokában megmaradjon, 's a' katolikus alapítványok csak katolikusokra, az evangélikus alapítványok evangélikusokra fordíttassanak; és nem csak minden kölcsönös követeléstől elálljanak (kivevén azt, hogy az evangélikusok a' Szirmay, Hrabowszky, Apaffy féle alapítványokról jogaikat bizonyságokkal kereshetik), hanem jövőben a' szentegyházak, paplakok, iskolák elfoglalása tilalmaztatik. Kik pedig illy erőszakoskodásokat követnének el azok 600 magyar forintig büntetessenek, az 1647-ik évi 14-ik törvényczikk értelmében.

13. Minthogy a' katolikusoknak egyik vagy másik evangélikus vallásra áttérni, a' katolikus vallás elveivel meg nem egyezik: tehát illy esetek, a' gondatlan lépések megakadályoztatása végett, ő felségének bejelentendőek lesznek; egyszersmind a' katolikusokat akar minemű módokkal az evangélikus vallás bevételeire édesgetni, tilalmas.

14. Már fentebb említett, hogy az evangélikusoknak ezen jogai csak Magyarországon érvényesek: ez okból Dalmát, Horvát és Tót országok municipális törvényeikben továbbra is meghagyatnak. Mellynélfogva e' megnevezett országok határain belől az evangélikusok fekvő jóságot nem birhatnak, sem köz és privat hivatalokat nem viselhetnek; mindazáltal örökségeiket törvényes uton kereshetik, 's ha e' móddal birtokhoz jutnak, ő felsége magának azon jogát, hogy kármentesíttessenek, fentartja. Ezenkívül némely ágostai és helvetiai vallástételt követő alsótótországi faluk vallásuk szabad gyakorlatában továbbra is meghagyatnak. Végre az evangélikusok kereskedés és gyárok végett a' mondott országokban lakásokat bérelhetnek, de nemesi vagy polgári fekvő birtokokat nem vásárolhatnak.

15. Vegyes házasságból született vagy születendő gyermekek melly házasságok egyébiránt mindig katolikus plebánusok előtt köttessenek, de illy házasságokat akarminő szín alatt aka-

dályoztatni keményen tilalmaztatik), ha atyjuk katolikus, mindnyájan e' vallást tartoznak követni; ha pedig anyjuk katolikus, akkor csak a' férfi magzatok követhetik atyjuk vallását.

16. Eredetileg vegyes házasságból, vagy olyanból, mely később egyik félnek a' katolikus vallásra térése által illyenné lett, származó házassági perek katolikus egyházi törvényhatóságok elibe tartoznak; mivel mind két esetben valódi sacramentumról van kérdés.

17. Az evangélikusok, köteleztetnek a' katolikusoknak szokásban levő ünnepeit külsőleg megtartani; de lakjaikban mindennemű dolgaikat, melyekkel az ájtatosság nem zavartatik, végezhetik. E' mellett minden uri és cseléd tartó emberek közkereseti büntetés alatt figyelmeztetnek, hogy jobbagyaikat és cselédjeiket, akár katolikusok, akár evangélikusok legyenek azok, az ünnepektől, vallási szertartásoktól 's ájtatosságtól viszsztatartani ne merészeljék.

C) A' görög nem egyesült óhitű egyházban 24. §.

Görög óhitűek már a' magyar királyság első századaiban számosan laktak az országban, sőt némelyek szerint jobban el voltak terjedve a' katolikusoknál (I. R. 20. §.); de a' mostani görög nem egyesültek elődöei főkép Szerb, Oláh és Moldva országokból költöztek be, 's itt szabad vallásgyakorlatot nyertek, különösen az I. Leopold kiváltságos leveleinél fogva, melyek aug. 21., december 11., 1690., és augusztus 20., 1691. és martius 4-kén 1695-ben adattak ki. Mind ezen privilegiumok a' későbbi királyok által is megerősítették, de az erdélyi és bukovinai nem egyesültekre nincsenek kiterjesztve. Mig a' nem egyesült óhitűek csupán a' magyar királyok kiváltságoslevelei következtében élhettek szabad vallásgyakorlattal, addig mintegy különös nemzetnek tartattak; de az 1791-iki országgyűlésen (1791: 27) törvényes vallásszabadságot nyervén, a' többi ország lakosaihoz egyenlőknek tétettek; 's mióta az 1752-ben állított illir udvari választmány megszüntetett (1777), azóta a' n. e. óhitűek vallásbeli ügyeit polgári Magyar, Horvát és Tótországokban a' magyar udvari fő cancellaria, a' katonai végvidékeken pedig az udvari fő haditanács intézi; az 1791-ben állított illir cancellaria az 1792: 10 törvényczikk által megszüntetvén, 's így életben alig maradván 16 hónapig.

Jelenleg tehát a' görög nem egyesült óhitűek fekvő jószágokat birhatnak, köz és magányos hivatalokat viselhetnek nem csak Magyar, hanem Horvát és Tótországokban is, 's így e' tekintetben állásuk kedvezőbb az evangélikusokénál. Vallásukat mindenütt szabadon és nyilvánosan gyakorolhatják; saját kalendáriummal élnek; 's a' tizedtől mentességre számot tartanak. Egyházi dolgaikban a' katolikus megyés püspökök hatóságától egészen szabadok, hanem egyedüli egyházi főnökük a' karloviczi érsek és metropolita. Ez, minden más külföldi előjárótul független gyakorol minden patriarchai jogokat, ámbár ennek czimét nem viseli. Választatik magoktól az óhitűektől az ugynevezett *Congressuson*, de megerősítését a' királytól várja, 's a' letett hódolati-eskü után, hivatalába egy királyi biztos által iktattatik be. Hét suffraganeus püspökei, az egyházi zsinatban a' püspökök általi szó többséggel választatnak három főpap közül, kiket az érsek rendesen a' szerzetesek rendéből jelöl ki. Egyik püspöknek más püspöki székre való áttételét azonban a' király magának tartá fen, valamint a' zsinatban választott püspökök is ő felségétől erősíttetnek meg, 's királyi biztosok által vezettetnek hivatalaikba. Az alsó és fő papság vagyona, végrendelet hiányában sem száll soha a' királyi fiskusra; *) sem a' megürült püspökségek jövedelmeit nem huzhatja. Általában, a' nem egyesült óhitű egyház elrendezésére és kormányzására nézve alap szabályul szolgál az 1779. jul. 16-kán költ illiriai világosító kegyelmes leirat, azaz azon királyi válasz, mely az illir egyház dolgát, az akkori metropolita érsek Vidák észrevételei ellen az 1770. és 1777-ki régibb szabályokat változtatva, 63 pontban intézte el, együttvéve az 1782-ben közretett Consistorialis rendszerrel. Ezek szerint minden fontosabb, az egész egyházat illető ügyekről tanácskozások a' *Congressusra*, és *zsinatra* utasítottak, mi által az érsek hatalma némi részben mérsékeltetett. Mind a' *Congressus*, mind a' *zsinat* csak ő felsége tudtával és megegyezésével, egy királyi biztos jelenlétében tartathatik meg. A' *Congressus* szabály szerint akkor hivatik össze, ha érseket kell választania, vagy ha más fontos egyházi ügy, vagy javaslat eldöntendő. Ez áll jelenleg 100 tagból, kikhez a' papság 25, polgárság 25, és a' végvidéki katonaság is 25 követet küld; miután a' nemesi rend 25 követjei, kiket II. Leopold 1790-ben a' többiekhez csatolt, az utolsó érsek választásán már meg jelentek.

A' nem egyesült óhitűek eleitől fogva nem szenvedtek annyit mint a' protestansok, hanem vallásukat csak nem mindig nyilvánosan gyakorolhatták. E' szabad vallásgyakorlat egy időben háborított ugyan azáltal, hogy előbb szép módjával, később pedig erővel is kényszerítettek uniora; de II. József óta minden erőszakoskodások megszűntek, a' lelki nyugalom visszaállított, és igen sokan az egyesültek közül, főkép a' katonai végvidékeken elébbeni hitűkre visszatértek, annyira, hogy a' gradiskai végezredben, hol hajdan csaknem mindnyájan egyesülve voltak, 1836-ban csak 9 egyesült hitű találtatott.

*) Az érsek, valamint a' püspökök, szerzett vagyonaik feléről szabadon rendelkezhetnek, csakhogy az örökös ne legyen külföldi; a' másik felerész akár végrendelettel, akár e' nélkül haljon el a' püspök, minden esetre a' közönséges egyházalapítványnak adatik. Örökösök nélkül elhunyt közpapoknak a' püspök örökösödik. A' pópák szerzett vagyonaik egy harmadát örököseiknek vagy másoknak hagyhatják; de két harmada a' püspököt illeti. Ha pedig végrendelet nélkül halnak el, vagy a' püspök meggyezésén kívül egy harmadnál többről rendelkeznek: akkor mindent a' püspök foglal el.

II.) A' király jogai politikaitárgyakban 25. §.

1. A' király nemesíthet egyedül (Verböczy I. R. 3 és 4 cz.). Kétféle módja van pedig a' nemesítésnek, t. i. először **adományzás** (Donatio) midőn a' király valakinek oly jószágot ajándékoz, melly már tetteleg a' magyar koronára visszaesvén általa biratik, vagy csak jövőendőben eredhető örökösödési jogának másra való átruházását engedi meg; másodsor **czimeres-level** (Litterae armales), midőn valaki jószág nélkül csupán egy czimeres level által nemesi karra emeltetik. A' különbség e' két nemesítési mód közt az, hogy a' jószágadományzás által nemesítették minden további formatartások nélkül, csupán a' jószág biratása által valódi nemesekké lesznek, csakhogy magokat nyert fekvő birtokaikba egy esztendő alatt beiktattassák. A' czimeres-level által nemesítették előbb tartoznak czimeres-levelüket kivenni, 's azokat az illető vármegyékben köz hírré tenni. A' **fusítás**, praefectio (midőn valamely nemesember, kinek jószágai csak férfilagot illetnek, leányát jogilag férfinak akarván tenni, erre ő felségétől engedelmet kér), és **gyermekfogadás**, **adoptio** (mi-

dőn a' jószágos nemesember örökösének nem nemest vagy más családbelit fogad, 's erre királyi jóváhagyást kér) nem különös módjai a' nemesítésnek, hanem csak az adományzási módnak különböző ágai közül valók. Végre külföldiekre nézve nemesítési mód a' honosítás (Indigenat). Az ilyen honosított, országgyűlésén vétetik fel a' magyar nemesek sorába, miután esküjét a' Karok és Rendek, vagy a' király előtt letette. Tartozik egyzsersmind decretumát a' magyar udvari cancellarián kiadatni, 's ha egyházi személy 1000, ha világi 2000 arany taksát az országos pénztárba fizetni.

2. Mindennemű kiváltságoknak, megtiszteltetéseknek kútfeje a' megkoronázott király. Mellynélfogva valakit bárói, grófi, vagy hercegi rangra emelni, academiai 's más megtiszteltetéseket engedni, vásári és vérhatalmi joggal felruházni, czéhszabályokat, 'stb. adni kirekesztőleg a' király jogaihoz tartozik, csakhogy e' kiváltságok egy harmadik törvényes jogával ne ellenkezzenek (Verbóczy II. R. IX. cz.). Valamelly várost királyi városi rangra szinte a' király emelhet, de arra, hogy illy városnak az országgyűlésen szava és széke legyen, szükségesképp megkívántatik az országgyűlésen való becikkelyeztetés is.

3. A' király az országban a' legfőbb bíró, 's forrása minden törvénykezésnek. A' legfelsőbb ítélőszékeknél tehát a' király nevében hozatnak az ítéletek, 's ezek a' királyi törvénykezési pecsét alatt (Sigillum Regis judiciale) adatnak ki. Ugyan ez okbul a' király ad ki törvénykezési parancsolatokat részint a' k. udvari fő cancellaria, részint a' királyitábla útján. Az ország főítélőszéke egyenes felvigyázata alatt áll a' királynak, ki attól, mikor szükséges, felvilágosítást kérhet. A' törvények, és szokás által megszentelt törvénymondási elvekben, törvényszéki formákban, 's hozott ítéletekben azonban semmi önkényes ujítást nem tehet (1791: 12), 's még kevésbbé ítélhet valakit önkényesen, 's törvényekkel ellenkezőleg halálra; hanem ellenben a' halálra ítéltnek megkegyelmezhet, a' nélkül hogy a' bűnöst a' magányosoknak járuló kármentesítéstől feloldhatná, így szinte a' becstelenségi büntetéstől is felmenthet, 's a' törvénytelen magzatokat törvényesítheti.

4. Végrehajtói hatalmánál fogva a' király osztogat minden egyházi, polgári és katonai főhivatalokat; 's minden udvari és országos tisztségek vagy közvetlenül, vagy közvetve csupán királyi kegyelem által elnyerhetők (1526: 21, 1741: 15). Csak

a' nádor, koronaőrök és megyei 's városi tisztviselők megválasztása szenved kivételt. Ugyanis a' nádor és koronaőrök országgyűlésen a' Rende által választatnak; de itt is a' király jelöl ki alkalmas egyéneket. A' vármegyéknél a' főispánt egyenesen a' király nevezi ki; a' többi tisztviselőket a' nemesség a' főispán által kijelöltek közül választja. Királyi városokban, tisztujtás alkalmával, melyre előbb királyi decretum szükséges, a' jelenlévő királyi biztos kijelölése mellett, a' városi tanács a' választott polgárok által választatik meg.

5. A' törvényes örökösök nélkül elhalt nemes embernek családi törzsök-javai a' magyar koronára, vagy is a' királyra esnek vissza, ki azokat más érdemes honfiaknak adományozza. Epen ez az eset áll elő, ha valamely jószágos nemes felség vagy hazasértési bünbe esik. Végre minden nemes és nemnemes embernek (a' királyi városi polgárokat és jobbágyokat ide nem értve) szerzett és ősi, ingatlan és ingó javait a' király foglalja el, ha vagy örökösök, vagy végrendelet nélkül hal meg.

6. Pénzt egyedül a' király verethet (1523: 40); a' postáról szabadon rendelkezik, mint ezt a' köz szükség és köz jólét megkívánja (1723: 114); 's birtokában van minden királyi haszonvételeknek, mellyek természetüknél fogva magányosok sajátjai nem lehetnek, vagy mellyeket a' törvény egyenesen a' koronának átengedett.

7. A' király kirekesztő jogaihoz tartozik továbbá: háborút indítani, békességet kötni, idegen hatalmasságokkal szerződésre lépni, azokhoz követeket küldeni 's viszont azoktól küldötteket elfogadni, az idegen kereskedő városokban consulokat tartani, 'stb. Azonban e' felsőségi hatalom gyakorlatára nézve az 1741: 11, és 1791: 17 törvénycikkelyek világosan kikötötték, hogy a' magyarok e' fontos eljárásokból ki ne zárassanak. A' török portát illetőleg régibb törvényeink meghatározták, hogy a' császári követhz egy hasonló hatalmú és rangú magyar követ is adassék. 1630: 36, 1655: 36, 1647: 74, 1649: 7.

8. A' magyar királynak, a' háború és béke feletti intézkedési hatalmából, e' következő jogok önként következnek: 1) a' határszéleket fegyveres erővel megrakni, 's mindent elkövetni, mi ezek oltalmára és őrzésére szükséges. 2) A' katonák élelmét fizetését meghatározni, és szállításukról gondoskodni. 3) Várat építeni, kárpótlás mellett privatusok földjén is. 4) Mindennemű hadi készületeket megtenni és elrendelni. 5) A' nemesi felkelő

sereget is mindég mikor szükséges, fegyverre szólíthatja (1715: 8), de ennek elrendezése, országgyűlésen a' Karok és Rendek megegyezésével intéztetik-el (1808: 2); valamint az ujonczok és hadi segedelmek adása is az országgyűlési jogokhoz számmittatik.

9. Az országgyűlést csak a' király hívhatja össze; 's ám-bár törvény nincs, melly az országos gyűlések elosztatását a' királyi jogok közé számitaná, mindazáltal régi szokásképen e' jognak is kirekesztő gyakorlatában van.

III.) A' király jogai országgyűlésen. 26. §.

A' magyar király némelly felsőségi jogok gyakorlatában az ország alaptörvényei, 's a' Karok és Rendek jogai által korlátozva levén: itt azon kérdés fordul elő: kik értetnek az ország Karain és Rendein? Minő jogokkal élnek ezek először az országgyűlésen, másodsor az országgyűlésen kívül?

1) A' magyar Karok és Rendek- 27. §.

A' magyar Karokhoz és Rendekhez tartoznak mind azok, kik az országgyűlésen vagy személyesen, vagy követeik által megjelenhetnek, 's ott szókkal és szavazattal birnak. Ezelőtt mindenik, ki az ország rendeihez tartozott, személyesen megjelenhetett az országgyűlésen; de Zsigmond király ideje óta, ki ebben 1405-ki decretuma által változtatást tett, mint látszik uralkodóvá kezdett lenni azon szokás, miszerint személyesen csak a' praelatusok, zászlósok és mágnások jelentek meg, a' nemesek pedig és királyivárosok követeket küldöttek. E' szerkezet később II. Ulászló alatt 1495-ben ismét megváltoztatott, 's elrendeltetett: hogy a' rendek személyesen jelenjenek meg országgyűlésen. Azonban az 1608: 1, és 1687: 10 törvényczikkek következtiben ismét a' Zsigmond alatti szokás hozatott-be, 's e' tart jelen időnkig.

Az országgyűlést elrendező 1608-ki 1-ső törvényczikk a' Karokhoz és Rendekhez számlálja 1) a' katolikus főpapságot, 's az 1792: 10 t.czikk a' nem egyesült óhitű érseket és püspököket; 2) az ország zászlósait, 's a' köz zászlósokat (mágnásokat), kik vagy hivatalbeliek, mint a' főispányok, 'stb., vagy

születésbeliek, mint a' herczegek, grófok és bárók; 3) a' köznemeseket; 4) a' királyivárosokat, melyek közül mindegyik egy nemes személynek tartatik. Az előszámlált rendek összesen véve képezik a' magyar népet, melly alatt törvényünk csak a' nemességet érti (Verbőczy Tripart. P. II. Tit. 4); s a' nemesség, mint ilyen egy testet képez, mellynek tagjai törvény előtt egyformák. Jelenleg tehát a' törvényhozásba egyedül csak a' nemesnek van befolyása, részint közvetlenül, az országgyűlésre személyesen jelenhetvén meg, részint közvetve, követek küldése, s azoknak adott utasítás által; s e' jog, minden nemesi különben nagy és fontos előjogok és kiváltságok közül, tagadhatlanul a' legfényesebb, s legnagyobb nyomatosságú. ^{a)} Mikép fejlődtek ki az ország rendei s ezeknek jogai nálunk: azt e' helyen fejtegetnünk nem lehet; de annyi bizonyos, hogy a' régi századokban az egyházi zsinatokkal együtt tartatni szokott népgyűlések, mellyek *Runde* professor szerint (l. Schwartner Stat. II. Th. 122), a' középkori német és francia országgyűlések alapköveit tették, ha országos gyűléseink kifejlésére befolyást gyakoroltak is, de eredetüket s alapjukat ezeknek semmikép nem tulajdoníthatják, miután magyar hazánkban a' népgyűlések már a' keresztény vallás behozatala előtt szokásban valának. ^{b)}

^{a)} Arra, hogy egy időben a' birtokos nem nemesek is országgyűlésre meghivattak, igen fontos oklevélnek tekintethetik Corvin Mátyás királyunknak Posony vármegye rendeit országgyűlésre meghívó levele. Az érdekes irat szórul szóra így hangzik: Mathias Dei gratia Hungariae, Bohemiae, etc. Rex, nec non Dux Austriae, etc. Fidelibus nostris universis, et singulis nobilibus et *allierius cujusvis status et conditionis possessionatis hominibus* Comitatus Posoniensis salutem et gratiam. Certa emergerunt in rebus et negotiis nostris publicam utilitatem totius regni concernentibus, super quibus duos praelatos et barones, ac idem regnum nostrum consulturi, pro festo Beati Georgii martyris nunc venturo in civitate nostra Budensi unam diaetam fieri decrevimus, ad quam hinc quoque oratores nostros transmittemus, qui res et negotia hujusmodi declarabunt. Ex quorum medio, cum eisdem dnis praelatis et baronibus ac regnicolis nostris in ipsa diaeta constituendis sumus tractaturi. Ideoque fidelitates vestras requirimus et rogamus, vobisque firmiter committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus statim duos ex vobis deligere, atque eosdem nomine universitatis vestrae, ad praedictam civitatem nostram Budensem, qui diaetae hujusmodi, et consultationi, deliberationique dictorum duorum interesse debeant, transmittere modis

omnibus velitis et debeatis, aliud non facturi.

„Datum Viennae, feria secunda proxima post dnicam

Judica anno dni millesimo quadringentesimo nonagesimo.“

Jelenleg, mint tudjuk a' birtokos és birtoktalan nemtelenek közt semmi különbség; egyébiránt vannak némelly kiváltságos helyek, mellyeknek vármegyei gyűléseken egy szavazat engedték, mint p.o. Kis-Marjának Bihar vármegyében.

b) Ennek megmutatására, elég legyen Béla névtelen jegyzője munkájából e' sorokat idéznem: „Dux vero Arpad et sui milites, adepti victoria hinc egressi venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtuelto, et manserunt ibi juxta silvam Gemelseu triginta quatuor diebus, et in illo loco, dux et sui milites ordinauerunt omnes consuetudinarias leges Regni, et omnia jura ejus, qualiter servirent duci et primatibus suis, vel qualiter judicium facerent pro quolibet crimine commisso, et locum illum, ubi haec omnia fuerunt ordinata, Hungari secundum suum idioma nominaverunt Scerii (Szer), eo quod ibi ordinatum fuit totum negotium Regni, etc. *Bele Regis notarius Cap. 40.*

A' magyar kerek és rendek jogai.

AA) Országgyűlésen.

A' magyar országgyűlés. 28. §.

Az országgyűlést összehívni a' király kirekesztő jogaihoz tartozik; ha azonban ez kiskorú volna, akkor e' kötelességet a' nádor mint törvényes gyám teljesíti. Az 1625: 61-ik törvény-cikk szerint az országrendei királylevelek (Regales) által meghívandók, mert különben nem köteleztetnek megjelenni, minek elmulasztásáért egyébiránt törvényes büntetés szabott. Ily királyi meghívó leveleket tartozik a' m. udvari cancellaria nem csak a' vármegyékhez, kerületekhez, városokhoz és káptalanokhoz, hanem egyenkint minden országgyűlési joggal bíró főpaphoz, országzászlóshoz, és mágnáshoz is küldeni; még pedig az országgyűlés előtt II. Ferdinand rendelete következtiben legalább is 6 héttel kiadni, melly időszak azonban szokás szerint 3 hónapra kiterjesztetik. — Hajdan az országgyűlések 's nem először 1298-ban mint ezt Schwartner írta, hanem már 1286-ban a' Rákos mezején Pest mellett tartattak, ^{a)} 's mivel minden nemes személyesen megjelenhetett, gyakran 80,000 nagyobbára lovas fegyveres gyűlt egybe. A' mohácsi veszedelem után az országgyű-

lés állandóul városba tétetett át, 's az 1635: 79-ki törvényczikben meghatározatott, hogy ezentul, ha a' királynak tetszik, Posonyban tartassék a' diéta, ámbár jól tudjuk, miszerint később Sopronban is szinte tartatott. Az 1765-ki országgyűlésen Budán is kérték a' Rendek az országgyűlést tartani. Altaljában ennek helyét meghatározni a' királyi kirekesztő jogokhoz tartozik, csakhogy ez az ország határain kívül ne essék; azonban a' köz nemzeti kívánság az utóbbi országgyűléseken ismételve oda nyilatkozott: bár ő felsége kegyes lenne ezentul az országgyűlést Pestre, a' haza központjára hirdetni; 's valóban az 1827-ki országos választmány, mely a' köz-politikai tárgyak rendezésében munkálkodott, törvényjavaslatot is teve, hogy az országgyűlésnek Pesten való tartása, a' királyi jog sértetlenül hagyása mellett, törvényben jelentessék ki. — Az országgyűlés megtartásának idejéről régi törvényeink hallgatnak. Először az 1471: 1-ső törvényczikk rendelte el, hogy ez minden évben tartassék; 's e' törvény később az 1498: 1 czikkjében megújítatott, de olly módosítással, miszerint csak 4 egymásután következő esztendőben 's aztán csak minden harmadik évben hivassék össze. Ezen évenkénti országgyűlést I. Ferdinand ismét életbe hozván: így tartott I. Leopold idejéig, ki a' harmadik éves országgyűlést hozta be. Jelenleg az 1715: 14, 1791: 13, 's legujabban az 1827: 5-ik törvényczikkek értelmében, az országgyűlése minden harmadik esztendőben mulaszthatlanul megtartandó; a' királynak joga, az országgyűlést szükség esetében előbb is összehívni, továbbra is fenmaradván. Ezen közönséges szabálytól csak két kivételt ismer a' törvény, u. m. az uralkodó halála, 's a' nádori hivatal megürülési esetét; mert ekkor az első esetben a' thronörökös megkoronázás végett 6 hónap, a' második esetben nádor választása miatt esztendő alatt kell az országgyűlésnek megtartatnia. — Hogy az ország lakosai hosszas országgyűlések által hátramaradást ne szenvedjenek: Ulászló 3-ik decretumának 1-ső czikkelye ezek húzamat 15 napra szabta, mi későbbi törvényeink által (1649: 44 és 1723: 7) két hónapra hosszabbított, ámbár jelen időnkben 2 esztendő országgyűléseknek is tanú valánk, mi világosan mutatja, miszerint az országgyűlések húzamat czélszerűen 's előre meghatározni nem lehet. E' rövidre szabott országgyűlések egyik fő okát abban találjuk, hogy hajdan ezek húzama alatt teljes törvényszünet volt, pedig a' törvényeknek csak kis ideig is hallgatni, nem tanácsos,

's még kevesbbé hasznos. Az 1723: 29 cikk szerint e' törvényszünet országgyűlés előtt 30 nappal kezdődvén, 's a' követekek visszameneteleig tartván, egész 1830-ig csak a' városi, 's a' vármegyéknel néhány megnevezett perek és az egyházi törvényszékeknel a' haladást nem szenvedhető házassági ügyek folyhattak. Már 1830: 6 ideiglen úgy rendelkezett: hogy 1) az első bíróság előtt minden per elkezdethessék, 's a' meglévő folytathassék, a' királyi és báni táblákat ide nem értve; 2) a' feljebbvitel is megengedett, csak hogy az említett királyi és báni táblákra nem, 's az ítélet végrehajthatott; 3) fenytő tiszti és váló perek mind a' királyi, mind a' hétszemélyes fő törvényszékeken elítélthettek. Az 1836: 45 cikk szinte ideiglen elhatározta: hogy 1) a' királyi udvari fő-törvényszékeknel, és a' báni táblánál a' büntető, tiszti, ügyvédi, és váló perek, nem különben a' szegényeknek, özvegyeknek, árváknak, feljebbvitt polgári pereik, és ezen megnevezett pereknek a' felvételben való elsőbbségek mellett, minden egyéb polgári feljebbvitt perek, vizsgálat alá vétessenek, a' hozott ítéletek kihirdessenek, és végrehajtassanak, még pedig a' királyi tábla e' perekre nézve két tanácsban ítéljen; 2) minden egyéb ítélőszékekre nézve az 1830-ik évi 6 cikk 1-ső szakasza a' jövő országgyűlés ideje alatt is kiterjesztessék; 3) Hogy pedig országgyűlésén kívül az összegyűlt pereknek gyorsabb elítéltetése eszközöltessék, mindenemű feljebbvitt perek a' királyi táblán két tanácsban ítéltesse. E' hasznos rendelkezést az 1840: 24 cikk jövő országgyűlésekre is kiterjesztette.

Az országgyűlések elrendezéséről szóló alaptörvény, tudniillik az 1608-ki k. u. 1-ső cikk, meghatározta a' magyarországi rendek számát, valamint azt is, kik tartozzanak e' megalapított 4 rendhez; de hogy valósággal e' jog következtiben kik hivatnak meg országgyűlésre, azt nem csak az alaptörvényből, hanem más későbbi törvényekből, 's a' gyakorlatból kell megtanulnunk. Először is a' mondott alaptörvény azon kath. érsekeket és püspököket tartja meghivandóknak, kiknek megyéjük az országban vagy hozzá kapcsolt tartományokban fekszik, 's kik királyi adományzás után birt székhelylyel és saját káptalannal birnak, legyen ez bár székes vagy csak társas; mellynélfogva a' romai és görög katolikus megyés érsekek 's püspökök szava és széke az országgyűlésen kétségen kívüli. Azonban gyakorlatnál fogva a' czimzetes püspökök is meghivhatnak; bár ezek joga is-

mételve megtámadtatott, 's az 1791 és 1827-ki országos választmány véleménye szerint is, némelly nyomos ellenvetések sem használván, ^{b)} kizárandóknak ítéltettek. Országgyűlési székkel és szavazattal birnak továbbá az auraniai perjel helyét betöltő zágrabi nagy prépost (1623: 61), a' külön megyével bíró szent mártoni főapát, 's az 1608: 1, a' bécsi és linzi békekötések, 's az 1647: 5 törvényczikk értelmében olly szerzetes Conventek apátjai és prépostjai, kik királyi adományzásból birnak jászágokat, 's rendesen az országban laknak. ^{c)} Az 1792: 10 czikk az nem egyesült óhitű érseknek 's püspököknek is helyet adott az országgyűlésen, de szavazatuk minéműségét és ülésüket (qualitatem voti et sessionis) határozatlanul hagyta. Az 1827-ik országos választmány, mivel nem királyi adományos javakat birnak, a' főispányok után sorozá őket. Az előszámlált katholikus és óhitű praelatusok teszik tehát a' *főpapi rendet*. A' *mágnások rendéhez* tartoznak a' hivatalbeli és születésbeli mágnások; u. m. a' hivatalbeliek közül: az országzászlóai az 1687: 10, és 1764: 6 cikkeken meghatározott rangfokozat szerint, a' két koronaőr, a' vármegyék főispánjai, és a' fiumei kormányzó, beiktatási idejüktől számítandó sorozatban ülven; a' születésbeli mágnások, azaz a' születésbeli hercegek, grófok és bárók, még pedig mind a' született magyarok, mind azon külföldi főrendűek, kik országgyűlésen honosítottatknak (indigenáknak) vétetnek fel; ámbár az 1840-ki országgyűlés csak báró Lederer Ignác magyarországi fő hadi kormányzónak, és b. Eichhoff Józsefnek adott ülést és szavazatot az 1715: 30-ik törvényczikk példáját követvén; mi által a' magyar közjogban az indigenákra nézve nevezetes változás történt. Végre Horvát, Tót és Dalmátországok követje is a' mágnások közt foglal széket. ^{d)} — Mi a' *nemesek* és *királyivárosok* rendjeit illeti: már régi törvényeink (1518: 40, 1536: 48, 1608: 1, 1715: 8) következtiben is a' királyi tábla tagjainak ülésük és szavuk van az országgyűlésen; ^{e)} így szinte a' horvátországi ítélőmesternek (1662: 52), a' horvátországi két követnek. Minden megyés és társas káptalannak az 1608: 1-ső czikk egyenkint egy szavazatot adott, ha bár némellyik káptalan két követet küldene is; és gyakorlat szerint itt foglalnak helyet néhány apátok és prépostok is, kik az 1827-ki országos választmány javallata következtiben a' főpapi rendhez lennének sorozandók. A' vármegyei követek után következnek a' turopoljai nemesek grófja, a' fiumei követ, az

egyesült Jász-Kún, és külön a' Hajdu kerületek követei, kik az 1790: 29 cikk által nyertek ülést és szavazatot, majd a' személyesen meg nem jelent főpapok és mánások követei. Végre a' királyivárosok képezvén a' negyedik rendet, ezeknek követjei is székkal és szavazattal bírnak a' magyar országgyűlésen; és pedig ezek közül némellyek specialis törvényczikkek értelmében, némellyek csupán gyakorlatnál fogva. ⁽¹⁾

Hajdan minden nemes országgyűlésre személyesen megjelenhetvén, midőn a' vármegyék legelőször kezdtek követeket küldeni, ezek száma meghatározva nem volt, hanem majd 2, majd 3 vagy 4 követet küld mindenik; sőt gyakran a' királyi meghívólevelekben sem határozott meg a' küldendőik száma. A' királyi városoknál hasonlókép változott a' követek mennyisége, 's némellykor egy városból többen valának jelen, mint sok más vármegyéből. E' határozatlanság még az országgyűlést rendezni akaró 1608: 1 után is folyvást tartott, egész 1681-ig; de ekkor mind a' vármegyei, mind a' városi követek száma, minden egyes megyéből és királyi városból állandóul kettőre szorított, 's kik ezen felül jelentek meg, a' május 28-ki ülésből kiharancsoltattak; és ámbár ez ellen az alsó tábla sérelmet támasztott, mindazáltal ez, a' mánásokkal meg nem egyezés miatt ő felségéhez fel nem terjeszthetvén, a' kettős szám hosszas gyakorlat után jelenleg törvényessé vált. A' káptalanoknál az 1608: 1 cikk egyenkint a' szavazatot egyre szabván, ez által úgy látszik, a' küldöttek száma is meghatározva lön.

A' legtöbb alkotmányos országban, a' követté való választhatáshoz bizonyos kor vagy vagyonszági feltételek vannak kötve; nálunk a' vármegyei küldöttekről csak azt mondja a' törvény (1625: 62), hogy birtokos nemesek legyenek. A' városi követekről semmi törvényes rendelkezés nem létezik. Jelen nem lévőket hajdan prókátorok és harminczadosok nem képviselhetek; de e' rendelet az 1715: 50 által igen mérsékelte; sőt jelenleg a' jelen nem lévők követi nagyobbára ügyvédekől állnak, a' harminczadosok pedig többnyire a' magyar nyelv nem értése miatt tetteleg kizáratvák.

Az előszámlált országosan egybegyűlt rendek, mint már máskor mondtuk egy megoszolhatlan testet tesznek, mely a' törvényesen megkoronázott királyal együtt képezi a' törvényhozó testületet. Ennélfogva a' rendek csak könnyebb ta-

nácskozás végett ülnek 2 külön teremben, 's oszolnak két, u. m. mágnások és követek táblájára (alsó és felső ház), mi igen lényeges különbség egy részről a' magyar országgyűlés, más részről az angol és francia parlamentek közt, mert ez utobbiakban az alsó és felső házak teljesen kiképzett külön osztályok lévén, vegyes üléseknek helye soha nincs 's nem lehet. A' mágnások vagy főrendek táblájának ugyan az az elnöke, ki az egész országgyűlésének, tudniillik az ország nádora; ennek távollétében az ország bírāja, vagy ha e' sem volna jelen, a' tárnok. Az 18^{39/40}-ki országgyűlésen valósággal megjelentek a' főrendű táblánál, *nádor* ő fenségén kívül **3 katolikus érsek, 15 romai, 2 görög katolikus megyés püspök, ^{a)} 2 czimzetes vagy választott r. katolikus püspök, 1 nem egyesült óhitű érsek, 3 nem egyesült óhitű püspök, a' szentmártoni főapát, a' jászói prépost, 9 országzászlós, 2 koronaőr, 18 főispány**, olly főispányokon kívül, kik egyszerűsmind országzászlósok, koronaőrök, vagy érsekek; a' *fiumei kormányzó, a' társországok követe, 102 herceg, gróf és báró*, kik szinte az elősorozottak közt még elő nem fordultak. Összesen a' mágnások táblája állott 162 személyből. A' követek táblájának elnöke törvény szerint (1662: 53) a' királyi személynök, vagy is a' törvénykezesekben a' királyi jelenlét helytartója, kit ő felsége a' nemesi rendből (1751: 6, 1764: 5) szokott kinevezni; ennek távollétében az alnádor, 's ezután az alországbiró. Az 1839^{/40}-ki országgyűlésen valósággal megjelentek a' követek tábláján, a' *királyi személynökön* kívül: **21 királyi táblai tag, 1 horvát ítélőmester, 2 horvát követ, 5 apát és prépost, 22 káptalani követ, 102 vármegyei követ, ^{b)} a' turopoljai gróf, 2 jász-kún, 2 hajdu, 1 fiumei követ; a' jelen nem lévő praelatusok és mágnások részéről 233 képviselő**, 's végre **49 királyivárosból 70 követ**. ^{c)} E' szerint az alsó tábla személyzete 463, a' felső tábláé 162 tagból állván, az egész országgyűlés 625 főből állott; melly szám, ha minden főpap és mágnás megjelenne, 's ha mindenik királyiváros 2 követet küldene, a' 900 számot is könnyen meghaladná. ^{d)} A' mondotakbúl láthatni, hogy mindenik tábla 2 rendet foglal magában, u. m. a' mágnásoké a' *főpapi és mágnási*, a' követeké a' *nemesi és királyivárosi rendel*. Más szókkal, a' felső táblán ülnek azok, kik személyesen részt vehetnek a' törvényhozásban, és senki más által megbizva vagy küldve nincsenek; a' követek

tablája pedig képviselőkkel áll; ez általános szabály, csupán a főrendieknek ülő horvátországi követre, 's a követ tábláján, a királyi tábla tagjaira, 's néhány apátokra és prépostokra nem alkalmazható.

A képviselő választása különbözőkép történik. A vármegyei követeket főispáni kijelölés nélkül a kebelbeli birtokos, vagy birtoktalan de ott lakó nemesek választják, minden megszorítás mellőzetével, sem korra, sem vagyonra, sem intelligentiára nem tekintvén, hanem természetesen a serdületleneket, vagy eszelőket ide nem értve. A királyi városokban a polgárok öszvege sehol sem választ; hanem némellyvárosokban a 10—12 tagból álló *belső* tanács, néha saját köréből, néha a polgárok közül; más városokban ismét a 40—120 örökösen megválasztott és saját magokat kiegészítő polgárokból összetett *külső* tanács választja az egész polgárság képviselőjét, 's még pedig több városokban nem szabadon, hanem a belső tanácstól kijelöltek köréből. A gyakorlati élet tiszta logicája milly különbséget hozott be e' miatt a vármegyei és városi követek törvényesen egyenlő szavazatai közt, alább meglátandjuk. A jász-kún kerületekben a 25 község (Communitas) követi 's kerületi fő tisztviselők által; a Hajdu kerületben a kerületi közgyűlésen, a káptalanoknál az egyes kanonokok által választatnak meg az országgyűlési követek. A három horvát vármegye, névszerint Zágráb, Varasd és Körös municipalis jogaik fentarthatási ösztönéből, egyenkint képviselőket soha sem küldtek, 's most sem küldenek a magyar országgyűlésre, hanem közös gyűlésükből, melly Concursusnak neveztetik, három követet választanak, mellyek közül 1 a mánások tábláján, 2 a követi táblánál foglal széket a magyar országgyűlésen; e' régi szokás megváltoztatására, 's a horvát megyéknek e' tekintetben a magyar vármegyékkel egyenlő lábra tétele eránt Varasd vármegyében szőnyegre került indítvány, ugyancsak e' megye közgyűlésén e' napokban bukván meg.¹⁾ A jelen nem lévők követi az illető főpapok és mánások által szabadon és tetszés szerint küldetnek.

A' gazdag Angliában egy országos képviselő sem húz napidijt (diurnumot), sőt e' megtiszteltetésért gyakran erszényét nagyon is megoldja; de nálunk e' szokást követni nem volna igazságos, 's még kevesbé tanácsos. Már egy századnál régibb törvényünk (1715: 47) megengedi a' főpapoknak, mánásoknak, 's a kamarának, hogy országgyűlési költségeik fedezésére

jobbágynakra mérsékelt taksát vethessenek. A' vármegyei követek diurnumai fizetésében, hajdan minden nemes, birtokos és birtoktalan részt vett, még az országgyűlésen személyesen megjelenteket sem véve ki, mint ezt a' n. mélt. helytartótanács 1730. apr. 14-kén költ intézvényére bejövő jelentésekből láthatjuk; egy részét azonban a' parasztok által fizetett házi pénztár vitte. Voltak olyan megyék is, hol az országgyűlési költségeket az országgyűlés törvényes húzamáig (2 hónap) a' nemesek, azontul az adózó parasztok viselték. Később e' jó szokás feledékenységre ment, 's egy két megyét kivéven (a' thuróczi nemesség egész 1805-ig fizette), az egész teher az adózó nép nyakában maradt. Azonban a' magyar nemesség, mely jelenkorunkban ropant előjogaiból engedni példa nélkülileg hajlandó, az 1836-ki hosszas országgyűlés költségét egészen magára vállalta (még a' személyesen jelenvoltakat sem vette ki), 's ezt az 1839/40-ik országgyűlésen ismételte; ^m mi reményt nyújt arra, hogy ezentul az fogja az országgyűlési költségeket viselni, ki ott képviseltetik. A' királyvárosi követek diurnumai, a' városi pénztárból vétetnek. A' jelen nem lévők követei közül kevés van, ki diurnummal dicsekedhetnek; ezek elég szerények egy kis szobácskával is, mit a' város ingyen tartozik adni, megelégedni.

A' királyi meghívó levélben kiszabott helyre és időre az ország rendjei egybegyűlvén, 4 napig még üléseket nem tartanak, hanem a' mágnások a' nádornál; a' vármegyék, kerületek, városok, káptalanok 's jelen nem lévők követei pedig magokat a' királyi személynöknél jelentik, 's megbízó-leveleiket (*Literas credentiales*) benyújtják; egyébiránt a' nádornál, mint az egész országgyűlés elnökénél a' mágnásokon kívül más követek is megszoktak jelenni. Ekkor az országgyűlést a' király vagy személyesen, vagy királyi biztos által nyitja meg, a' királyi lakban összesereglett rendeknek rövid thronbeszéd mellett a' királyi előterjesztvényeket (*Propositiones Regias*) átadván; 's miután ezek a' mágnások és követek vegyes ülésében felolvastatnának, az országgyűlés folyama elkezdődik.

Az indítványzási jog (*initiativa*) egy részről a' királyt, más részről a' követek tábláját illeti; a' mágnások a' követek által elkészített 's felterjesztett tárgyhoz csupán hozzájárulásokat adják, vagy azt egészen elvetik, de újat nem kezdenek; mi igen lényeges különbség a' magyar országgyűlése és a' franczia kamarák közt, hol pénzbeli ajánlatot kivéven, mely szükségkép

a' követek kamaráján felveendő, minden törvényjavaslat mind a' két kamarában egyiránt elkezdehetik. A' király, indítványzási jogát említett előterjesztvényei által gyakorolja, mellyek sokszor a' királyi meghívó-levelekbe is beiktattatnak, hogy ezek iránt az illető törvényhatóságok követeiket utasithassák. Az 1791: 13 törvénycikk meghatározza: hogy a' királyi előterjesztvények tárgyalatván, az ország igaz sérelmei minden országgyűlésen elmulaszthatlanul orvosoltassanak (ut autem pertractatis debite Propositionibus Regiis cuncta justa Gravamina universorum Statuum et Ordinum Regni in qualibet Diaeta effective et inommisse tollantur); miből világos, hogy a' királyi előterjesztvényeknek és az ország igaz sérelmeinek, azaz a' fenlévő törvények bár ki által lett megsértetésének, tárgyalatásra nézve a' rendek pusztá kívánatai előtt minden esetre elsőségük van.

Egyébiránt akár a' királyi előterjesztvények, akár a' sérelmek vétessenek fel előbb, a' tárgy maga minden esetre legelőször a' **kerületi ülésekben** vétetik tanácskozás alá. E' kerületi ülések ezelőtt tisztán privát conferentiák valának. 1790-ben a' vármegyék követjei az ország 4 kerületjei szerint 4 külön helyen gyűltek egybe. Majd 1802-ben a' két Duna, és két Tisza kerületek egyesülvén, 2 külön teremben tarták ülésüket, mellyekben azonban a' városok, káptalanok, jelen nem lévők követei részt nem vettek. Később mind a' 4 kerület egyesült, 's már ma ebben a' követek táblájának egész személyzete megjelen, kivévén a' királyi személynököt, és a' királyitábla tagjait, mellynélfogva itt a' két két Duna és Tisza kerületeiből felváltva hetenkint két két vármegyének két követe elnökösködik, jegyzőket is kerületi ülés maga köréből választ, de a' követek és mágnások országos üléseiben ítélőmesterek (Protonotarii) viszik a' tollat. E' kerületi ülések jelenleg oly fontosságuvá fejlődtek ki, hogy a' tárgy hosszas és gyökeres vitatások után, sőt már szavazatok szedésével is végkép eldöntetvén, a' mágnásokhoz küldendő izenet (nuncioium) a' követek táblájának országos ülésébe egészen készen vitetik fel, 's itt vagy egy „*maradjon*“ felkiáltással helybenhagyatik, vagy ha vitatkozások alá kerül, nem sok ujat lehet többé hallani. Megtörténik azonban néha, hogy a' kerületi ülés végzése országos ülésben megváltozik, 's ekkor a' felteendő izenet többnyire a' kerületi ülésre visszautasittatik; mert csak az országos ülésben hozott végzés tekinthető a' követek táblája véleményének. Az orszá-

gos ülésben elfogadott határozatot, 's az ezt magában foglaló írásbeli izenetet, egy a' királyi személynök által kinevezett küldöttség, szokásképp valamely egyházi követ szónoklata mellett, a' mágnások táblájához átviszi, 's ott az elnöknek benyújtja. Itt az izenet foglalátja minden tekintetben meghányatván, vagy egészen, vagy módosításokkal elfogadtatik, vagy egyszerűen visszavetetik; innen ez izenet feletti tanácskozás újra kerületi ülésre utasittatván. Ha pedig hosszas alkudozások, 's át és visszaküldözgetések után valamiben mind a' két tábla megegyez, az a' királynak felterjesztetik, ki azt ismét vagy helybenhagyja (egészen és módosítással), vagy elveti. Az utóbbi esetben a' tárgy a' kerületi üléstől kezdve, ujolag, leirt pályáját futja meg; első esetben azonban az országgyűlése bezárása alkalmával történendő királyi megerősítés (sanctio) mellett törvénné válik. Mivel a' magyar országos rendek nem két külön osztályt, hanem törvényesen csak egy testet képeznek: tehát azon esetben, ha a' két tábla egymással meg nem egyezhetnék, vegyes üléseknek (mixtae Sessiones) kellene tartatnia, de jelen időnkben ritkán tartatnak, minek okát alább, ha szavazatokról leszen szó, feltalálандjuk. Ez okbul a' megvitatott tárgy inkább boldogabb időkre halasztatik; mert olly esetre, millyen az 1550-ki volt, miszerint az esztergomi érsek és lövöldi prior által leteendő eskü eránt a' két tábla meg nem egyezhetvén, saját végzését a' királynak, mindenik tábla külön terjeszté föl, korunkban példát nem mutathatunk. Egyébiránt vegyes ülések jelenleg is tartatnak, mindég mikor a' királynak a' felirat felküldetik, vagy királyi leirat érkezik, valamint a' nádor és koronaörök választása is vegyes ülésekben megyen végbe. Régi időkben a' felírások mellett ritkán voltak törvényjavallatok kapcsolva, hanem a' törvények a' fel és leírások szavaiból készültek, 's az országgyűlés végén a' cancellaria némelly kiküldött tagjai, és a' mágnások 's követek táblájáról nevezett elegyes küldöttség által szerkesztettek (concertáltattak). 183³/₄-ki országgyűlésen minden felírás mellé törvényjavallat is kapcsoltatott, 's megkéretett ő felsége hogy a' szervezetre is mondja ki véleményét, hogy így a' concertatiók elkerültethessenek. Ő felsége az elsőt megigérvén, többnyire a' concertatiót továbbá is szükségesnek találta. A' követek tábláján az e' végre kiküldött tagok (azelőtt minden kerülethől 1, most 2, már most titkos szavazat által választatnak; előbb az elnököktől nevez-

tettek ki. Az elegy választmány, vegyes ülésre tevő ezelőtt jelentését, 's a' tárgy is mindjárt ott vétetett tanácskozás alá; 183²/₆-ban pedig a' vegyes ülésre történt ugyan a' jelentés, de határozat végett a' kerületi és országos ülésekre utasítatott, ne hogy a' mágnások és alsó tábla tagjainak szavazatai eránt kérdés támadjon.

Miért kerültetik minden oldalról illy gondosan e' szavazat eránti kérdés, azt csak törvényeink 's alkotmányunk gyakorlati kifejlődéséből érthetjük meg. Törvényeink (1495: 26, 1566: 16) bizonyítják, miszerint hajdan minden nemes személyesen megjelenhetett országgyűlésen, 's ez épen nem valami előjog vagy kitüntetés, hanem inkább kötelesség vala; 's ezért a' követek általi képviseltetés csupán a' szegényebb nemések eránti kímélésből (ne hogy súlyos országgyűlési költségekkel terheltesenek) vette első eredetét. A' képviseleti rendszer szokásba jövéen, mind a' küldendő követek számában, mind a' személyes meghívásban nagy egyenetlenség uralkodott. Mert egész 1608-ig számtalan regalisok (országgyűlésre meghívó levelek) tanúsága szerint főbb birtokos nemések is személyesen meghivattak, bár született grófok bárók, vagy hivatalbeli mágnások nem voltak; 's az Ulászló 3-ik dercetuma 22-ik cikkelyében elősorzott zászlósok (banderiatások) közt Ujlaky Lőrincz herczegen, Zápolya, Szentgyörgyi 's Frangepan grófokon kívül, mind csupán fő birtokos nemések nevei fordulnak elő. 'S hogy a' vármegyékhez küldött regalisok néha a' birtokos, ámbár nem nemes lakosokhoz is intéztettek, azt a' 27-ki §-ban megemlítettük. E' zavar eltávoztatására az 1608-ki 1-ső cikk mind a' rendek számát, mind azokat, kik ezekhez számítandók, meghatározván, elrendelte, miszerint ezeken kívül jöendőbe mások országgyűlésre meg ne hivassanak, 's a' meghivandóknak ülést és szavazatot engedett, a' nélkül hogy világosan kitette volna, valljon a' vármegyék követei, kik több ezer nemest képviselnek, egyenlő szavazattal birjanak e' a' káptalanok, városok, 's jelen nem lévők csupán egy nemest képviselő küldöttjeikkel? Mutatja ezt az 1647: 5-ik törvényczikk, melly a' szavazatok közti arányosság meghatározását élénken sürgeti; de a' melly törvénynek soha semmi eredménye nem lön; valamint az országgyűlés elrendezésére 's más köz-politikai tárgyak taglalására kiküldött 1791 's 1827-ki országos választmányok munkálatai is mind eddig tanácskozás alá nem vétettek. Valamint azonban a' szabályozatlan folyó akar

hol, de csak medret nyit magának, 's szabályozásig abban csendesen folydogál: úgy a' rendezetlen magyar országgyűlés is gyakorlatilag utat tört 's ezt jövőendő elrendezéséig békésen követi. A' mágnások tábláján már ritkábban történik szavazás, de ha szükség van rá, akkor fejenként szavaznak. Mind a' két táblán pedig a' szavazás, magyar őszinteséghez képest, nyilvános. A' szavazási gyakorlat ellen leginkább a' királyivárosok ismételve és élénken kikeltek; 's részint az 1608-ki 1-ső czikkre, részint egyes esetekre, midőn a' királyivárosi követek is fejenként szavaztak, részint azon méltányosságra támaszkodva, miszerint az 500,000 népességet képviselő, 's a' közadónak II-ed részét hordozó 49 királyivárost, az összesen 28,000 lakóval bíró, 's a' hadiadónak $\frac{1}{100}$ részét viselő Torna vármegyével egy rangba helyeztetni, az igazsággal meg nem egyezik: maguknak a' vármegyei követekkel teljesen egyforma szavazati jogot követeltek; de mind eddig sikeretlenül. Ugyanis a' 49 királyiváros nagy része szavazati jogának nincs nagyobb ellensége, mint épen az idézett 1608-ki törvény. Mert az 1608-ki törvény tisztán és világosan 8 várost (mellyek t. i. az Ulászló VII decretumának 3-ik cikkében elő számláltattak, u. m. Buda, Pest, Kassa, Posony, Nagy-Szombat, Bártfa, Eperjes, Sopron), azótai specialis törvények pedig 17 várost ruháznak fel országgyűlési üléssel, és illékes szavazattal; ezenkívül kettő van specialis törvény által a' királyivárosok sorába számítva a' nélkül, hogy országgyűlési szavazatukról szó tétetnék; azon városok közül pedig, mellyeknek nevei Ulászló idézett törvényében említvék ugyan, de nem a' szabad városi rovatban, van 3, melly későbbi törvény által a' királyivárosok sorába nyilván felvétellett, de országgyűlési joga nem említetik; és van 7, mellynek a' királyivárosok közé fölvételéről törvény nincs, ámbár egyszer máskor közbevetőleg szabad városnak nevezetik; végre van 12, mellynek neve sem Ulászló sarkalatos törvényében elő nem fordul, sem későbben országrendi joggal törvény által föl nem ruháztatott: 's még is mind ezen elősorzott 49 királyiváros egyaránt meghivatik országgyűlésre. Mi a' hajdani fejenkénti szavazást illeti: igaz ugyan, hogy 1609-ben, 1622-ben, 1647-ben 1649-ben Thurzó György, Thurzó Szaniszló, Draskovich János és Pálffy Pál nádorok választásánál a' királyivárosi követek a' többiekkel együtt fejenként szavaztak, sőt 1715-ben a' felségsértési, 1723-ban a' pragmatica sanctio, 's 1741-ben is több fontos kérdésekben tettelegesen

részt vettek: de más részről igaz az is, miszerint hajdan valamint megyei, úgy országgyűléseken is szavazatok rendesen csak választásoknál szedettek, a' köz tárgyak pedig tisztán tanácskozás által döntettek el, a' mikor a' szavazatok nem számíttattak, hanem mérettek, azaz a' *sanior pars* végzett, 's az említett fejenkinti szavazás néhány esetei, a' királyivárosoknak annál kevésbé használhatnak, mivel későbbben ellenkező gyakorlat által igen meggyengítették. Végre Verbőczy szerint a' királyivárost a' polgárok összege teszi, hogy pedig ez követjei választásában jelenleg részt nem vesz, fentebb megmondottuk. Az igazság, a' méltányosság tehát az, mire főképen hivatkozhatunk. Ezek azon sarkalatos okok, melyeknél fogva reményleni lehet, miszerint mind két részről tulságos követelések mellőzése, a' királyivárosok szavazati jogát mostan hátráltató akadályok elmozdítása mellett, a' királyivárosok nem sokára fontosságukhoz mért illő szavazatot nyerendének, mi által a' nemzeti képviselés kimondhatlan erősbulni, 's az elvált néposztályok egymáshoz bizodalma mélyen fog meggyökeredzni.

Hogy a' küldők megbizottjaiknak utasítást adhatnak, ez természetes; 's ezért a' követi utasítások már legrégibb időktől fogva Magyarországon szokásban vannak. Sokkal nagyobb kérdés az: lehetnek e' ezen utasítások minden kis részletre kötelezők, vagy csupán fő elvekre, 's a' megyéknek saját sérelmeire 's kívánataira terjeszthetik ki kötelező erejüket? Ha törvényeinktől kérünk tanácsot, ezekben utasításokról csak kétszer tétetik említés. Az 1553: 7 és 8-ik törvénycikkelyek a' fundamentalis utasításokat kötelezőknek mondják. Az 1556: 17-ikben említett kötelező utasítások localis megyei dolgokat tárgyznak. De általjában részletekre kiterjesztett kötelező utasítások minden tanácskozás természetével, 's az országgyűlés céljával merőben ellenkeznek, 's valódi képtelenségek; mert így követek küldése, 's országgyűlés tartása valóban felesleges, 's 's elég lenne csak a' törvényhatósági utasítások összeszedésére egy választmányt nevezni, hogy az ország akaratját megtudhassuk. A' vármegyék legjobban 's különféle módokkal őrködhetnek követeik viselete felett; de a' részletes utasítás minden esetre a' legczélszerűtlenebb mód. Ennélfogva e' tárgyban az 1827-ki országos küldöttség véleményét, miszerint kötelező utasítások csak az 1741: 8-ik sarkalatos törvényre, 's a' törvényhatóságok saját dolgaira adathassanak, elfogadhatónak vélem.

Naplója, vagy jegyzőkönyve (Diarium) a követek táblájának már rég időktől van; a mágánások táblája csak az 1840-ki országgyűlésen vitt legelőször. A követek tábláján az elnökieg kinevezett királyitáblai tagok által szerkesztetik, vizsgálókat (censurorokat) pedig, kik arra ügyelnek, hogy a követek beszédjei lehető legnagyobb hűséggel menjenek be, a követek titkos szavazat útján választanak. Mind a két tábla naplója ki szokott nyomatni.

A' deák nyelv, közép századokban egész Európát járma alá tudá hajtani, 's némelly helyeken még a fejlődő nemzeti literaturát (p. o. a' lengyeleknél) is elbirta nyomni. Magyarországon az árpádi ház alatt, sőt még később is kétségen kívül magyarul folytak a' tanácskozások; Erdélyben a' külön fejedelmek alatt magyarul irattak a' törvények. Azonban nálunk időjártával annyira elhatalmasodott a' deák nyelv, hogy már mind megyéken, mind országgyűléseken a' közügyek csak ezen vitettek. II. József a' holt deák helyett a' német nyelvet akarván behozni: a' magyar is felébredt álmából, 's elismerte, hogy nemzet csak saját anyanyelvén lehet nemzet; és ez időtől kezdve a' magyar nyelvben örvendetes haladás történt, 's e' részben országgyűléseinken, a' hórvátokat kivéve, elnémult minden oppositio. Az 1825⁷-ki országgyűlésen még a' követek tábláján is számos vármegyei és városi követ, a' mágánások tábláján pedig 4 — 5 egyént kivéve, minden deákul beszélt; a' napló oszloprendben magyarul és deákul, a' törvény és felírás egészen deákul irattak. Az 1832⁶-ki 3-ik törvény-cikk a' törvény szerkesztését magyarul és deákul megengedte, de, a' mi legfontasabb, eredetinek a' magyar szerkezetet jelölő ki. Az 1840 : 6-ik cikk szerint a' királyhoz küldendő felírások, mind az országgyűléséről, mind a' törvényhatóságoktól egyedül magyar nyelven történhetnek; 's már ez utolsó országgyűlésen mind a' követek, mind a' mágánások tábláján (nehány kevés tagot kivéve) tisztán magyarul folytak a' tanácskozások.

Az ülések mindenik táblán nyilvánosak; a' karzatra mindenki jegy nélkül beeresztetik, lent pedig a' teremben magyar ruhában 's kardosan öltözködve akárki megjelenhet. Üléseink tehát nyilvánosabbak mint az angoloké és francziáké, és ezt a' szabad sajtó helyett némi pótléknak tekinthetjük. A' mágánások a' fentebb említett rang fokozat szerint fognak széket; a' kö-

vetek székei egy ideiglenes elrendezés után vannak kijelölve. — Az országgyűlési tanácskozások illő rendének 's méltóságának fentartása a tanácskozó táblák körére tartozik, az 1623: 62-ik és 1723: 7-ik czikkek értelmében. A' tanácskozáson kívüli rendre a' főajtónálló és segédei ügyelnek fel. A' városi rend-őrségre pedig a' főlovászmester vigyáz; ez osztja ki a' követek szálásait is, melyeket a' házbirtokosok ingyen tartoznak adni. Megegyezik-e ez az igazsággal akkor is, midőn 2 hónap helyett 2 éves országgyűlések tartatnak?; 's mivel némellyeknek az országgyűlések Posonyban tartása nem tetszik, büntethetik-e egy város azért, miben ő ártatlan?: ezt az egész világ ítéletére bízom. Pest vármegye legalább az utolsó országgyűlésen követjeiért tisztességesen megfizette a' szálást. Rekesztékül megjegyzem: hogy az országgyűléséhez tartozó személyek szabad menettel (*salvus conductus*) birnak, 's ki őket megveri vagy megcsonkítja, az 1723: 10 cikk szerint fő hatalmaskodási bünt (*actum majoris potentiae*) követ el, melly jószág és fejvesztéssel fenytetik.

a) Az 1286-ban Rákos mezején tartott országgyűlésről egy nevezetes oklevelet közölt Czech János, *Tud. Gyűjt. 1829. I. Kötet, 12 l.*

b) A' czimzetes püspökök mellett e' következő nyomos erősségek hozattak fel: 1) hogy a' magyar koronától elszakadt tartományok visszakapcsolására (ha t. i. visszaszereztetnek) a' király koronázási hitlevelében megesküszik, 's így jogilag ez országban lévő püspöki megyék is a' magyar koronához tartoznak; 's e' jog folytonos fentartására egyik legsikeresebb eszköz az, ha az ottani egyházmegyék czímét viselő főpapok a' magyar országgyűlésére meghívotnak; 2) a' Tripart. II: 49 szerint a' czimzetes püspökök is valóságos praelatusok; 3) midőn a' czimzetes püspökök kinevezési jogát a' pápa II. Ferdinand alatt a' magyar királyoknak kétségbe hozá, 's ez eránt Pázmán Péter esztergomi érsek megkérdeték: a' jog megmutatására legnagyobb erősségül használtatott az, hogy a' czimzetes püspökök az országgyűlésen mindig szavazattal bírtak; 4) az országgyűlés elrendezése csak olly feltétel alatt tüzetett ki, mikép ez által sem a' király, sem az országrendjei (általjában és különösen) jogai semmi csorbulást ne szenvedjenek.

c) Egyébiránt gyakorlatilag a' privatusok kinevezésétől függő némelly apátok és prépostok is meghívotnak; mert például az 1840-ki országgyűlésen a' tisztelendő clerus közt a' *dömölki és tihanyi* apátok is láthatók valának, 's az országgyűlési névkönyvben a' *halóti* apát elmaradtak iratik ki, az *őrsi, rátkői* 's b. prépostokról, 's a' *csatári* apátról semmi említés nem tétetvén.

^{d)} A' mágánások tábláján egyedül a' horvát követ az, ki mást képvisel; 's ezért az 1277-ki országos választmány tagjai közül többen az új országgyűlés elrendezésénél nem akartak neki széket és szavazatot adni, de mivel már 1579-ben Alapy Gáspár is ide választott, jogában továbbra is meghagyták.

^{e)} Mind e' mellett, hogy a' törvények a' királyitábla tagjainak szavazatot adtak, még is a' vármegyei követséget örömet elvállalták; mert például 1723-ban az alnádor, alországbiró, minden ítélmester és táblabíró egyszersmind vármegyei követ volt. Valljon nem volt e' már akkor is a' megyei küldötteknek nagyobb befolyásuk?

^{f)} Posony városa már I. Lajos alatt 1378-ban meghivatott országgyűlésre.

^{g)} Ambár Erdély Magyarországtól már három század óta elszakadt: mindazáltal az erdélyi romai katolikus püspök a' magyar országgyűlésre is meghivatik, 's neve a' decretumokban 1384-től kezdve a' többi magyar püspökök közt mindég előfordul. Egyébiránt jelenleg a' fogarasi görög katolikus püspök, kinek megyéje szinte Erdélyben van, a' magyar országgyűlésen hasonlóul székkel és szavazattal bír.

^{h)} Az 55 vármegyének 110 követet kellene küldeni, de a' 3 horvát megye különösen nem küld, hanem csak az ország választ kettőt; Közép-Szolnok, Kraszna és Zaránd vármegyék közül pedig melyek az 1836: 21 t cikknél fogva Erdélytől összekapcsoltattak, 's melyek szinte az idézett törvény szerint a' magyar országgyűlésen Kővár vidékével együtt szavazatot nyertek, az 1840-ki országgyűlésre csak Kraszna és Zaránd küldött két követet.

ⁱ⁾ A' királyivárosoknak szinte két követet kellene egyenkint küldeni, de a' kisebb városok egygyel is megelégszenek; melly-nél fogva a' 49 k város 1803-ban csak 80, 1825-ben 77, 1830-ban 75 követet küldött. Egyébiránt királyiváros tulajdonképen 53 van; hanem *Pécs, Eszék, Arad* még eddig be nem cikkelyeztettek, mi országgyűlési jogra elmulhatlan feltétel; *Zeng* pedig egyszersmind katonai szabad közönség (freje Militár-Communität), 's szerkezete egészen különbözik a' királyi városokétól.

^{k)} Kimaradt tudniillik az 1840-ki országgyűlésről 3 romai, 3 görög katolikus megyés püspök, 19 címzetes katolikus püspök, 4 nem egyesült óhitű püspök, a' zágrábi nagyprépost, 3 országzászlós, 22 főispány, és mintegy 400 született mágán és mágán özvegy, 's ezek helyett összesen csak 233 jelen nem lévők követe jelent meg.

^{l)} Egyébiránt a' horvátországi főispányok, mágánások, királyivárosok különösen meghivatnak a' magyar országgyűlésre.

^{m)} Az utóbbi országgyűléseken a' királyi személynök 16 fr., királyitáblai tagok 8 fr., vármegyei követe 6 fr., írnokjai 1 f. 30 kr., huszárijai 30 kr., a' királyvárosi követe 2—4 forint napi-díjt húztak pengő pénzben.

*) Az 1827-ki országos választmány javallatában a' követek tábláján a' királyitáblán *kilencz*, Horvátországnak *négy*, a' káptalanoknak egyenkint *egy*, minden vármegyének *három*, minden királyivárosnak *egy*, a' Jász-Kun kerületnek *kettő*, Hajdu kerületnek *kettő*, Turopoljának *egy*, Fiumének *egy*, a' XVI szepesi városnak *egy*, a' pesti universitásnak *egy* szavazat és követ engedtetik. A' mágnások táblájára a' katolikus és egyesült és nem egyesült megyés érsekeken, püspökökön, szentmártoni főapáton, zágrábi nagypréposton, királyi adományjavakat bíró szerzetesrendi apátokon és prépostokon, országzászlósokon, főispányokon, fiumei kormányzón, horvát követen kívül mind azon hercegek, grófok és bárók meghivandók lennének, kik az 1827-ki országgyűlésre meghivattak, 's 50 egész jobbágyteleknyi vagyon hason birtokot birnak; később e' regalisták száma magvaszakadás által fokonsint 120 főrendű család első szülöttjére szorítottván. *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis pro pertractandis systematicis operatis art. 8. 1826/1, exmissas circa objectu ad Deputationem Publico-politicum relata. Posonii, 1831. Ed. sec. 10. 6. köv. lap.*

Az országgyűlés tárgyai. 29. §.

Az országgyűlés tárgyai e' következők:

1. A' király megkoronázása.
2. A' nádor és koronaörök választása.
3. A' külföldi főrendüeknek és nemeseknek magyarokká (indigenákká) való felvétele. Hajdani törvényeink (1484: 32, és 1647: 94) a' velenceieket és lengyeleket az indigenatusból kizárták, de ezek az 1827: 22 t.cikk által eltöröltettek. Az illy honosítottak ezelőtt becikkelyeztetések után a' magyar országgyűlésen személyesen ülést és szavazatot nyertek 's pedig különbség nélkül, hanem az 1840-ki országgyűlés óta csak azok élhetnek e' joggal, kiknek ez becikkelyeztetésük alkalmával specialiter megadatik. Továbbá az 1830-ki országgyűlésen meghatározottat (17-ik cz.), hogy addig egy indigena se czikkelyeztessék be, míg a' 2000 arany taksának befizetéséről az országos pénztárhivaltól, hová az illynemű taksák folynak, nyugtatványt elő nem mutat. Egyébiránt azoknak, kik magyarország körül kitűnő érdemeket szereztek, rendesen minden taksa elszokott engedtetni.

4. Királyivárosokat maga a' király szabadon tehet, de hogy ezek országrendi joggal birjanak, erre nézve szükségeskép országgyűlésen kell becikkelyeztetniök.

5. A' rendes hadi adónak, melyet csak nem nemesek, királyvárosok és szabad kerületek fizetnek, megajánlása egyik országgyűléstől a' másikig szinte országgyűlésen történik, 's még pedig az 183¹/₂-ki országgyűlés óta **nem tovább**, azaz ha a' törvényes három esztendő elteltével országgyűlés nem tartatnék, a' három évet meghaladó első naptól számlálva minden hadiadó magában megszűnik. Régi gyakorlatnál fogva e' hadiadónak mennyisége sem törvénybe nem iktattatik, sem beszédhetéséről az országrendei nem kezeskednek. ^{a)}

6. A' nemesek által rendkívülieg fizetendő pénz vagy természetnybeli segedelmek szabad ajánlata, hasonlóul csak országgyűlés tárgya lehet. És mivel általában az ország lakosaira semminemű adó az országrendjeinek megegyezése nélkül ki nem vetethetik: ennél fogva

7. A' só árának (melly Magyarországon királyi egyeduróság, monopolium) meghatározása is, az 1790: 20-ik czikk értelmében az országgyűlésre tartozik.

8. A' harminczadok eránt tanácskoztak az országrendei az 1659: 57, 1681: 44 és 79, 1715: 75 és 91, 1723: 119, 1729: 2, 1807: 5-ik törvényczikkekben.

9. A' rendes katonasághoz szükséges ujonczok számának, szolgálati idejüknek, 's kiállittatásuk módjának meghatározása.

10. A' nemes felkelő sereg elrendezése. Fegyverre való felszólítása már a' királyi kirekesztő jogokhoz tartozik.

11. Az ország sérelmeinek orvoslása; mert az 1827-ki 5-ik törvényczikk szavai szerint. „*Diætarum celebrationem salutis prosperitatisque Regni maximum esse vehiculum, et tollendorum ac antevertendorum Gravaminum* salutare remedium Constituere, usus et experientia Seculorum comprobavit, etc.“

12. Végre a' törvényhozás egész terjedelmében egyedül az országosan egybegyűlt országrendjeit és a' törvényesen megkoronázott királyt illeti, azaz egyik fél is a' másik hozzájárulása nélkül törvényt nem hozhat, régibbet el nem törölhet 's nem magyarázhat. ^{b)} E' törvényhozási jognak a' magyar nemzet 9 századok óta gyakorlatilag szakadatlanul részese lévén, 's ebben az 1791: 12-ki alaptörvény által ujabban is megerősítettén: ezt akár **Grossingnak**, akár hasontársainak kétségbe akarni hozni, silány erőködés. ^{c)}

^{a)} Az adó megajánlására nézve azt kívánta a' követek táblája, hogy Horvátország is, a' conscriptio szerint aránylagosan

vigye a' terhet (szokásképp a' horvátok csak fél dica után fizetik az adót), de a' mágnások el nem fogadták, azt állítván, miszerint evvel Horvátország municipalis joga ellenkezik: holott az 1791: 51-ik és az 1802 országgyűlés gyakorlata szerint épen ellenkezően áll a' dolog. Igazságtalan is: mert Horvátország katonatartással nem terhelhetik. (*Lásd 183 $\frac{1}{2}$ országgyűlési naplót*).

b) Összehasonlításul nem lesz talán érdektelen itt más országok törvényhoz. testületeit is röviden megismertetni.

Nagybritanniában a' törvényhozás közös a' királylyal és parlamenttel. All ez 2 házból, u. m. a' *felsőházból* (egyházi és világi méltóságokból) a' lordcancellár elnöksége alatt. Tagjai: 4 királyi herczeg, 's Angliából 19 herczeg, 26 marquis, 129 gróf, 25 viscount, 143 báró; Skótországból 16, Irlandból 28 peer, és az egyházi rendből 30 érsek és püspök. Az *alsóház* az 1832-ki parlamenti reform óta, mely az országrendi jogot 56 kis várostól 's helységtől egészen, 30-tól részben elvette, ellenben több népes városoknak megadta, 658 követet számlál, kik az alsó nemességet, városi polgárokat, 's más lakosokat, képviselik. A' katholikusok emancipatiója előtt mind a' két házban csak protestans-episcopalisták ülhettek, 's ezért 17 katholikus peer ki vala zárva. A' peerek számát a' király tetszése szerint szaporíthatja; egyébiránt az országrendi jog az elsőszűtötteket illeti. Minden tag jogosítva van valami tárgyat indítványba tenni, 's ha e' törvényjavallatot tárgyz, *bill*-nek nevezetik. Egy illy bill, ha azon házban, melyben felhozaték háromszori felolvasás után elfogadtatott, tanácskozás végett a' másik házba küldetik, 's itt is elfogadtatván, a' királyhoz felterjesztetik, ki ezt helybehagyhatja, vagy elvetheti. Pénzbeli törvényjavallatok azonban mindég az alsóházból mennek ki, 's a' felsőház ezt csak feltételeetlenül fogadhatja vagy vetheti el. A' királyilag helybehagyott bill, törvényé válik. A' király csak ministerei által bozhat valamit törvényjavallatba, 's ugyan ez uton adatnak elő a' státus szükségai az alsóháznak. A' felajánlott summák hova fordításáról a' ministerium számolni tartozik. A' parlamentet a' király hívja össze, 's ezt vagy bizonyos időre, vagy egészen eloszlathatja, de három éven túl nem halaszthatja. Kis időre mindenik ház felfüggesztheti üléseit. A' ministerek felelősök lévén: ezek az alsóház által a' felsőház, mint legfelsőbb törvényszék előtt bevádolhatók. Mindenik házban fejenként történik a' szavazás.

Franciaországban alaptörvény az 1814. máj. 4-ki alkotvány, azon módosításokkal, melyeket a' kamarák 1830-ki augusztusban elrendeltek, 's a' mostani király által eskü mellett elfogadtattak. E' constitutio szerint a' törvényhozást a' király megosztja a' nemzettel, mely 2 kamarában (a' pairek és követeké) képviseltetik. A' pairek (1841-ben a' királyi herczegekkal együtt 224-en) a' királytól neveztetnek ki életük fogytáig. A' követek kamará-

jához mindenik departement népeassági arány szerint küld képviselőket. Választó csak az, ki 30 évet betöltött 's 200 frank egyenes adót fizet; a' választthatók ismét 500 egyenes adót tartoznak fizetni. Az összes választók száma 1842-ben, a' belügyi minister nyilatkozata szerint, 224,700 főre ment. A' képviselők száma az 1830-ki juliusi zendülés óta 445-re szaporítatott. Az alsó kamara minden öt esztendőben egészen megújítatik. Elnökét kebeléből választja, 's rendszeren esztendőben összeül, 's a' kezdevényi (initiativa) jog mind a' két kamarával és a' királylyal közös; mellyrenézve az adótörvényeket kivéve, mellyek elébb a' követek kamaráját illetik, a' törvényjavallatok minden kamarában egyformán elkezdethetnek. Mind a' két kamara ülései nyilvánosak, de titkos választmányokká is alakulhatnak. A' szavazás fejenkinti, 's a' kamaráktól elfogadott törvényjavallat a' királytól megerősítétven, törvénynyé lesz; egyebiránt vetoja korlátlan.

Svédországban az országgyűlést 4 országrend alkotja, u.m. 1] a' nemeseké (1000 — 1200 követ), 2] a' papságé (50 — 60 követ), 3] a' polgároké (110 — 120 követ) és 4] a' parasztoké, kik közt kis nemesek is találtnak [160 — 170 követ). Az 1823-ki országgyűlés végzése szerint jövődében az universitások is küldenek követeket az egyházi rendhez sorozandók t. Ezen országgyűlés a' maga vagy a' király által előadott törvényjavallatok felett rendek szerint szavaz; a' király jóváhagyása után törvénynyé válik, de egyszersmind feltétlen *veto*-ja van. Az országgyűlés minden ötödik esztendőben összehívatik.

Norvéghonban, hol országrendek nincsenek, a' minden három esztendőben összejövő országgyűlésre részint a' városok, részint a' többi helységek lakosai küldik képviselőiket. Az elfogadott törvényjavallatot a' király egyik országgyűlésen elvetheti ugyan, de ha ez harmadik országgyűlésen is elfogadtatik, a' király megerősítése nélkül is törvényes erővel bír. Mind Svéd, mind Norvég országban a' nemzet maga adóztatja magát, 's a' pénznek hová fordítását számon kérheti.

A' testvér Erdélyországban az 1791: 11 t.czikk az országgyűlés alkotórészeit így határozta meg: A' rendes országgyűlést alkotják a' királyi főkormányzók, törvényes kir. tábla, vármegyék, vidékek és székely székek főtisztjai, kir. hivatalosak, a' vármegyék és magyar vidékek, ugy a' székely székek, szász székek és vidékek, valamint a' szabad királyi és kiváltságos városok (mellyek taksás helyeknek neveztetnek) követei, az egész nagyfejedelemség mind három nemzeteit képviselők. E' törvényczikk nyomán a' kormány megszokta hívni: a' főkoránányzót, az erdélyi r. kath. püspököt. kincstárnokot, országos elnököt, erdélyi cancellárt, szász ispánt, honi főbiztost, honi számvevőség elnökét, a' valóságos kormánytanácsosokat, 's valóságos és tit. kormányi titoknokokat. A' királyitáblától a' rendes elnököt, ki országgyűlésen régi gyakorlatnál fogva az elnök jobbján ül; az ítélőmestereket, kik az országgyűlés tollvivői, és a' valóságos királyitáblai ítélő-

birákat. A' számfeletti és tiszti királyi táblabírák az egyszerű kir. hivatalosok közé szoktak soroztatni. A' vármegyék főispánját, vagy főispáni-helyettesét, a' székely székek főkirálybíráját, vagy helyettesét. A' kir. hivatalosokra nézve az idézett törvény b) pontja azt mondja: „a' kir. hivatalosok a' kir. főkörmányszék meghívogatásával a' fejedelem által neveztetnek ki, 's külön levelekkel hivatnak meg. Kiknek következő tulajdonokkal kell birtokosok: legyenek hazafiak, a' fő nemességből, elegendő birtokkal, 's a' törvény által megkívánt feltételekkel ellátatvák, tapasztalással, erkölcsök épségével, a' dolgok folytatásában derékséggel kitűnők a' fejedelem és hazai ügy folytatására minden tekintetben alkalmasok, érettkorúak.“ Az egyszerű hivatalosok közé szokta sorozni a' kormány a' károlyfejérvári káptalan és kolostorok convent követeit is. Az 1841-ki országgyűlésen 219-re ment a' királyi hivatalosok száma. A' követekre nézve az idézett törvény c) pontja azt mondja: „A' vármegyék és székely székek által választandó követekben következő minőségek kívántatnak meg: hogy legyenek birtokos nemesek, a' közigazgatásban szükséges ismeretekkel bírók. A' követek számára nézve pedig az eddig fenállott szokás ezutánra is meg fog tartatni, miszerint minden vármegyéből és székely székből az anyaszéket a' fiuvál egynek számítva. úgy a' szász székekből is alkalmasság és vallási különbségre tekintettel levén, kettő választassék.“ E' minőségek mérlege rendesen a' közbizodalom, ezé pedig a' szónatok többsége. Vármegye van, a' magyar honi részeket is ide számítva 11; magyar vidék 2; székely szék 5; szász szék 9, szász vidék 2. (Ezek a' keblőkkel városall együtt képviseltetnek). Szabad királyiváros volt eddig 3. Az 1791: 61 t.cz. értelmében a' sz. k. városok sorába fölvétettek Erzsébetváros és Szamosujvár is. Az első az idézett t.czikben foglalt föltételeknek eleget tévén, az 1841-ki évben először küldötte követeit országgyűlésre; Szamosujvár is megválasztotta biztosait, kik a' föltételek teljesülését eszközölve, egyszersmind követi székeiket foglalták el. Kiváltságos mezőváros van 13, kiváltságos helység 2; ezekből magyar földön kebeleztet királyi vagy kiváltságos város van 10, székely földön kebeleztet kir. és kiváltságos város, 's kiv. helység van 9; tehát a' magyarföldi képviselők száma 46, a' székelyeké 28, a' szászoké 22. A' képviselők összes száma 96. A' követek mindnyájan egyenlő szólási és szavazási joggal bírnak. Az egész országgyűlés csak egy teremben tanácskozik.

c) Milly nevetségesen igyekszik *Grossing* a' magyar nemzetnek törvényhozásban befolyását azon tiszti írásmódból, miszerint nálunk az ország törvényes sérelmei is kérelem hangon terjesztetnek fel, megtagadni, megtetszik e' következő soraiából: „*Per-volvat hoc loco Lector, quod lubet, Hungaricae Diaetae decretum, cuilibet hanc insertam reperiet formulam: „Praelati, Barones, Nobiles, caeterique ordines ac Status supplicant Regiae Majestati humiliter: ut universos, et singulos articulos, omniaque et*

singula in iis contenta, ratos, gratos, et acceptos habentes, nostrumque consensum Regium iisdem praeuentes auctoritate et potestate Regia acceptare, approbare, et confirmare dignemur.“ Si hoc legem ferre est, profecto nescio, quid petere sit, nisi forte *supplicare* in Adversariorum vocabulario *decernere* significet; quae duo ita mihi diversa videntur, sicut *petere* et *impetrare*. Petere Hungaris, omnique in orbe Genti apud ipsos etiam Despotas liberum est; ast impetrare . . istud enim vero in sola Regum bonitate consistit.“

Továbbá: „Si Rex sine Diaeta nullam concedere potest legem, hoc ipso Andreae II. Privilegium ruit, quod utique legis vigorem apud Hungaros habet, quin tamen ex Regni Diaeta emanaverit. Aut igitur Andreae privilegium illegitimum est? aut Rex sine Diaeta leges ferre potest? Eligant quod volunt, Adversarii, et propriis ut plurimum telis se occumbere animadvertent.“ *Francisci Rudolphi a Grossing M. Theresiae quondam Imperatrici-Reginae a Scrinio Aulico Ius Publicum Hungariae. Halae, 1786. 290. l.*

Jogai az országrendeknek.

BB) Országgyűlésen kívül.

Közönségesen. 30. §.

Mind azok, kiket a' törvény e' közönséges nevezet: **nemeség** foglal be, következésképp a' romai és görög kath. főpapság, a' mágnások, nemesek, 's egyenkint véve minden királyiváros, a' törvény és törvényszékek előtt egyenlők. Vannak mindazáltal némelly csekélyebb különbségek, melyek nem csak egyik rendet a' másiktól, hanem sokszor ugyanazon rendbeli személyeket is elkülönzik; de erről alább leendő szó.

A' nemesek sarkalatos és közönséges jogai, Verbőczy Hármaskönyve I. R. 9-ik czíme szerint, következő három fő pont-ra vihetők:

1. Minden nemesnek személye szabad és megsérthetlen, azért is gyanura meg nem fogathatik, hanem szabad lábon törvénybe idézendő, 's ha ottan rendes pör után vétkesnek találtatik, csak akkor büntethető. Kivételnek mindazáltal a' felségsértők, utonállók, a' tetten kapottak, katonai törvény alá tartozók, és a' hűtlen közhivatalbeli vagy urasági számadó tisztek. Testi büntetéssel (bottal, 'stb.,) a' nemes nem fenytethetik, 's ítéletét a' legfelsőbb törvényszékig felviheti. Ezelőtt a' nemtelen

a' nemessel neve alatt nem pörlekedhetett, a' szerződésekből 's egyenes örökösödésből származó eseteket kivéve, hanem helyette földesurának, vagy polgárokat illetőleg a' királyivárosnak kellett a' pört elkezdni; azonban az 1832. 13 t. cikk következőiben ezentul minden nem nemesek, akár földesúri hatalom alatt álljanak, akár nem, minden nemű követeléseiket, vagy személyeik sértését akarki ellen tulajdon fölpörösségek mellett keresni fogják. Szabadságukban marad egyébiránt az ő nevökben munkálendő tisztü ügyvédnek, vagy ha földesuri hatóság alatt levők volnának, az eddigi gyakorlat szerint az uradalmi ügyésznek pártfogásával ha kívánnák — ezentul is élni. Régente, ha valaki a' nemesembert fegyveresen megtámadta, megverte, vagy pedig udvarára erőszakoson rá rontott, életét és vagyonját is elvesztette; ma mindazáltal életét el nem veszti, hanem csupán az őt személyesen illető jószágrészt, a' gyermekek 's más harmadik illetőségei előbb lehuzatván. Ha pedig a' megsértés kisebb, akkor a' kár és költségek visszatérítésén felül még 100 forintot fizet.

2. Vagyonbeli bátorsága is igen biztosított. Fekvő nemesi jószágot csak nemes vehet, 's az azon lakó parasztok felett földesuri hatalmat csak nemes gyakorolhat. Allodialis fekvő birtoka, 's áltáljában ingó vagyona minden egyenes adótól; dézmától, 's meddig az ország határai terjednek, minden vámtól és harminczadtól szabad. Nemesi lakhelyén katonát szálásra befogadni nem tartozik; 's ha az országnak rendkívüli költségei vannak, akkor csak országgyűlésen adóztathatik meg. De a' királyi városokban és jobbággyi telkeken lakó nemesek földjeiktől rendes hadi és háziadót szinte tartoznak fizetni, 's nem nemesi földjeiktől és szőleiktől mint más akarki szolgálatot tesznek és uri kilenczedet adnak; valamint a' nemes kereskedők is portékáiktól harminczadot fizetnek. Szerzett javairól minden nemes szabadon rendelkezhetik; de ősi vagyonjáról az illető vérek, 's a' magvaszakadt királyi adomány mellett birt jószágáról a' kir. fiscus károsodásával végrendeletet nem tehet. Mind ezen kiváltságaiért hazáját megtámadtatás esetében személyesen és saját költségén tartozik védeni; de az ország határain tul királyi zsoldot huz.

3. A' magyar nemes csak törvényesen megkoronázott királyát nézi fejének, 's ez okbul határozottatott el az 1791-ki országgyűlésen, hogy thrón megürültével, a' koronaörökös magát 6 hónap alatt megkoronáztassa, 's megkoronázásáig privilegiu-

mai sem érvényesek. Egyébiránt, mivel a' királyi család örökösödése törvényesen megállapítot, addig is törvényes urának hűséggel és engedelmességgel tartozik.

Különösen.

A' kath. főpapság jogai. 31. §.

A' kath. főegyházi-rend jogai vagy *közönségesek*, melyekkel mint nemesek élnek, vagy *általánosak*, melyek minden praelatussal közösök, vagy *egyediek*, melyek egyik vagy másik főpapot illetik. Általános jogai a' praelatusoknak e' következők

1. Minden érsek, püspök, apát, prépost és káptalan lelkész az országnak valóságos nemesi közé számláltatván, mind azon jogokkal birnak, melyeket már fentebb elősoroztunk. A' törvényszékektől és political kormánysszékektől sem záratnak el, de fenytő perekben nem ítélnak; ezenkívül kamara elnökök és koronaörök törvényesen nem lehetnek; valamint a' Maria Theresia 1774 máj. 1-én költ intézvénye szerint a' főispányi méltóságokat sem viselhetik, kivén az esztergomi és egri érseket, kik közül az első Esztergom, a' második pedig Heves's külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék főispánja.

2. Szinte mint a' nemesek nem adóznak, hanem csupán a' naza veszedelemben forogván fegyvert fogni, és subsidiumot kötelesek adni, de jelenkorunkban már személyesen nem kelnek fel, egyedül másokat tartoznak maguk helyett állítani.

3. Egyházi jószágait az amortisatio törvényénél (1498: 55) fogva nem szaporíthatják, 's a' jószággal bíró szerzetesek ősi családi javaikból sem kaphatnak többet $\frac{1}{10}$ -ed résznél, mely szinte 5000 forinton felül nem mehet. A' praelatusok azonban, mint a' többi nemesek, örökösödhetnek.

4. Szerzett vagyonaiknak csak egy harmadrészeről tehetnek végrendeletet (kivéve a' káptalan és conventbelieket) ha különben a' királytól szabad végrendelkezési engedelmet nem kapnak.

5. Jólehet az 1514: 24-ik t. cikk a' nemteleneket kirekesztette a' praelatusi rendből, 's a' dézmát az illy püspököknek megtagadta: mindazáltal mai időben a' nem nemesek is lehetnek érsekek, püspökök, 'stb., csak a' király őket alkalmasaknak ítéli; sőt az idegenek is elnyerhetik e' méltóságokat, ha az in-

digenák közé bevétetvén, nagyobb javadalnakért az 1000, kisebbekért a' 200 arany taksát leteszik.

6. A' praelatusok vérdíja (homagium) egyforina az országzászlósaival, azaz 100 ezüst márka, vagy 400 forint.

7. Félsegsértés és hűtlenség eseteiben családi javaikat elvesztik ugyan, mint a' többi nemesek, de egyházi alapítványait csak csupán személyükre veszthetik-el. Erőszakoskodási esetekben egyedül fejkáltságot (emenda capitis) fizetnek, de más nemesektől is csak illy büntetést követelhetnek.

8. Régi gyakorlat szerint minden nem nemesi földektől dézmát húznak, ^{a)} mely azonban nagyobb részt beváltatik, 's pedig a' végszéleken a' király által; másutt a' földesuraságoktól örökös vagy ideiglenes szerződések mellett haszonbérbe vétetvén, helyette évenként bizonyos summa készpénz fizetetik.

9. Törvényszékek előtt tanúknak használtatván, eskü helyett nyilatkozásaikat lelkiismeretükre bizonyítják. A' megyés püspökök saját pecsétük alatt ügyvédek, a' káptalanok pedig meghatalmazottakat is vallhatnak. Az ujan kinevezett praelatusok, ha káptalanjaiktól külön jósszgakat birnak, ezekre nézve beiktatásuktól számitandó egy egész esztendeig senkitől perbe nem idéztethetnek.

10. Az egyházi rend első status Magyarországbán, 's ezért a' köz oklevelekben mindég elől emlittetik, és mind a' vármegye, mind az országgyűléseiben, 's a' törvényszékeken mindjárt az elnök után foglal helyet.

Mi az egyedi jogokat illeti:

A' kath. egyházrend főnöke az *esztergomi érsek*, ki az ország kezdetétől fogva, sok és kitűnő előjogokban és kiváltságokban részesült. Igy a' romai szent széknak 1452-ik év óta született követje (Legatus natus), Magyarország *primása*, mely méltósághoz VI Károly 1715-ben hercegi czímet kapcsolt, ^{b)} Szent-István lovagrendjének praelatusa. Törvényeink szerint Magyarország legfőbb titoknoka és cancellárja (korlátnok), melly-nél fogva a' kettős királyi pecsét, mellyel maiglan is szoktak nemeslevelek kiadatni, nála tartatik. ^{c)} Esztergom vármegyének örökös és valóságos főispánja, 's a' nagy méltóságú magyar királyi helytartó tanácsnak ülnöke. Egyike az ország rendes birái közül (1486: 68), 's e' fényes hivatala jelenleg abban központositott: miszerint a' hétszemélyes főtörvényszéknél közbíró, a' királyi táblához pedig két táblabíró, kik a' királyi

kinestárból fizettetnek. A' királyt ő koronázza. Még a' régi időkben felvigyázó levén (pisetarius) a' királyi pénzverő-házakra, e' jognál 's kötelességnél fogva minden márka aranytól és ezüsttől $\frac{1}{48}$ részt kapott, 's e' hulladék most is, ámbár az egyenes felvigyázástól rég felmentetett, körül belől 12—18,000 forintothoz be (*Vaterländ. Blätter* 52—60. 1811). Végre egyháznemesi székeiben (Sedes Prædiales) egyháznemesi jószágokat adományozhat, 's egyház nemeseket tehet. Illy érseki egyház nemesi székek jelenleg a' *vajkai* Posony, *érsekléli* Komárom, és *verehélyi*, ss. *györgyi* Bars, Nyitra Hont, Komárom, Posony, Esztergom, Nógrád vármegyékben. Ezek törvénykezésiékben a' vármegye hatalma alól kivétetvék, és saját tisztikarral, u. m. nádorral, alispánnyal, szolgabírákkal, 'stb. bírnak. Mentek minden adózástól, katonaszáladástól, dézmától, de csak prædialis telkeikre nézve. Vámot pedig sem az egyháznemesek, sem az érseki jobbágyságok nem fizetnek. ⁴⁾

Az esztergomi érsek után, az erdélyi r. kath. püspöknek, ki szinte a' magyar egyházi fő rendhez számítatik, legtöbb előjogai vannak; nevezetesen: 1) a' királyi főkormányzók tanácsosa; 2) 7 valóságos kanonokot tetszése szerint nevez ki; 3) az erdélyi öt királyi kath. gymnasiumban ő teszen professorokat a' megyei egyházrendből; 4) szabad végrendelkezési joga van; 5) a' kolosvári katolikus kórháznak gondnoka; 6) uri és feljebbviteli törvényszékkel bir, mellytől folyamodás után csak ő felségéhez vitetnek feljebb az ügyek. Csak ez ítélőszék elibe idéztethetnek a' püspöki jobbágyságok, és a' gyula fejérvári zsidók, néhány pört kivéve; 7) fő pártfogója a' zsidóknak, 's ezeknek az egész nagy fejedelemségben ő ad rabbikat.

Hajdan az *egri püspök* a' többiek előtt némi elsőséggel birt, 's roppant jövedelme tekintetéből, mellyet Bombardi (*in Topog. mag. Regn. Hung. lib. 6. § 3.*) 100,000 aranyra becsült, tartozott a' király negyedik fiát tulajdon költségén nevelni. Azonban a' püspökség 1804-ben érsekségre emeltetvén, 's megyéjéből és jószágaiból még más két püspökség, u. m. a' kassai és szathmári, állítatván: természetesen e' régi kötelesség is megszűnt. A' *pécsi püspöknek*, már ezelőtt gyakorlott kiváltságát, miszerint érseki palástot viselhet, XIV Benedek pápa 1754-ben újra megerősítette. ⁵⁾ A' *veszprémi püspök* régente a' magyar királynők Cancellárja volt, 's ezek megkoronázhatási jogát jelenleg is követeli. A' *győri püspöknek*, 's a' *szentmártoni*

fő apátnak szinte vannak saját egyháznemesi székei (ennek a *füssi* Komárom, amannak a *vecsei* Veszprém vármegyében), melyekben ők, szinte mint az esztergomi érsek, hűbéri jószágokat adományozhatnak, sőt a' megürült telkeket eladományozni kötelesek. Nem különben a' *ságrábi püspöknek* is vannak egyháznemesei; ezenkívül a' chasmai kanonokokat ő nevezi ki, 's ha a' horvátországi báni hivatal megürül, addig míg bán nevezetnék, a' fő kormányt ő szokta vinni. Egyébiránt a' püspökök, közt semmi más rangfokozat nincs, mint a' hivatalbeli kor, mely a' felszenteltetési naptól számítatik, 's mely szerint foglalják el székeiket az országgyűlésen is.

A' püspökök után következnek az apátok és prépostok. Ezekről általjában törvényeink az rendelik: hogy olly apátságokat és prépostságokat, melyek szerzetes rendhez kapcsolvák, 's nyilvános pecséttel bírnak és hiteles helyeknek (*loca credibilia*) nevezetnek, csak azon egyedek nyerhessék el, kik az illető szerzetből valók. A' zággrábi nagy prépost, mint az auraniai perjel helyettese, és a' jászói prépost 's a' szentmártoni főapát a' mágnások, a' többi apátok és prépostok a' követek tábláján fognak helyet.

A' káptalanok vagy székesek, vagy társasok. Ezek prépostok, amazok érsekek vagy püspökök alatt állnak. Ezek hiteles helyei az országnak, hol végrendeletek, örök bevallások, 's más törvényes tények országos hitelességgel tétethetnek. Hanem illy jogokkal csak azon káptalanok és Conventek élhetnek, melyek már 1777-ben fenállottak, vagy azóta erre különös törvényezikknél fogva engedelmet nyertek. A' győri káptalané a' *bácsai* egyháznemesi székhely Győr vármegyében.

A' kath. alsó papság nemességéről törvényeink világosan nem szólnak ugyan, 's e' miatt ez, kivált jelen időnkben sokaktól kétségbe vonatott: mindazáltal az egyházi rend már a' legrégibb századoktól fogva mind hazánkban, mind külföldön személyesen nemesi jogok gyakorlatában lévén, e' fölött vitatkozni feleslegesnek tartom; sőt több vármegyék azon végzését, miszerint a' többi bevett vallások papjait is a' nemesi szabadságban részesíteni kívánják, következetesnek vélem.

*) Már Szent-István elhatározta: „*ut cui Deus decem dederit, decimam Deo det.*“ Erdélyben a' protestans papok is huzták a' dézmát egész 1558-ig, midőn Kendi Ferencz cancellár tanácsára Isabella alatt a' dézmuák $\frac{3}{4}$ -de elvétetett, és csak $\frac{1}{4}$ hagyatott meg

a' papoknál. A' szászok ez ellen protestáltak, 's ezek ma is veszik a' $\frac{3}{4}$ dézmát, de a' magyarok és székelyek akkor megegyezvén, jelenleg még az $\frac{1}{4}$ részt is igen kevés helyt húzzák, 's van parochus, kinek évi jövedelme nem megy többre 100 forintnál. Egyébiránt a' protestans papok *canonica portio*-ja: 30 hold (1600 □ ölével számítva) föld, mellyből 20 hold szántó, 10 hold rét. *Salamon, de Statu Ecclesiae Evang. Reformatue in Transilvania. 1840. 101 l.*

b) Az oklevelet láthatni Bél Mátyásnál C. I. 536 l.

c) E' kettős királyi pecsét minden primás halálával a' királynak visszaküldetik, ki azt ismét átadhatja az ujan kinevezett főpapnak.

d) Az érsekléli egyháznemesi szék (mellyhez Őrs, Czudor-Illes, Ontopa, Érsekel, Róczháza, Kis-Tany, Szilas Ujfalu helységek és puszták tartoznak) gyűlései tartásának rendes helye Érseklél volna; de jelenleg igen ritkán tartatnak gyűlések, 's ezek is hol Komáromban, hol másott a' szék megyéje körében. Továbbá e' papnemesi székek mostan sem nádora, sem alispánja, sem igazi választott főszolgabírája nincs, hanem csupán egy helyettesített szolgabírája, esküttjei, pénztárnoka, és jegyzője; sőt a' szék maga, széklakkal vagy épülettel sem bir. A' levéltár a' jegyző kezében, 's annak látásán Komáromban tartatik.

e) A' pécsi püspökök közül *Calanus* volt első, ki Clemens pápától érseki palástot nyert (1183 — 1193 közt). 's ki Horvát és Dalmátország gubernatora lévén, 's a' velenceiekkel hadakozván, 2 esztendei szerencsés frigyét kötött. E' megtiszteltetés azonban csak személyre 's nem utódjaira vala adva. *Koller. Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii. 1782. T. I. 227 — 242 l.*

b) A' mágnások jogai. 32. §.

A' mágnások vagy hivatalbeliek, vagy születésiek. Amazokhoz tartoznak az orszáگزászlósai, két koronaőr, főispányok, a) fiumei kormányzó; emezekhez a' született herczegek, grófok és bárók. b) Ebből láthatjuk, hogy mágnás lehet olyan is, ki különben születésére nemesi rendből való. Mind ezen mágnások országgyűlésre különös levél által meghivatnak, 's ott vagy személyesen a' főrendű táblánál megjelenhetnek, vagy maguk helyett az alsó táblára képviselőket küldhetnek. Az orszáگزászlósok egyenkinti rangjukról, 's fényes méltóságukról és hivatal körükről fentebb a' királyi udvartartásnál már szólottunk; itt csak azt említiük meg: hogy ezek haláli vérdíja (mortuum homagium) 400 forint, mit némellyek a' közmágnásokra is kiakarnának terjesztetni. Továbbá különböznek az orszáگزászlósok mind a' többi mágnásoktól, mind a' nemesektől abban is: hogy özvegyeik törvé-

nyes özvegyi ajándékul 400 forintot kapnak; és ismét gyakorlat szerint ügyvédet saját pecsétük alatt vallhatnak. A' többi mágnások és nemések haláli vérdíja 200, élővérdíja még az országházslósainak is úgy mint a' neméseknek 100 ft. E' mondottakon kívül a' mágnás és nemes közt semmi különbség. A' nemések szintugy minden tisztségre 's még a' legfőbb országházslósi hivatalra is alkalmaztatnak; törvény szerint (1723: 100) csupán a' tartományi fő biztosnak kell mágnásnak 's egyszersmind helytartótanácsosnak lenni. Hasonlóul a' megyei nemések által választott tisztikarnak és bírának mágnás és nemes egyformán tartoznak engedelmeskedni; 's e' törvény előtti egyenlőség ^{a)} minden magyar aristocrata közt, hatalmasan megóvta hazánkat az oligarchiai veszélyes irányoktól, millyeneket a' szomszéd Németországban valánk szerencsések messziről szemlélni, 's mellyek a' Trencsényi Máték, Ujlakiak, Szentgyörgyiek, Zápolyák korában nálunk is terjedni kezdenek.

^{a)} A' főispányok közt vannak örökösök is, azaz olyanok, kiknek e' vármegyei főtisztség családjukhoz vagy hivatalukhoz van kapcsolva. Igy p. o. Thuróc vármegyében a' Révay báró, Posonyban Pálffy grófi vagy hercegi, Sopronban Eszterházy hercegi, Vasban Batthyány grófi 's hercegi, Varasdban Erdődy grófi, Komáromban Nádasdy grófi, Szepesben Csáky grófi, Beregben Schönborn grófi nemzetségekhez, Pestben a' nádori, Esztergomban az érseki, Hevesben az egri érseki hivatalokhoz van kötve a' főispáni méltóság.

^{b)} Ha valamelly nemes báróságra emeltetik, 's nemessége régi, okleveléért 2000, ha nemessége új, 3000 forint taksát tartozik fizetni. A' gróffá lenni kívánczozó első esetben 3000, második esetben 4000 forintot fizet.

^{c)} A' mágnások és nemések közti egyenlőséget némelylek nem csak országgyűlésen kívül. hanem országgyűlésen is megakvarán tartani; az 1791-ki országgyűlésen a' mágnások tábláját a' követek tábláján „*tekintetes első táblának*“ czímezték.

c) A' nemesi rend jogai. 33. §.

A' nemések a' magyar királyság első századjában már fenállottak, 's részint királyi természetes jobbágyoknak (*Servientes vagy Jobbágyones naturales Regis*), részint várjobbágy-ságból (*de castrensibus exempti*) kivétetteknek neveztettek, Ezek földjeiket szabadon és nem hűbérben birták, 's azokról végrendeletet is szabadon tehettek; 's köztök jogra nem, de ré-

giségre volt különbség, ^{a)} miszerint amazok Szent-Istvántól, ezek későbbi királyoktól nyerték szabadságaikat. Voltak ezeken kívül ugynevezett várjobbágyok (*Jobbagyones castri*) is, kik várföldeket birván, csupán katonáskodni tartoztak, mint a' fentebb említett királyi jobbágyok; 's így nemesi jogokkal éltek. Kik magokat megkülönböztették, azok a' királyi jobbágyokhoz áttétettek, ^{b)} és *Servientes Regis* vagy *equites aulici*, et *familiares Regis* név alatt fordulnak elő okleveleinkben. A' nemesiség régibb vagy újabb kora, a' birtok minősége, legfőképp pedig a' birtok mennyisége mindjárt kezdetben különbségeket születt a' többféle nemesek közt. A' hatalmasok a' kisebb nemességet nyomni, 's különféle nemesi jogaikat kétségbe venni kezdék; de II. András arany bullájánál fogva, Nagy Lajos pedig 1351: XI t. cikkében világosan minden valódi nemes embert egyenlő jogokkal ruházott fel. ^{c)}

Mi jelenleg a' nemesi rendnek a' mágnásoktól különböző jogait illeti: azok igen parányiak. Régi gyakorlat szerint a' királyi személynök (*Personalis Præsentia Regia in Judiciis Locumtenens*), ki a' királyi ítélőszéknek és országgyűlésen a' követek táblájának elnöke, mindég a' nemesi rendből neveztetett, ámbár van rá példa, hogy mágnások is voltak (p. o. 1748-ben gróf Fekete György). Továbbá világos törvénynél fogva (1723; 56) a' vármegye tisztjeinek valóságos és jó birtokú nemes embereknek kell lennie, 's olyanok, kik valamikép más megyei urnak lekötelezettjei, nem választathatnak. Cancellariai styl szerint a' nemes czíme: „*egregius*,“ a' báróé: „*magnificus*,“ grófé: „*spectabilis* ac *magnificus*,“ herczegé: „*illustris*.“

^{a)} *Universi castrenses de Cornust impetierunt villanos de Sob pro concivibus suis coram Mica Bichoriensi comite; illi autem dixerunt, se jobbagyones esse a generatione, qui scilicet liberi Sancti Regis dicuntur, et semper hoc asseruerunt, se alias etiam justificatos esse contra universos de centurionatu Sapuri. Registrum Vuaradinense. 146.*

^{b)} Hogy a' várjobbágyokból nemeseknek általtétettek, ime egy példa: *Eundem Marcellum et per ipsum suos fratres Joan videlicet, et Beche, nec non cognatos ejusdem . . . de villa Septhe Jobbagyones Castri Ferrei de generatione Churnug eosdem et per ipsos suos liberos ac universos posteros per directam lineam ab eisdem descendentes a jobbagyionatu castri prædicti pure et simpliciter eximentes in numerum servientium nostrorum Nobilium transtulimus cum omnibus possessionibus eorundem hereditariis. emptitiis, et quocunque justo titulo aquisitis. Quarum omnium pro-*

prietatem apud eandem et suos posteros duximus perpetualiter relinquendas, etc. I'. István 1268 költ, 's 1272-ben meyerősített levele.

c) A' törvény szavai ezek: Ad eorundem etiam Nobilium petitionem annuimus, ut universi viri nobiles, intra terminos Regni nostri constituti, etiam in tenutis ducalibus, sub inclusione terminorum ipsius Regni nostri existentes, sub una et eadem libertate gratulentur. Kovachich felfedezte, hogy a' cs. k. titkos levéltárban fenlevő 1351 decr. eredeti példányában nem *virī nobiles*, hanem *verī nobiles* szó áll, 's így Kollár állítását, mintha I. Lajos tette volna a' várjobbágyokat e' törvény által nemessé, megczáfolja. Azonban, ha az áll, mit Kollár állít, hogy a' várjobbágyok is már akkor nemesek valának, ezt pedig bizonyítja: *Keza Simonnak* e' szavai: „*Iobbagiones castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit, de castri terris, ut feudum castri, et castrum guerrae tempore custodirent*: úgy mindegy akár *verī*, akár *virī nobiles* olvassunk. Hogy várjobbágyok később is tétettek igaz nemesek, vagy servientesek közé, az nem sokat bizonyít, mert várjobbágyok is nem csupán feudalisták, hanem valószínűs örök birtoku nemesek voltak, mint a' fentebb idézett V. István levelének e' szavaiból: „*possessionibus eorundem haereditariis*“ világosan kitetszik.

d) A' királyivárosok és polgárok jogai. 34. §.

A' magyarok hazájukba való költözésük alkalmával, az itt talált városokat akkori állapotjokban többnyire nem csak megtartották, sőt szaporították is ama várakkal, melyeket az ország szélein 's más alkalmas helyeken részint földhányásokból, részint sárból vagy kőből építettek,^{a)} az elsőket fekete, az utóbbiakat fehér váraknak nevezvén. E' városokat tulajdon nemzeti szerződésök és rendelkezések szerint intézték el, úgyhogy valamint a' magyar nemesség az idegenhez hasonló vala ugyan, de egyenlő még sem volt: úgy a' magyar városoknak állapotja is, ámbár hasonlított a' külföldiekéhez, sokakban még is különbözött. A' magyar városoknak legjelesebb lakosai lettek az idegen földről ide költözött jövevények, kiket ugyan először Árpád szerencséje, 's bő adakozása, utóbb Szent István kegyessége 's más királyaink gondoskodása, valamint földünk termékenysége és polgári alkotmányunk kedvezése édesgettek hazánkba. Hogy Lőcse, Késmárk, és más szepesi városokat II. Geiza 1207-ben, és IV. Béla 1247-ben népesítették meg százakkal, történeteink bizonyítják (I. Schwandtner Tom. I. 1027 l.). A' városiak eleinte nem laktak a' várakban, hanem azoknak környékein 's vidékein, 's a' várakba főkép IV. Béla alatt a' mongolok pusztítása után hely-

heztek. b) Minden vármegyében némely földek a' várak fen-
tartására rendeltettek, 's ezek először két, később három részre
osztattak, egy rész a' várjobbágyainak, egy a' városi polgárok-
nak, harmadik rész a' szentegyházak (püspökségek, apátságok,
stb.) népeinek jutván. A' polgárok állapotja hajdan igen sokban
megegyezett a' mostani telkes jobbágyok sorsával. Azok is déz-
mát, kilenczedet, hegyvámot tartoztak adni, mindennemű adót
fizettek, vármegyei hatóság és törvényszék alatt állottak, de
napszámban szántással, szekerezéssel szolgálni nem köteleztet-
tek. Idővel a' városok kereskedés és műipar által némi tekintet-
re vergődván, a' koronás fejedelmeknek több nemű kedvezésen
részesültek. Így ők a' városokat a' várak jószágaiból tulaj-
don birtokokkal megajándékozták, a' vár szolgálatja alól felsza-
badították, saját bíráik és tisztjeik alá rendelték, az elzálogosít-
ottakat vissza váltogatták, a' nyiltakat bekerítették, különös ki-
váltságokkal és szabadságokkal megkülönböztették, a' haza vé-
delmében részt engedtek, az országos dolgok elintézésében ülés-
re és szavazatra méltatták, sőt végre nemesi szabadsággal is fel-
ékesítették. A' városok felszabadulásának alapját Szent-István
király veté meg, ki Székesfejervárt, hol főkép lakni szokott,
különös jogokkal és szabadságokkal megajándékozta; 's később
királyainknak a' városoknak engedendő kiváltságokban Székes-
Fejervár szolgált például, mint ezt számtalan oklevelek bizonyít-
ják. IV. Béla valamint Magyarországnak második alapítója, úgy
a' városoknak is legjelesebb felszabadítója volt. I. Lajos után
Zsigmond király több városokat kőfallal bekerítetvén, különös
kiváltságokkal felékesíté, jogaikat meghatározá. Corvin Mátyás
a' királyivárosokat tárnok és kir. személynök alattlevőkre osztván,
bizonyos törvényekhez kötötte, mellyek tárnoki törvényeknek ne-
veztetnek, 's törvénykönyvünkben foglaltatnak. II. Lajos a' bá-
nyavárosok régi szabadságait részint megerősítette, részint azok-
hoz újakat kapcsolt. Végre az ausztriai ház alatt több kedvezések-
ben részesülvén, az ország rendjei közé is felvették. Mi jelen
időben a' királyivárosok és polgárok jogait illeti: ezek e' követ-
kezőkben központosulnak.

1. Minden királyiváros, ha országgyűlésen becikelyeztetett,
két követet küldhet az országgyűlésére, kiknek a' követek táb-
láján van ülésük és szavuk, 's összesen a' 4-ik országrendet ké-
pezik. 2. Mint koronai jószág (*Peculium Regium*) soha elnem
adathatik, sem el nem zálogosíthatik. 3. Minthogy a' királyi vá-

ros egy testben, azaz a' polgárok özvege egy nemesembert képvisel, tehát mind saját határában, mind azon kívül fekvő jószágokat birhat, 's ezeken mind azon jogokat gyakorolhatja, mellyek a' földesuri hatalommal (*Jure terrestri*) összekötvék. Több jószágot azonban, mint mennyivel jelenleg bir, törvényesen (1542: 33) nem vehet. 4. A' városi tanács ítél el minden ügyet, melly városi fekvő javakat illet, még nemes személyekre nézve is; nem nemesek pereiben pedig különbség nélkül bíraskodik; 's pallosjoggal (*Jure Gladii*) is él. 5. Az 1563: 53 t. czikk a' szabad királyivárosok tanácsaira is olly móddal kiterjesztetik (1840: 23): hogy az országnak bármely nemes vagy nem nemes lakosa azon tanács előtt, annak rendes ülésében személyesen megjelenvén, előtte ügyészeket, sőt a' II. R. 13-ik czimje értelmében városi telkekre és polgári vagyonra nézve teljes hatalmu biztost is vallhasson; 's az illy ügyészi és teljes hatalmu biztosi vallásról szokott mód és forma szerint az illető királyiváros hiteles pecsétje és jegyzői aláírás alatt kiadott hiteles ügyész valló-levél az ország minden bíróságai által elfogadtatik. 6. Az ország törvényeivel megegyező Statutomokat hozhat, mellyek fejedelmi megerősítés után a' város hatósági körében kötelezők. 7. Ha valamely polgár mag nélkül el hal, annak minden vagyonjaiban nem a' királyi, hanem a' városi *fiscus* örökösödik; a' felségsértési 's hűtlenségi esetekben a' kir. *fiscus* örökösödése fenhagyatván. 8. Van egyházi pártfogási joga és terhe; és vásárokat tarthat, 's ezek ideje alatt saját vásári bíróságot gyakorolhat. 9. A' város bizonyos számú 40—120 tagból álló választott polgárok által képviseltetik, kik életidejükre választatnak ugyancsak a' választott polgárok testületétől, vagy mint nevezik, külső tanácstól. E' külső tanács választja évenként, vagy privilegiuma szerint koronként az udvari kara engedelmeivel a' város biráját, polgármesterét (a' többi tanácsnokok életidejükig választatnak, miért és melly időtől fogva? nem tudom), 's a' többi tisztviselőket, kik mindnyájan a' város pénztárából kapják fizetésüket. 10. Privilegiumoknál fogva vontató-lovakat (*forsponton*) adni nem tartozik. Ellenben minden királyiváros fizeti a' rendes hadiadót; katonát tart; ujoncokat ad; a' királyi censust fizeti; valamint a' nemesekkel együtt nemesi subsidiumot adni, 's a' nemes felkelő sereghez egy lovast állítani tartozik.

Az egyes polgár vérdíja egyforma a' nemesével, azaz 100 forint. Sem tulajdon, sem polgártársa adósságáért le nem tar-

tóztathatik. Mindennemű vámtól szabad az egész országban, és helypénzt sem fizet sehol. Mindennemű hivatalokat viselhet, melyekből specialis törvények ki nem zárták; mellynélfogva lehet püspök, tábornagy, kamarai tiszt, városi, sőt vármegyei tisztviselő is olly hivatalokban, melyek nem biráskodásiak, mint jegyző, adószedő, stb. Polgári pereit 60 forinton felül a' tárnoki vagy k. személynöki székre feljebbviheti, sőt a' tárnokszék alá tartozó városok polgárai 300 forintot vagy ennél többet tárgyzó ügyeiket a' hétszemélyes főtörvényszékre is felvihetik; valamint minden polgár fenytő pere 1791 óta egész a' thrónig feljebbvitethetik. Ellenben királyi hadiadót és taksát, dézmát, valamint a' király országgyűlési költségeit is fizeti (e' cím alatt 1751-ben a' királyivárosok 34,530 fr. fizettek, mely summából Pestre 1500, Késmárkra 1000, Lőcsére 700, Fejérvára 600 forint esett), katonának szálást ad, kivevén a' bányavárosi polgárokat, és a' fenálló katonaság közt is tartozik szolgálni. Minthogy a' polgár egyenkint nem nemesember, nemesi jószágot sem birhat örökösen, hanem csupán zálogban. Ezelőtt személyesen nemessel sem pörölhetett; de a' nemesek e' különös kiváltságát az 1836: 13 cikk eltörölte.

*) Illyen magyarok által épített várak voltak : Komárom, Borsod, Szabolcs, Csongrád, Várad, Abaujvár, Hymesudvar, 'stb.

*) Ezt bizonyítják Eaztergom és Győr városok történetei.

e) A' szabad kerületek 's más szabadosok jogai.

35. §.

A' királyivárosi polgárokon kívül még számos lakosai vannak Magyarországnak, kik igen szép szabadságokkal birnak, 's kik magokat a' földesuri hatalom alól megváltván, vagy az alatt soha sem levén, különféle kiváltságokat nyertek, maguk által választott tisztikar által igazgattatnak, sőt némelyek a' törvényhozásban is részt vesznek. Ezek a' szabad lakosok vagy egész kerületekben, vagy egyes városokban és helységekben, vagy széljelszórva-laknak. A' szabad kerületek ismét 4 osztályra szakíttatnak, t. i. 1) ollyanokra, melyeknek egyes lakosai is személyesen nemesek; 2) melyeknek lakosai összvesen tesznek egy nemesembert, 's különös portával, saját, a' vármegyéktől független tisztikarral, és országgyűlési székkal és szavazattal birnak; 3)

olyanokra, melyek tulajdon portákkal és független tiszttikkal bírnak ugyan, de országgyűlési szavazatuk nincs; 4) végre némelyek sem külön portákkal, sem független tiszttikkal, sem országgyűlési joggal nem dicsekedhetnek ugyan, de rendes jobbagyi szolgálatokat nem tesznek, 's különféle kiváltságokban részesülnek. Az *első* rendbeliekhez tartozik a' **Turopolyai** nemes kerület, a' *második* rendbeliekhez a' **Jász-Kun**, továbbá a' **Hajdú**, és a' **Fiumei** magyar tengervideki kerületek; *harmadik*hoz sorozhatók a' **XVI szepesi városok**; negyedikhez a' **nagy-kikindai** és **tissai koronai** szabad kerületek.

I. A' **Turopolyai nemes kerület**. Ezt a' kerületet, mely Zágráb vármegye kebelében, jelenleg 32 helységről, 's 1826-ban (l. az országgyűlési naplót) 500 nemes családból állott, IV. Béla vette ki legelőször a' vármegye hatalma alól, 's nemesi kiváltságokkal megajándékozván, ezek gyarkorlatában jelenkorunkig megmaradt. Ezek szerint tulajdon grófja (Comes Terrestris) alatt Nagy-Goriczán gyűléseket tart, pallosjoggal él, saját pecsétje van, 's a' magyar országgyűlésen a' követek táblájánál ülő grófja által képviseltetik. A' haza veszedelemben forogván, lakosai szintugy mint a' többi nemesek személyesen tartoznak felkelni. Egyébiránt törvényszéki ítéleteiket a' vármegyére, 's innen a' báni táblára viszik feljebb. Politikai ügyekben 's igazgatásban egészen Zágráb vármegyétől függ, de a' megye rendeletei, a' saját grófjuk által hajtatik végre.

II. A) A' **Jász és Kun kerületek**. A' magyarok első bejövételével, hogy kunok is jöttek be az országba, azt láthatjuk mind az akkor élő Constantinus Porphyrogenita írásaiból, ki világosan említi, miszerint a' **kabarok** (a' chazaroknak azaz kunoknak egy osztálya) a' **turkusokkal** (így nevezte a' magyarokat) egy polgári társaságba léptek; mind Béla névtelen jegyzőjéből, ki elbeszéli, mikép a' magyarokkal bejött kun kapitányok, nagy kiterjedésű földeket kaptak légyen Árpádtól. Azonban a' mostani jászok és kunok, azon jászoknak és kunoknak maradékai, kik későbbben (Cumániából, vagy a' mostani Moldva, Besarabia országokból) részint önkényt, részint más nemzetektől nyomatva jöttek be az országba, 's itt királyainktól nagy tér földeket nyertek. Így például 1089 körül Szent-László a' Kopulch és Ákus vezérek alatt becsapó 's pusztító kunokat és jászokat a' Temes vize mellett két izben megvervén, ezeknek benmaradhatást ígért, 's a' Mátra és Tisza közt fekvő földet állandó lakhe-

lyekül átengedte. Ezekből származnak le a' mai *jászok*, kik mindig majd Jazygeseknek, majd Jassoneseknek, majd Philistaeusoknak felváltva nevezetnek a' történetíróktól, 's mindenik nevezet csak annyit tesz, mint a' magyar *Jász*, mely jó nyilast jelent, ebből a' szóból *If* (Bogen Arcus és *áss* (t. i. ki tud valamivel banni, hozzá esze van) tétetvén össze. A' *kis-kunok* II. István alatt 1129-ik évben, a' *nagy-kunok* IV. Béla alatt 1239 táján beköltözött 40,000 családok ivadéakai, kik közül az elsőket Tatár, a' nagy-kunokat Kuthen fejedelem vezette be, 's akkor kapták mostani földjeiket, azon hozzáadással, hogy ezek akkori időben sokkal szélesebb kiterjedésűek voltak, nevezetesen a' nagy-kunoknak a' Temes, Maros, Tisza, Körös folyók mellékei adattak át lakásul. E' jászok és kunok azonban nem csak földeket, hanem egyszersmind szép szabadságokat és kiváltságokat nyertek régi magyar királyainktól. A' három kerület közt egyébiránt még IV. László idejében semmi különbség nem tétetett; de később mindenik kerület külön kapott szabadság vagy megerősítő leveleket, leginkább I. Károly, Zsigmond, I. Lajos, II. Ulászló, I. Mátyás, I. János, I. Ferdinand, II. Ferdinand, III. Ferdinand 's I. Leopold királyoktól; hanem hogy ezen szabadság levelek mindenik kerületre egyenlő tartalmuak voltak, megtetszik II. Ferdinandnak 1631. sept. 20-kán Kún (Tatár) Szent-Miklós részére kiadott okleveléből. A' fen előszámlált királyi privilegiumoknál fogva, a' maig is gyakorlott jogokon és szabadságokon kívül, még többek is voltak, mellyek idő folytában elvesztek. Ilyen volt többek közt az, miszerint hajdan a' jászok és kunok országos nemeseknek tekintettek, mi megtetszik abból: hogy a' királyi censuson kívül semminemű adót nem fizettek; a' *lucrum camerae* nevű tehertől mentek voltak; dézmát senkinek soha nem adtak; harminczadot, vámot nem fizettek; személyesen, saját nevök alatt minden nemessel pörölhettek; összeséggel *universitas* névvel czimeztettek; és szinte úgy mint más nemesek, a' király seregében személyesen tartoztak katonáskodni. (L. Mátyás okleveleit 1469 és 1473-ról, Ulászló 3-ik decr. 48 cikkét, Zsigmond privil. 1407-ről, stb.). Mind ezen szép szabadságok a' középkori elhatalmasodott aristocratáknak természetesen nem tetszettek, 's innen számos villongások, panaszok, 's a' kunok részéről támadások is származtak, mellyekről történet könyveink bőven értekeznek. Később a' török iga alatt a' kunok nagyon elgyengülvén, jogaikat sikeresen nem tudták fentartani, sőt egyes

helységek elpusztulván, vármegyékhez kapcsoltattak (p. o. Halas, Solt vármegyéhez) 1702-ben pedig mind a' három kerület 500,000 forintért a' *Német-Vitési Rendnek* eladatott, mely summát 1730-ban a' pesti aggkatonák háza letévén, ismét ennek kezére került; 's ez idők alatt ámbár jobbággyi szolgálatot nem tettek, még is sok sarczolásan mentek keresztül, sok censust kellett fizetni, 's régi polgári szabadságaiknak csak árnyéka maradt fen. Illy szomorú helyzetét egy testvér vitéz nemzetnek a' magyarok szívökre vévén, eziránt több országgyűlésen orvoslást kértek királyaiktól, 's végre a' rendek 's gróf Pálffy János nádor hathatós közbenjárása által, Maria Theresia meghallgatá igazságos kívánataikat, 's az öt száz ezer forint zálogos, és 15,000 forint beruházott summa letétele mellett (e' summát a' jász-kunok egymás közt felosztván 's kifizetvén: innen vette eredetét ez a' szó: redemptio, redemptus) a' jászokat és kunokat régi jogaikba visszahelyezteté, 1745ben, a' hajdani privilegiumok során egy új szabadság-jellevelet adván ki. Ezen maig is erejében álló privilegium summás kivonatja im ez:

1. A' nádoron, ennek kapitányán, és a' nép kebeléből választott birákon kívül senki a' jászok és kunok ellen intézett perekben ne ítélhessen, kivevén az egyházi, határvillongási (metalis) pereket, melyek az 1635: 19 cikk. megnevezetnek, avagy ha a' per olly jószágok eránt foly, melyeket a' kerületeken kívül némellyek birnak, vagy ha valaki a' kerületeken kívül, criminalis vétkeket követne el, 's a' büntett helyen megfogatnék.

2. Vámot személyeik 's portékaik után sehol nem fizetnek (az újabb törvények szerint a' birtokos kunok helypénzt sem), de a' királyi harminczadot tartoznak megadni, de dézmát nem adnak.

3. Más lakostárs, vagy saját adósságaikért le nem lehet őket tartóztatni.

4. Nádori fő kapitányt maga a' nádor nevezhet ki, 's ennek elnöksége alatt választják a' lakosok kerületi tisztjeiket; a' községek biráit mindazáltal 's más tisztviselőit magok a' lakosok minden befolyás nélkül, vagy körökből, vagy más honnan szabadon választhatják.

5. A' három kerülethez tartozó határok, szabad használatra örökösen oda engedtetnek, de ezeket el nem idegenithetik.

6. Mind a' jogok gyakorlatában, mind a' teher viselésében minden lakos egyenlően osztozik, semmi kivételnek helye nem lévén.

7. A' kath. községek patronatusi joggal birhatnak..

8. Mind a' három kerület, a' nádori kapitány elnöksége alatt pallosjoggal élhet, fenmaradván a' feljebbvitel mind a' büntető, mind a' polgári perekben az ország nádorához vagy helytartójához, vagy ezek nem létiben a' fő méltóságu udvari főtörvényszékhez.

9. Minden polgári dolgaikban, mellyek privilegiumaikat, vagy polgári és fenytő pereiket illetik, csak az ország nádorától, mint a' jászok és kunok legfőbb bírjától, függnék; de a' politicumokban a' magyar kir. helytartótanács által kormányoztatnak. Végre ugyancsak Maria Therezia a' kerületek szabályozását 's egyes lakosok viszonyait 1751-ben, oct. 5-kén jellel képen 24 cikkelyben kiadatta, 's ezek az országgyűlésen is helybehatyattak.

E' három kerület kiterjed jelenleg 85⁶⁵/... □ mértföldre, 's 1839-ben számlált 170,506 lakost. Ebből esett a' **Jászásra** 17¹/₂ □ mfd., és 59,538 lélek; a' **Kis-Kunságra** 47¹/₂ □ mfd., és 61,010 l., a' **Nagy-Kunságra** 20¹/₄ □ mfd., és 49,958 lakos. Nyelvökre nézve mind tiszta magyarok; vallást illetőleg: a' jászok többnyire katolikusok, a' nagykunok reformatusok, a' kis-kunságban mind a' két vallás felekezete egyenlő számmal van. A' három kerület összesen számlál 25 községet (Communitas), és 55 pusztát. A' Jászberényben tartatni szokott közgyűlésre minden község küld követet. Minden község különösen gyakorolja a' lakossági-jogot (jus incolatus), 's fekvő birtokot csak birtokos vagy bevett lakos szerezhethet. Összesen a' három kerület hadiadót 125 porta után fizet; de e' hadiadón kívül még több pénztárak is vannak. Nevezetesen házi pénztára van mind a' három kerületnek összesen, mind egyenkint mindenkinek külön; amabból fizetik a' nádor évenkénti tisztelet díja, melly 3000 aranyat tesz, továbbá az egyesült kerületek közönséges tisztviselői, szolgálai, 's más köz költségek; emeből huzzák fizetéseiket a' kerületi tisztviselők, 's tétetnek meg a' kerületi köz költségek. Ezeken kívül a' három kerületnek együtt, ismét van egy insurrectionalis, és egy gazdasági-pénztára. Az elsőbe a' megváltott (redemptus) föld birtokosok aránylag fizetnek évenként 5000 forintot, hogy szükség esetében a' törvényes insurrectio hamarabb és kevesebb terhelhetéssel megtörténhessék (mert a' jász-kun a' nemesel is-surgál, 's minden nemesi terhet visz, de egy uttal a' paraszt terher is nyakában maradt, mivel rendes adót fizet, katonát tart,

ujonczoikat ad, még pedig jeleseket); a' másodikba a' redemptio alkalmával közösen fentartott *Paka* és *Mérges* puszták jövedelmei folynak be, 's ebből adatik költség a' tisztviselők napi-díjaira, községek lovai tartására, vontatások (forspontok) kiegyenlítésére, szükség idején a' szegény adózónép felsegelésére. Mind a' hadi, mind a' házi pénztárakba, minden kunsági 's jószági lakos aránylag egyformán fizet, 's az országos nemes és közönséges kun közt semmi különbség.

Egyébiránt a' kiválývárosok, és a' szabad jász-kun kerületek, 's az ezek kebelében lakó nemesek közti különbség e' következő: A' királývárosok valamely vármegyébe be vannak kebelezve, — a' jász-kun kerületek nincsenek; a' k. városok némely dolgok 's áruk, p. o. hús ára megszabásában a' vármegyéktől függnék, — a' kerületek egészen függetlenek; a' királývárosi nemesek személyeikre nézve az illető vármegye hatósága alá tartoznak, — a' kerületekben a' nemesek mind személyes mind vagyoni pereik a' helybeli bíróságtól, a' kerületek törvényszékétől, 's a' nádori ítélőszékektől ítéltetnek; a' városi nemesek, ha fekvő birtokuk nincs is, a' megyebeli nemesekkel insurgálnak, 's oda fizetik nemesi adóikat is, — a' kerületbeli nemesek a' vármegyei nemesekkel semmi érintésben nem állnak, különös nemesi terheiket, mindenféle szabad ajánlatokat, subsidiumokat a' kerületi pénztárba fizetik, személyenkint sem a' vármegyei nemesekkel, sem a' kerületek lakosaival (és miért?) nem insurgálnak, ha csak önkénytesen a' szabad vállalkozó kunok közé be nem állnak.

B.) A' *Hajdu-kerület*. E' szó *Hajdu*, *Hajdones*, törvénykönyveinkben először Ulászló VII. decr. 60 és 61. cikkjeiben fordul elő, hol ezek a' fegyver hordástól eltiltatnak, 's egyzersmind látjuk, hogy ezek barompásztorok voltak. A' mohácsi veszedelem után, több egyesek, előbb maguk védelmére, később a' török csapatok nyughatlanítására 's prédaszerzés végett összeállván: ezek *hajduknak* neveztettek, 's két osztályra különböztettek. Egyik osztályt tettek azok, kik bizonyos zsoldért az ország végvárait oltalmazták, 's a' török által foglalva tartott jobbágy helységeket továbbra is törvényes királyuk hűségében megtartani igyekeztek (l. 1563: 23 cz.). Másik osztályt tettek azok, kik főképen zsákmányolás végett, vagy magoktól állottak össze fegyveresen, vagy más privatusok által, nem épen dicsérhető czélbul fogadtattak fel, 's ezek *liberi hajdones*-eknek ne-

veztettek, 's ellenek több ízben kemény törvény hozatott. A' hajduk először mind gyalogok voltak, de az 1595—1596-ki törvényczikkekből láthatjuk, hogy ekkor már lovon is kezdtek szolgálni.

A' mostani hajduk maradékai azon hajduknak, kik Bocskay István erdélyi fejedelemhez állván, ötlet minden általa folytatott háboruiban nagy hűséggel szolgálták, 's mindég különös vitézség által tüntették ki magukat. Ezért a' fenérített fejedelem 1605-ben, dec. 12-kén költ czimeres nemeslevél következtében mindnyájokat, fejenként (9254 főből állott a' sereg) világosan magyar *nemeseknek* tette, 's hogy különböző helyeken el ne széledjenek, hanem együtt lakhassanak: *Nagy-Kálló* városát (ezt Báthory Zsigmond későbbben *Bössörménynyel* és *Pród* pusztával cserélte fel) egész *Nánás, Dorog, Varjas* elpusztult helységeket, *Hadház, Vámos-Pircs, Sima* és *Vid* helységbeli birtokait, mellyek tokaji uradalmához tartoztak, minden benne lappangó királyi joggal olly módon adta nekik, hogy ezeket mint donatarius nemesek birják, 's minden rendes és rendkívüli adózástól, dézmától, vámtól, kamarai nyereségtől örökösen mentve legyenek, csupán saját költségeiken személyesen köteleztetvén katonáskodni. 1606-ban febr. 2-kán, szinte ezen fejedelem a' Fekete kapitány alatt vitézkedő hajduknak *Szobosszó* városát, hasonló jogokkal, mint a' fentebbi adománylevélben láttuk, átengedte. A' Bocskay fejedelem minden adományleveleire az 1608-ki országgyűlés azt a' rendelést hozván, hogy ezek megvizsgálás végett előterjesztessenek: ennek következtiben a' hajduk is adományleveleiket előadták, 's ezek II. Mátyás által 1613-ban apr. 1-ső napján, országgyűlése alatt megerősítettek. Nemesi szabadságaikat a' későbbi királyok is megerősítvén, ezekkel minden megháborítás nélkül éltek a' hajduk egész az 1725-ki nov. 13-ki napig, a' mikor III. Károly csak olly feltétellel erősíté meg privilegiumaikat, ha ezentul a' contributio terhében részt veendének. E' feltételre az adott alkalmat, hogy a' hajduk I. Leopold alatt önként, mint más nemesek subsidiumokat adtak, 's most már ez önkéntes adomány rendes kötelességé tétetett. Ezen csorbitáshoz az is járult még, hogy a' hajduvárosokat Szabolcs vármegye mindenkép maga törvényhatósága alá akará huzni, 's valóban az 1715: 95 t.cz. oda is rendelte, de e' végzés soha sikerbe nem vétetett, sőt az 1791-ki országgyűlésen, a' 29 cz. erejénél fogva, mint külö-

nös törvényhatóság a' Karok és Rendek táblájánál ülést és szavazatot nyert, 's avval mind a' mai napig él.

Áll most a' kerület, mely 17⁴⁵⁵/.. □ mértföldre terjed, 6 városból, melyek e' következők: **Bössörmény, Szobosszló, Hadhás, Nánás, Dorog, Vámos-Pircs**, és (1839-ben) 55,175 lakosból, kik tisztán magyarok, 's vallásukra nézve Dorogot kivéve, mely a' görög katolikus vallást követi, csaknem mindnyájan reformátusok. Első előjárójuk a' főkapitány (1699-ig mindenik városnak külön volt kapitánya, 's külön élhetett pallosjoggal, mit most a' kerület gyakorol), kit a' városok küldöttjei minden más befolyás nélkül szabadon választhatnak. Ehhez küldetnek a' magyar k. helytartótanáctól az intévények, e' fő kormányszéktől függvén a' kerület a' köz-politici ügyekben. Egyébiránt a' hajduk földjeiket mint valóságos nemesi jószágokat úgy birják, 's azért az elidősülés (praescriptio) ideje szinte 32 esztendő (a' királyivárosoknál 1 év, 1 nap); opponálni joguk van (a' k. városi polgároknak sőt a' kunoknak sincs); minden kereseteikről hitvесеik megegyezése nélkül végrendeletet tehetnek; az elidegenített jószágokat vagy ex neglecta praemonitione, vagy ex praejudicio, vagy sokszor ex jure radicali visszapörölhetik, épen olly módokkal mint a' nemesek. Polgári és fenytő pereik saját törvényszékükről a' királyi udvari ítélőszékre vitetnek feljebb. Különben rendes hadi adót fizetnek (jelenleg 31⁴/₅ porta után), a' rendes katonasághoz ujonczokat állítanak, a' nemesi felkelésekben részt vesznek (1742-ben a' nemesi felkelés alkalmával adott a' kerület 40 nemes lovason kívül 400 egészen felkészített huszárt; és Szathmár, e' bő nemességű megye ekkor csak 396 állított), a' nemesi subsidiumok adásából őket sem felejtik ki, 's ismét privilegiumaik erejénél fogva a' nemesi felkelőkön 's rendes ujonczokon kívül, még több katonákat is állítanak. Illyen törvényhatóság, mely olly sok és annyiféle áldozatokkal járul a' haza oltárához, valóban megérdemli, hogy százados szabadságaiban is sértetlenül megtartassék.

C) **A' Fiumei magyar tengerpart.** E' kis, 6⁸/₁₀ □ mértföldre terjedő, 's 40,000 lakosból álló vidék, tulajdonkép három törvényhatóságra oszlik el, u. m. I. **Fiume**, II. **Bukkari** ki. városok, III. a' **tengerparti kamarai** kerület törvényhatóságára, mely Vinodol, Hrelin, és Bukkari kamarai uradalmakra terjeszkedik. Mind ezen törvényhatóságok a' fiumei kormány-

széktől (Gubernium) függnék, még pedig a' közigazgatás minden ágaiban. A' fő kormányzó, egyszersmind Fiume és Bukkari városoknak polgári kapitánya, 's katonai parancsnoka, és törvényes szava és széke van a' magyar országgyűlése mágnások táblájánál; Fiume és Bukkari pedig egyenkint külön küldenek követeket a' követek táblájához. Hadi adót 4 porta után fizet. Saját municipalis szerkezetéről a' 44-ik §-ban fogunk szólni.

III. A' XVI szepesi városok. Ezek alkotórészét teszik azon 24 szepesi városnak, melyek már a' 11-ik században híressek voltak, 's mind politcái, mind egyházi tekintetben különös tartományt képezének. Lakosai szászok voltak. A' 24 városból Zsigmond király 13-at sógorának, a' lengyel Jagellonak zálogosita el 1412-ben, 37,000 schok garasért (Schönwiesner becslése szerint 153,400 magyar aranyért), hozzáadván még a' lublyói uradalmat Lublyó, Podolin, Gnezda városokkal, 's 13 faluval. A' megmaradt 11 város a' vármegyéhez csatoltatván, régi szabadságait elvesztette. Hanem a' lengyel hatalom alatt levő 13 város, kiváltságait megtartá, még akkor is, midőn 1772-ben Lengyelország első felosztása alkalmával a' magyar koronához visszajött. Megesvén a' visszakapcsoltatás, a' 13 városhoz Lublyó, Podolin és Gnezda kamarai városok is hozzáadattak; a' lublyai uradalomhoz tartozó 13 helység pedig az 1827: 28-ik törvényczikk szerint Szepes vármegye hatósága alá vettetett. És ez az eredete a' mostani 16 városi szabad kerületnek, mely saját gróffal és a' vármegyétől mindenben független (a' hús 's más élelem szerek megszabásában is, miben a' királyivárosok az illető vármegyéktől függnék) tisztikarral, és mintegy 10 □ mfdön 32,369 lakossal bir, kik nagyobb részt németek, 's felényire katolikusok, felényire ágostai vallást követők. Maria Theresia szabadságlevelénél fogva, lakosai, a' királynak, földjeik szabad használasáért 16,855 forintot fizetnek; ezen felül hadi adójuk 26 porta után van kivetve. Országgyűlési joggal még nem bir a' kerület; de erre az 1827-ki országos, közpolitcái tárgyakat rendező választmány alkalmasnak ítélte.

IV. Végre a' negyedik osztályhoz sorozhatók a' tiszai koronai, és a' nagy-kikindai kamarai kiváltságos kerületek, melyek közül az első Bács, a' második Torontál vármegyéhez kebelezttetett. Ezek külön portával, országgyűlési joggal nem birnak ugyan, de rendes jobbágyi szolgáltatokat sem végeznek, hanem a' királynak évenként bizonyos summa pénzt fizetnek, 's

különféle kiváltságokban részesültek. Saját tisztikaraik a' vármegye hatósága alá tartoznak.

E' szabad kerületeken kívül lank még egyes vidékeken, mező és privilegialt városokban 's helységeken és szerteszt az országban is több szép szabadságokkal felruházott polgárok, kiknek valamint szabadságai, úgy azoknak eredetei is különbözök, és csak abban hasonlítanak egymáshoz, miszerint földesuraikhoz jobbágyi kötelezéssel nincsenek, hanem földjeiket bizonyos feltevételek mellett vagy örökösön, vagy pedig 32 esztendőre 's többre és kevesebbre megváltva birják. E' szabad polgároknak többféle nemei és elnevezései vannak, például *praedialisták* azaz *egyházi nemesek*, *kiváltságosak*, *Contractualisták*, *decimalisták*, *soltészok*, *szabadosok*.

Fentebb már említettük, miszerint vannak némelly praelatusok, kiknek bizonyos, ugynevezett egyház nemesei vannak. Ezek eredetüket azon időbül vették, midőn a' nagyobb földesurak, és főpapok nem csak személyesen, hanem banderiumaikkal is tartoztak a' harcmezzején megjelenni, 's ez okbúl aztán némellyek jobbágyaikat minden földesuri tartozástól felmentvén, ezeket háboru idején kísérő fegyveres-seregükhöz kapcsolták. Illy forma praedialistái hajdan több főpapoknak és zászlósoknak voltak, hanem jelenleg csak néhány egyházi méltóságnál maradtak meg, 's ezért *egyházi* vagy *papi-nemeseknek* nevezetnek. Illyen *egyház nemesi* székek: a' *vajkai* Posony, *érsekléli* Komárom, *verebélyi* és *szentgyörgyi* Bars, Nyitra, Komárom, Poson, Hont, Esztergom, Nógrád, vármegyékben, mindnyájan az esztergomi érsekséghez tartozók; *vecsei* Veszprém, Sopron vármegyében a' győri püspöké; *bácsai* Győr vgyében a' győri káptalané, *füssi* Komárom vgyében a' szentmártoni főapáté, 's végre a' zágrábi püspök egyház nemesei Torontál vármegyében, kik ide Horvátországból szálittattak által. Az egyház nemes egyháznemesi földjétől semmi adót és dézmát nem ad, a' vámoktól, katonatartástól, szokás szerint ujonczállitástól szabad, de nemesi felkeléskor ő is tartozik maga költségén fegyvert fogni. Ha valamellyik mag nélkül elhal, annak jószágát az illető praelatus foglalja el, 's azt ismét másíknak adományozza formaszertinti adománylevél mellett, ki beiktatása után azonnal egyház nemesi jogaiba belép. A' praedialis földek felett támadt perek egy, a' praelatustól kinevezett törvényszék (Judicium octavale) által itéltetnek el, 's általában különös tisztviselőik (nádor, alispán,

szolgabíró, eskütt, stb.) vannak, de köz-politicaí ügyekben az illető vármegyétől függnek. Egyébiránt az egyházi nemes országos nemesnek nem tartatik, 's azért saját székén kívül nemesi jogokkal nem élhet.

A' privilegialt városoknak csaknem az az eredetük, mi a' királyivárosoké; szabadságaikban is több tekintetben megegyeznek, 's vannak köztök olyanok, melyeken még kevesebb teher fekszik, 's valódilag több szabadsággal élnek. Főbb szabadalmas városok: *Várad, Eger, Miskolcz, Kecskemét, Nagy-Kőrös, Losoncz, Veszprém, Pápa, Tata, Szombathely, Somorja, Felső-Bánya, Nyiregy háza, Rosnyó, Vinga, Vács,* stb. Ezeknek privilegiumai különfélék, 's azért ezekről külön nem értekezhetünk, de abban, miszerint urbéri szolgáltatokat nem tesznek, mindnyájan egyformák. De kisebb városok sőt faluk is többen vannak különféle kiváltságokkal felruházottak, melyeket azonban itt előszámlálni czélomban nincs; hanem *Kis-Marját* Bihar vármegyében említés nélkül nem hagyhatom. Ez a' parányi, mintegy 1400 lélekből álló mezőváros, Bocskay István erdélyi fejedelem születési helye, ugyan e' fejedelemtől nyert szabadságainál fogva földesurat nem ismer, előljárókat maga választ, a' kisebb királyi haszonvételek gyakorlatában van, 's a' vármegyei gyűléseken mint egy nemesnek, ülés és szavazat engedtetik. — Soltészok legtöbben vannak az északi megyékben, 's némi kiváltságaikat, eldődeik a' gyarmatosítás körül szerzett érdemeikért nyerték; de ezekből földesuraik által már nagy részben kiforgattak. Decimalisták, libertinusok, contractualisták szétszórva mindenütt találatnak, de legnagyobb számmal még is Kőrös vármegyében, hol az 1827. országgyűlési irományok szerint (554 l.) a' népességnek harmadát teszik. Egyébiránt 1751-től fogva ezek is kötelesek hadi adót fizetni.

Végre nevezetes helység még *Szent-Gál* Veszprém vármegyében, mellynek lakosai localis nemességgel bírnak, 's hajdan királyi vadászok voltak.

A' parasztok állapotja és viszonya.

aa) A' királyhoz és országhoz. 36. §.

A' magyar parasztok állapotja és viszontagságai bizonyosága annak, miszerint arra, hogy a' polgárok a' státus czél-

ját a' személyes és vagyonbeli bátorságot elérhessék, főkép értelem és felvilágosodás kívántatik. Történeteink mutatják, hogy a' milyen részben terjedtek az ész jóltévő sugarai, azon mértékben kezdtek a' parasztok is lassan lassan megmenekedni a' rabszolgaság gyalázatos jármától. A' magyar polgári társaság első századjaiban mély setétség nyomá egész Európát, 's így nem csuda, hogy a' finomított rabszolgaság, vagy is a' hűbéri rendszer, minden országaira, 's így hazánkra is kiterjeszthető sulyos karját. De a' nápolyi házból származott királyaink alatt egy kis műveltség is jöve országunkba, 's már Zsigmond III. decret. 14 és 16-ik, 's az 1458-ik czikkében szabad költözés engedtetett a' magyar jobbágyoknak, mi által a' földesurak a' parasztokkal emberiebb bánásra kényszerítve valának. Ezt az emberi törvényt később a' Dósa György alatt kiűtött paraszt lázadás semmivé tette, 's a' nemesség bosszutejles reactiója borzasztólag sujtá az ártatlanokat 's azok ivadékait is, miglen az elvett költözési szabadság Maximilian alatt az 1566: 27-ik czikkben ujlag megengedetett. Azonban a' magyar jobbágy állapotját a' Maria Theresia által 1767 — 1773 behozott urbárium, vagy is a' földesurak és jobbágyok közti viszonyok megállapítása, érezhetőleg javitá; 's miután e' rendszabályt az 1791-ki országgyűlés ideiglen, az 1836-ki pedig átdolgozva, megbővitve törvényesen is elfogadta, 's az utóbbi országgyűléseken a' magyar nemességnek nem nemesek eránti engedenysége több törvényczikkekből világosan kitűnik: biztosan reményljük, miszerint nem sok idő múlva a' magyar paraszt polgári jogok tekintetében, egyik europai társát sem irigylendi.

Mi a' paraszt közállományi viszonyait illeti: jogai e' következők:

1. A' magyar paraszt többé földhöz kötve nincs; hanem akármellyik szabadon költözhetik, elébb minden uri és köztartozásainak, és magányos adósságainak eleget tévén; 's az illetetartóztatni annyira tilalmas, hogy az erőszakoson letartóztató földesur ellenében, 200 fr. büntetés mellett, e' törvény hatalom karral is végrehajtandó.

2. Minden nem nemesek, akár földesuri hatalom alatt állanak, akár nem, minden nemű követeléseiket, vagy személyeik sértését ezentul akarki ellen tulajdon felpörösségek mellett kéreshetik. Szabadságukban maradván, az ő nevökben munkálандó tisztí ügyvédnek, vagy ha földesuri hatóság alatt levők volnának, az eddigi gyakorlat szerint az uradalmi

ügyész pártfogásával — ha kívánnák — továbbá is élni.

3. Megengedettik a' nem nemeseknek a' feljebbvitel mind azon büntető perekben, melyekben a' nem nemes a' nemessel együtt mint bűntársak állanak, 's melyek a' nemesek részéről feljebbvitetnek; továbbá akkor is, midőn a' felperes köztisztii ügyész az ítéletet feljebbvinni tartozik (melly esetek azonban törvényesen meghatározva nincsenek), ugy szinte azon perekben, melyekben bírói ítélet következtiben a' hivatalviselők hivatalaiktól megfosztatnak.

4. Mindennemű hivatalokat, melyeket specialis törvények a' nemeseknek kirekesztőleg fen nem tartottak, nem nemesek is viselhetnek (lásd a' 34. §.), nemességet kaphatnak, 's minden nemű életmódot szabadon választhatnak.

5. Nemesi jószágokat zálogban, polgári földeket és jobbágytelki haszonvételeket örökösen szerezhetnek, ez utóbbiakra nézve azonban olly megszorítással: hogy egyesek azon helységekben, hol az urbéri birtok 40 egész jobbágytelki állományt felül nem halad, csak egy egész telket, hol az urbéri telkek száma e' mennyiséget felülhaladja, 40 telektől fogva berekesztőleg 80-ig, ott két telket, 80-tól 120-ig három telket, végre 120 telken felül négy telket és nem többet vásárolhatnak; ha csak örökösödés, végintézet, bírói ítélet következtiben több is illetné őket, vagy ha elhagyott 's mások által fel nem vállalt telkeket fognának fel, vagy külön élő fiaik számára vennék, vagy ha valamelly helységnek telkei nem egész vagy fél házhelyekre, hanem más arányban (p. o. $1\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ rész) volnának kiszabva.

6. Megengedettik: hogy a' földesur és jobbágy közti szabad egyesség által meghatározandó bizonyos általános summa fizetésével akár egyes jobbágyok, akár egész községek, földesuri tartozásaikat, szolgálataikat és adózásaikat (az uri hatóság azonban sértetlenül hagyatván) tőkéletesen és örök időkre ugy megváltassák, hogy az illy szabad szerződésekből készült egyezkedések, mint urbéri örökös kötések, az 1836: VIII cz. előszámlált eseten kívül, bármelly tekintetből felbontatásuknak többé helye nem lehet, és a' megváltás fejében fizetett summa törvény előtt teljesen azon természetű leend, millyen a' megváltott urbéri telek vala.

7. A' jobbágyok minden ingó és ingatlan szerzeményeikről szabadon rendelkezhetnek. Ősi javaikban 's végrendelet nélkül hagyott szerzeményeikben fiu és leány maradékaik egyenlő mér-

tékben örökösödnek, de a' jobbágytelkeket földesuri megegyezés nélkül természetben fel nem oszthatják, hanem azok magok közt a' többet ígérőnek csonkítatlanul adatnak át. A' jobbágyinak tökéletes magvaszakadtával, midőn oldalaslagi vérek sincsenek, kiket az ősiekre nézve az örökösödés illetve, ez ősi javak minden különbség nélkül, a' szerzemények pedig végrendelet hiányában, 's ha az elhunytak sem özvegye nem maradt, sem szülei életben már sincsenek, az illető földesura szállnak.

Kötelességei: A' statusnak minden terhét a' királyi városi és szabadkerületi polgárokkal együtt a' paraszt viszi. Ő-fizeti a' hadi adót, melyből a' rendes katonaság tartatik; ő adja össze a' házi pénztárt, melyből fizettetnek minden vármegyebeli fő és altisztviselők, szolgák, napidíjak, deperditák, innen épülnek a' vármegye házai, hidjai, innen tartatnak a' rabok, innen tértetnek meg az országgyűlési költségek, 'stb., 's e' házi pénztár, mint a' maga helyén meglátandjuk, sokszor többre rug a' hadi adónál. Ezenkívül a' paraszt csinálja az utat kirekesztőleg; utazóknak, megyei tisztviselőknak, katonaságnak vontatót (forsz-pont) tartozik adni bizonyos meghatározott summáért, mely a' katonaságra nézve elég olcsón szabattott meg. Rendes katonasághoz ujonczokat állít, 's a' fekvő katonaságnak szálást ad. Végre a' helységekben ő tartja a' plebánust, predikátort, pópát, ő fizeti az oskolamestert, helységjegyzőjét, mező-erdő kerülőket, pásztorokat; határbeli utjait, hidjait, az egyház, iskola 's helység épületeit jó karban tartani köteles; földjei terméséből földesurának kilenczedet, 's vallás különbség nélkül a' kath. papságnak tizedet ad.

A' parasztok viszonya földesuraikhoz, urbéri jogaik és kötelességeik. 37. §.

1. Minden egész telkesjobbágy belső háztelke (Posega, Szerem és Verőcze, nem különben Temes, Krassó és Torontál vármegyékban a' régi szokás hagyatván meg) 1 holdra határozatott. Külső földekből annyi illeti őt, mennyi minden vármegyére különösen, a' föld minéműségéhez képest 3—4 osztályra rendezve, megállapítatott. E' szerint egy egész telkes gazda szántóföldekből néhol 16, majd 22, 24, 32, 38, 40 holdat, rétekből 6, 8, 10, 12, 22 embervágót bir; általájában a' minimum szán-

tőföldekre 16, rétekre 6, maximum szántóföldekre 40 hold rétekre 22 embervágó. A' holdak közönségesen 1100, 1200, 1300, Temes Krassó és Torontál vármegyékben 1600, Szerem és Verőcze megyékben a' szántóföldek 2000, a' rétek 1000 (Verőczében a' diakóvári járásban a' szántóföldek 1620, a' rétek 1296), Possega vármegyében mind szántóföldek, mind rétek 1296 □ ölével mérettek ki. Az állomány mennyisége a' fél és negyed telekre nézve, (kivevén Temes, Torontál és Krassó megyéket, hol az egész, fél, negyed, 's nyolczad telekben levő arányos különbség a' tartozások különbsége által egyenlített ki), az ország egyéb részeiben mindenkor egyenes arányban értetik. Mi a' legelőt illeti: az ország legnagyobb részén előforduló rendszerinti esetekben, egy egész telekre a' legelőbeli haszonvételnek legkisebb mennyisége 4, a' legnagyobb 22 holdban (1200 □ ölével) van megállapítva, 's e' legelő-illetőség a' jobbágy gazdák nagyobb részének kívánatára a' földesuraságtól elkülöníztethetik, mindenik fél saját legelőjére, ugarára, 's tarlójára szoríttatván. Temes, Krassó, Torontál vármegyékben a' legelő-illetőség az 1836-ki urbéri törvények után is a' régi szokás szerint hagyott meg. A' külső földeket nem bíró zselléreknek belső telekben 150 □ öl adatik, 's 8 illy zsellért a' legelőből egy egész telki járandóság illet.

2. Minden jobbágy község, mellynek t. i. különös bírása és esküttjei vannak, egy vagy több helyen bort mérhet, még pedig ha saját szőlőhegye van, sz. Mihály napjától fogva sz. György napig, ha szőlőhegye nincs, sz. Mihály napjától Karácson napjáig; 's a' bort más határból is veheti. E' határidőn kívül mind a' községeknek, valamint egyeseknek mindenkor tilalmas a' korcsmáltatás; hanem abroncs alatt levő nagyobb edényekben, akár saját házi szükségre, akár kereskedés végett bármiféle bor behozatala a' jobbágyoknak minden fizetés nélkül szabad; betegeskedés, avagy lakadalom esetében kisebb mennyiségben is megengedtetvén a' bor bevitel.

3. Mind a' földes jobbágyoknak, mind a' zselléreknek megengedtetik, hogy törkölyből, gyümölcsből, borból, borseprőből, és minden földi természetűből, egyedül csak a' gabona kivételével (ide nem értvén azon gabona mennyiséget, melly a' kolompér élesztésére megkívántatik) saját szükségökre, úgy mint kereskedésre pálinkát főzhessenek, mit azonban kimérniök nem lehet. Hol a' jobbágyok a' gabonából főzés gyarkorlatában vol-

tak, ott az 1836-ki törvény őket továbbra is meghagyta. Egyéb-
iránt a' pálinka kazánoktól, a' kiegészített mennyiségre nem te-
kintvén, évenként az uraságnak 2 forint fizetendő.

4. Hol a' helység határában erdővel bir az uraság, és a'
jobbágyoknak, úgy szinte a' község szolgáinak, az urbérek,
vagy következő urbéri rendbeszedések, vagy a' divatozó szokás
szerint engedtetett a' tűzi faizás haszonvétele, ott azokat a' tűzi-
faizás továbbá is ingyen illeti. Azon helyeken pedig, melyeknek
határában az uraság erdejében annyi épületi fa találtatik, hogy
abból az erdei rend sérelme nélkül eladni lehet, 's a' jobbágyok-
nak az urbér, vagy következett urbéri szabályozások, vagy a'
divatozó szokás szerint ingyen való épületi faizásengedtetett, a'
földesur továbbá is jobbágytelki, vagy urbéri zsellérház 's istálló
fedelére (ide nem értvén a' zsindelyt és deszkát) a' szükséges fát
ingyen adni köteles.

5. A' makkoltatás a' jobbágyoknak az uradalmi erdőben, de
csak abban, melly lakhelyök határában fekszik, 6 krajczárral
olcsóbban, mint más idegennek, de csupán tulajdon szükségök-
re és nem kereskedés végett, engedtetik meg. Temes, Torontál
és Krassó vármegyékben pedig, a' makkoltatás a' jobbágyoknak
ugyanazon uradalomban mellyhez tartoznak, ha szinte határki-
vüli erdeiben is (külön uraság jobbágyai, és az olyanok, kiknek
határában makkos erdő vagyon, ide nem értvén) az eddig szo-
kásban volt bér mellett nem kereskedés végett vásárlott sertéseik-
re nézve a' szerint szabad, hogy a' befogadandó sertések a'
makk mennyiséggel legalább három hónapig ériék be; azon eset-
ben pedig, ha a' makk az uraság által befogadott idegen sertések
száma miatt 3 hónap lefolyta előtt elfogyna, a' jobbágyoknak
innen következett kára megtérítetik. Végre Szerem, Posega, és
Verőcze vármegyékben a' makkoltatás ekkoráig divatozott urbéri
rendelet szerint, olly móddal fogja illetni a' jobbágyot, szinte
tulajdon szüksége végett szerzett sertéseire nézve, hogy hol a'
makk mennyiség legalább 3 hétre elegendő, egy nagyobb sertés-
től, 12, középszerűtől 9, kisebbtől végre 6 krajczár fizettetik bér
fejében a' földesurnak. Ezeken kívül a' makkoltatás és gubacs sze-
dési jog az uraságnak szabad rendelkezésétől függ; ellenben (a'
gesztenyét, diót, és más nemes gyümölcsöket kivévén) minden
egyéb erdei vadgyümölcsnek szedése a' jobbágyoknak szabados.

6. Ha az uraság, kinek igazaihoz számittatik a' mészárszéki
jus, a' lakosok szükségére elegendő hust nem vágatna, akkor a'

jobbágyoknak, a' különben tilalmas husmérés, az uraságnál az iránt előre teendő jelentés után megengedtetik; valamint akkor is, ha különben egészséges marhájuk, véletlen eset által további megtartásra alkalmatlanná tétetett volna, szabad nekik az olyatén marhát kimérni, vagy azt a' mészáros által kiméretni.

7. A' jobbágy mindenféle természetnyelveinek, akár kisebb, akár nagyobb mértékben 's mennyiségben lehető eladását ezen-tul is minden taksa fizetés nélkül teljes szabadsággal gyakorolhat-ja; boltot is nyithat, a' megállapított három osztályzathoz képest földesurának fizetendő bér mellett.

8. Az előszámlált urbéri haszonvételeken felül a' jobbágyok sem a' vadászat, halászat és madarászat jogait, sem kiváltság nélkül a' vásár, piacz, vám és révbeli jogokat nem gyakorolhat-ják; Temes, Krassó és Torontál vármegyékben mindazáltal a' nádlás fejében nekik átadott tavakban a' halászat megengedtetik.

9. Mint már említettük, a' jobbágyok, jobbágytelkeiket a' földesuraság tudtával szabadon eladhatják, és a' vevési summá-tól földesuraiknak taksát nem fizetnek, sem az örökösök'át vett örökségeiktől mortuariumot nem adnak.

Urbéri tartozásaik: 1. Minden jobbágy, vagy urbéri zsel-
lér, ki tulajdon házzal bir, esztendei bér fejében köteles földes-
urának 1 forintot fizetni (füstpénz). Mindazáltal az országnak
azon részeiben, hol ezen adózásnál könnyebb bér divatozott, ott
a' régi szokás, valamint Posega, Szerem és Verőcze vármegyék-
ben azon rendelet megmarad, miszerint egy egész telkes jobbágy
évenként 3 forintot, 's a' fél és negyed telkesek ehhez aránylag
fizetnek.

2. Kivevén a' belső telki illetőséget, 's a' telekhez tartozó
réteket, minden egyéb földtermésből köteles a' jobbágy földes-
urának kilenczedet természetben adni. A' len és kender iránti ed-
digi szokás, melly szerint vagy kilenczed természetben, vagy
minden egész telkes jobbágytól az uraság kenderéből vagy lené-
ből 6 font, 's kisebb állományosok ehhez arányos mennyiségű
fonás kívántathatik; 's hogy ha a' jobbágy a' kender és len föl-
dektől a' fonásbeli szolgálatot kívánná tenni, akkor ezen szolgál-
lat egyedül azon földekre értetik, mellyek vagy az urbéri táblá-
zatokban mint olyanok kijelölve vannak, vagy az eddigi szokás
szerint fonásbeli szolgálattal voltak terhelve; egyéb urbéri földek-
ben vetett bármelly természetnyéből a' kilenczed a' földesur ré-
szére járulandó. Temes, Krassó, Torontál, Posega, Szerem, Ve-

rőcze megyékben azonban a' fonatásnak nem lévén helye, az utóbbi 3 megyében sem lenből's kenderből, sem más ugynevezett kisebb tized alá tartozó növényből, akár kertekben, akár urbéri földekben természetesen ezek, úgy szinte a' szilvából is tized nem vétethetik. Ugarban (ha a' rendes nyomások be voltak vetve) termesztett növényekből, 's egy földnek második terméséből kilenczed nem jár. A' kilenczed, ha a' község előljárói a' bevégezett aratás iránt jelentést teendének az uraságnál, ez a' jelentéstől számlálendő 3 nap alatt az egész mennyiséget tartozik beszedni; elmulasztás esetében a' jobbágy a' magaét, a' földesur részét a' földön hagyván, behordhatja; különben pedig az uri kilenczedet a' határon belől ingyen behordani köteles. Az aszúszólót és az ebből csepegő nedvet kivevén, a' bortermésből szinte kilenczed illeti a' földesurat. Posega, Verőcze, Szerem vármegyékben azonban minden akó musttól két posonyi itcze adatik.

3. A' méhrajoktól, úgy szinte apró majorságban és tojásokban egyes jobbágyok által, valamint borjukban is több jobbágy által összesen tett eddigi adózások, nem különben a' vaj kiszolgáltatása is jövődre megszüntetnek.

4. Magyar és Horvátországban (Temes, Torontál és Krassó vármegyéket, hol az eddigi szokás meghagyatott, kivevén), minden egész telkes jobbágy hetenkint egy, és így egész esztendőn által 52 napi marhás, vagy ha a' földesur akarja, egy ígás helyett két napi gyalog munkát köteleztetik tenni, nap felköltétül kezdve napnyugotig dolgozva; a' nagyobb vagy kisebb állományval bíró jobbágy e' mértékhez aránylag leendő munkával tartozván. A' házas zsellérek esztendőnkint 18, a' házatlan zsellérek 12 napi kézi munkára kötelesek. Posega, Szerem és Verőcze vármegyékben pedig egy egész telkes jobbágy 24 napot két marhával, és így mások aránylag leszolgálván, a' többi 28 ígás vagy 56 kézi munka csak úgy követelhető, ha egy két marhás munkáért 24 krajczár, gyalog nap számért 12 krajczár fizettetik a' jobbágyoknak; végre a' házas zsellér évenként 12, a' házatlan 10 napi kézi munkával köteles. Sürgetős munka idején, kivevén egyedül a' szántást, a' telki állomány aránya szerint járó munkát minden héten a' földesur kettőztetheti; de a' házas és házatlan zsellérek a' munkák illy kettőztetésére nem szoríthatnak.

5. A' vadak akármelly nemei által okoztatni szokott károk meggátlására nézve, kötelesek a' jobbágyok (kivevén Temes, Krassó és Torontál vármegyéket) minden telektől, 's ehhez arány-

lag, nem különben 8 zsellért egy telekbe véve, ezek részéről is egy személyt urbéri munkáikon felül, a' jövetel és menetel idejét is beszámítva, 3 napi vadászathéli szolgálatra küldeni, melly végett (magoknak fegyverök nem lehetvén) azt, valamint puska-port és olmot is az uraság szolgáltatót.

6. Eltöröltetvén jövendőre a' hosszú fuvar, helyette egy egész telkes jobbágy két marhával két napig, kisebb állományuak pedig ehhez aránylag fognak a' szántáson kívül szokott gazdasági munkákat tenni; Temes, Krassó, Torontál, Szerem, Verőcze, Posega vármegyékben e' szolgálatnak helye nem lévén.

7. Az urbéri telkek állományába nem foglalt erdőben, fahasználásában élő jobbágyok, nevezetesen egy egész telkes, 's ehhez aránylag a' többiek tartoznak lakhelyüktől két közönséges mértföldnyi távolságnál nem messzebb 's az uraság által kijelölendő erdőből egy posonyi mértékű ölfát, a' földesur által jószágga határan belül kimutatandó, és a' vágás helyétől a' lerakás helyéig két közönséges mértföldnél szinte messzebb nem eshető helyre hordani, 's azt a' fenjegyzett mértékben összerakni. A' házasság zsellérek pedig fejenként fél ölfát összevágására kötelesek, 's e' rendelet Posega, Verőcze és Szerem vármegyékre is kiterjesztetett; mennyiben azonban az említett három megyebeli némelly helységekben az ölfát vágás és behordás eddig gyakorlatban nem volt, úgy Temes, Krassó és Torontál vármegyékben is, hol e' czim alatt adózás eddig sem divatozott, a' fenálló szokás továbbra fentartatik. Hol pedig a' jobbágyok urbéri nádlás használatával élnek, ott minden földdel bíró jobbágy egy egész telektől 40 kévé nádlévágására, és az ölfát behordás tekintetében meghatározott távolság aránya szerinti összehordására köteles, a' nádlási jótékonyságot használó zsellérek is fejenként 20-kévé nádlévágásával szinte tartozván.

Mi végre a' földesuri hatóságot illeti: a' jobbágyoknak első folyamodási uton a' földesuraság nevében, ingyen szolgáltatik ki az igazság. Ha azonban épen földesur és jobbágyok közti ügyek forognának fen: akkor az uriszékeken a' földesur maga, vagy tisztjei soha elnökök, vagy közbírák nem lehetnek, hanem másokat köteles kinevezni, valamint a' szavazattal nem bíró jegyző is uraság tisztjei vagy ügyészei közül nem nevezethetők; ellenben az illy uriszékeken a' törvényes bizonyság, azaz egy szolgabíró és eskütt, és ellenőrködés végett a' megyei ügyész mindég jelen tartoznak lenni. Ha a' perek kiváltságából, vagy az urbértől kü-

lönböző jog cziméből erednek, vagy pedig az urbéri kötések meg-
erőtlenítése végett indítottak, ezeket a' legfőbb ítélőszékig bir-
tokon belül lehető feljebbvitel megengedésével a' törvény ren-
des utján kell folytatni; azon perek pedig, melyek tárgyául az
urbérből, vagy ennek következtében kötött szerződésekből szár-
mazó kérdések szolgálnak, az uriszek, mint első folyamodású tör-
vényszék előtt indítandók, s' feljebbvitel a' megyei törvényszékre
's innen a' királyi helytartó tanácsra birtokon belől megengedett-
tén. A' földesuri munka teljesítését makacsságból elmulasztó job-
bágy, azonkívül, hogy az elmulasztott munkát pótlólag végeznie
kell, esetről esetre minden egy egy gyalog napi munka elmulasz-
tásáért 1, igás munka elmulasztásáért 2 forinttal büntetetik,
e' büntetés, a' munkát resten, vagy makacsságból épen a' föl-
desur kárával tevő jobbágyokra is egyiránt kiterjesztetvén. A'
makacsul ellenszegülő jobbágyokra pedig 3 napi árestom szab-
tott, mi súlyosabb esetekben, de csak uriszékeken feljebb is
emeltethetik. Polgári vétkekben, olly uradalmakban, melyek
pallosjoggal birnak, jobbágyaikra nézve szinte az uriszékek első
folyamodásu bíróságok; a' feljebbvitel innen a' vármegye tör-
vényszékére, vagy bizonyos esetekben a' királyi táblára és hét-
személyes főtörvényszékre is megengedettvén. Végre a' telkes
jobbágyok és urbéri zsellérek elmozdításának következő esetek-
ben van helye:^{a)} ha a' telkes jobbágy, vagy urbéri zsellér, az
uri és közterhek viselésére ön vétke miatt nyilván elégtelen;^{b)}
nagyobb és veszedelmes kicsapongásokban;^{c)} ha jobbágyi kö-
telességére nézve az uraság kárával több izbeli nyilvános nya-
kasságban vétkesnek marasztaltatik;^{d)} a' Hármaskönyv I. rész
40-ik czim rendelete következtében. Az elmozdítás egyébiránt
mindég csak urbéri uton fog végrehajthatni; szabad levén a'
törvény értelmében a' feljebbvitel.

^{a)} A' magyar parasztok sorsának megítélésére, nem lesz ta-
lán érdektelen itt az ausztriai birodalom többi országaiban lakó,
és a' magyarországi parasztok közt hasonlító párvonalat húzni. A'
nem magyar ausztriai tartományokban a' parasztok viszonyai kü-
lönbözők. Tirolisban egészen szabad földbirtokosok, 's itt a' job-
bágyi viszonyok ismeretlenek. Így szinte Lombard-Velence or-
szágokban is a' földbirtokosok vagy cselédség által műveltetik
földjeiket (főkép Lombardiában), vagy 5, 6 holdankint szegényebb
lakosoknak adják ideigleni haszonbérbe, rendszerint fele termés-
ért. A' tengeremelléki tartományokban, valamint Dalmátországban
is a' földesuri 's jobbágyi viszonyok legnagyobb részben ismeret-

lenek. Az illir királyságban a' franczia kormány minden jobbágyi viszonyokat eltörölt, de ezek 1814-ben az ausztriai kormány által visszaállítottak. Ellenben a' többi német, cseh, lengyel tartományokban a' jobbágyi viszonyok épen úgy megvannak, mint Magyarországban. A' párvonal ezek közt e' következő:

1. A' magyar paraszt házasságának a' mindennapi kenyérenél semmi egyéb akadályja nincs; — a' német, cseh, lengyel tartományokban erre engedelmet kell kérni. 2. A' magyar paraszt életében' szabadon rendelkezik ingó és ingatlan javairól, adósságokat tetszése szerint tehet; — Galicziában arra, hogy 5 forintnál nagyobb kölcsönt vehessen, vagy hogy legközelebbi termését 's az inventariumba felvett marháját elidegeníthesse, földesuri engedelem szükséges; a' cseh és német tartományi paraszt pedig felkét csak $\frac{1}{2}$ értékére adósíthatja el. 3. A' magyar paraszt állományát földesura engedelmével gyermekei közt természetben feloszthatja; — a' cseh, német, lengyel tartományokban csak politikai hatóság megegyezésével felosztható. 4. A' magyar paraszt némelly helyeken 4 egész telket is birhat, sőt örökségi, végrendeleti, stb. esetekben ennél is többet; — a' cseh-német és galicziai egy állományon felül meg nem tarthat, sehol, és semmi esetben. 5. A' magyar paraszt urbéri tartozásait földesurától örökösen megválthatja, bizonyos summa letételével; — a' cseh, német és lengyel tartományokban ezelőtt, kivált II. József alatt a' robotokat és dézmát évenkénti pénz fizetéssel, vagy termékek adásával sok helyt megváltá; ma már illy esetek is felette ritkák. 6. Magyarországon egy egész jobbágytelekre átmérőleg 28 hold szántóföld esik; — a' cseh, német, lengyel tartományokban szinte átmérőleg csak 24, holdját mindenütt 1200 bécsi □ ölével számítván. 7. Magyarországon ingyen faizása mindenütt van a' parasztnak, hol csak erdő létezőn, e' használatnak gyakorlatában volt; — az ausztriai tartományok közül csak Galicziában él a' paraszt ingyen faizással. 8. Magyarországon, ha egy községben a' jobbágyok többsége a' legelőnek a' földesurától való elkülönzését óhajtja, ennek megengedésére a' földesur törvényesen kényszeríttetik; — cseh, német, lengyel tartományokban e' joggal nem birnak a' parasztok. 9. Magyarországon egy egész jobbágytelek után a' robot szolgálatbani maximum, a' hosszú fuvar helyetti szolgálatlaltal együtt 108 gyalog napszám; — Galicziában és Stájerországban szinte egy egész állománytól 156, másutt 104 napszám. 10. A' magyar paraszt csirkét, kappant, tojást, méhet, bornyút, stb. nem ad földesurának; — a' cseh, német, tartományokban ezekkel is tartozik; 's Galicziában e' kis adózások 433,268 csirkét, 171,989 kappant, 26,655 ludat, 2,081,295 tojást, 12,270 font kendert, 1366 font lent, 1708 quart szekér kenőcsöt, 2069 font mézet hoztak be a' földesuraknak. 11. Magyarországon az ugarban termesztett növényektől nem jár kilenczed; — a' német, cseh tartományokban ezektől is megvételik. 12. Magyarországon, ha a' jobbágyi birtok egyik kézből a' másikba megy által, ezért a' földesurnak soha tak-

sa nem fizettetik; — a' cseh és német tartományokban e' taksák teszik fő jövedelmeiket a' földesuraknak; nevezetesen, ha élők közt történik a' birtok változás, *laudemium* van divatban, melly Stájerországban, és felső Ausztriának három régibb kerületében 10%. többi tartományokban 5% teszi a' birtoknak; ha az elhunyt jobbágy örökösei veszik át a' birtokot, akkor minden ingó és ingatlan javaktól *mortuarium* fejében 5%, sőt az említett felső ausztriai kerületekben 10% fizettetik. Galicziában e' taksák nem divatoznak. 13. A' magyar paraszt kiköltözési esetben vagyonától földesurának semmit sem fizet; a' cseh-német-lengyel tartományokban ez esetben a' földesurat a' jobbágyi birtoknak 5 száztólija illeti; 's e' taksa Galicziában csak akkor nem vétetik meg, ha a' jobbágy Magyar és Erdélyországokba költözik. 14. Magyarországon a' parasztnak földesuraiktól ingyen szolgáltatik ki az igazság; — a' cseh-lengyel és német tartományokban taksák vannak megszabva. 15. Magyarországon a' jobbágytól földjeit, mint fentebb előszámláltuk, csak 4 esetben lehet elvenni; — a' cseh, német-lengyel tartományokban e' 4 eset közül a' 4-ik nincs ugyan divatban, de e' helyett több más esetek határozattak meg.

E' párhuzamból láthatjuk, miszerint jobbágyi viszonyokat illetőleg a' magyar parasztnak tetemesen jobb sorsa van, mint a' cseh, morva, ausztriai, stájer és lengyel parasztnak; 's ennek amaz felett csak annyiban van eisége, hogy a' magyar parasztnak saját földesura elleni keresetében is az uriszek levén bíró, bár itt a' megyei ügyész jelen tartozik lenni, mindazáltal a' cseh, ausztriai, stb. parasztnak jogai kik egyébiránt szinte földesuri hatalom alá tartoznak, szigorubb, és czélszerűbb ellenőrséggel vannak biztosítva. Továbbá a' földesuri viszonyokból származó követelése az ausztriai parasztnak annyira a' földhöz tapadtak, hogy az illy adósságokat, ha 3 évesnél nem régiebbek, az új földesur is tartozik kifizetni: sőt Alsó és Felső-Ausztriában, Stájer, Illir, Szelezia és Galiczia országokban illy követelések nagyobb biztosítása végett, a' jószág értékének első nyolczada hypothecaul jelöltetett ki.

Angliában a' földbirtok nagyobb részt a' fő nemesség, fő papság kezében van, kisebb részben a' koronánál. Ezeknek jobbágysai nincsenek, hanem a' földet haszonbérbe adják, 's e' haszonbérlok *farmereknek* neveztetnek. Egy betagosított árendás birtok közönségesen 2—800 hold földből áll. Egy holdért fizetnek 8—40 schillinget (1 schilling = 30 kr. pp) sőt London közelében több font sterlinget (1 sterling = 10 fr. pp.). Az árendák háromfélék: vagy 1) önkényesek (at Will), 2) bizonyos évre lekötöttek (leases), 3) egy vagy három életre határozottak (at life). Az önkényes legtöbb, 's mind a' földbirtokos, mind a' haszonbérlo 6 holdnapi felmondással egymástól elválhatnak. Az időhöz szabottak 7—14—21 évre vannak, Skóciában csaknem mind 19 esztendőre. Az életidőre adott árendák nagyon ritkák. Ezenkívül szabad kis birtokok is vannak; 's ha ez a' szabad birtok nagyobb, a' birtokosok

Gentlemen v. Country Squires-eknek neveztetnek. Azok, kiknek csak házuk, 's kis kerteskéjük van, *Collagers*-eknek hivatnak. *Hazzi, Staatsrath. Bemerkungen auf einer Reise nach Frankreich und England. 1836. München. 2. H. 1837.*

III. Rész.

Magyarország Kormányzása.

I. SZAKASZ.

Az ország felosztása. 38. §.

Hogy az ország kormányzását megérthessük, szükséges előbb ennek különböző felosztásaival megismerkednünk. Magyarország 4 féle értelemben vétetik, u. m. **legszerosabb**, **szoros**, **tágas**, és **legtágasabb** értelemben. **Legszerosabb** értelemben csak az anyaországot értjük; **szoros** értelemben már a' hozzá kapcsolt tartományok névszerint Horvát és Tótország is ide sorozhatók, melyek szinte magyar törvények által igazgattatnak; **tágas** értelemben Erdélyországgal együtt vétetik, mert bár ennek külön politicalai igazgatása és országgyűlése van, de a' magyar koronának egyik elszakíthatlan gyöngye, 's alapszerkezetében hasonló az anyaországhoz; végre **legtágasabb** értelemben mind azon tartományok értetnek, melyek hajdan a' magyar koronához tartoztak, 's melyeknek zászlói jelenleg is koronázás alkalmával a' király előtt vitetnek, de mostan részint török hatalom alatt állnak, részint az ausztriai birodalom kiegészítő ré-

szei ugyan, hanem nem magyar törvényeket ismernek. Legtágasabb értelemben a' magyar birodalmot e' következő országok képezik: Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Tótország vagy Slavonia, Bosnyákország vagy Rama, Rácország vagy Servia vagy Rascia, Bolgárország, Galiczia, Lodomeria, Havas al-és felföld vagy Oláh és Moldva országok.^{a)} Mind ezek hajdan a' magyar koronától függöttek, 's ennek nem csupán szövetségei valának, mint ezt némelly újabb írók különösen Serviára nézve állítják, hanem valóban a' magyar király által teljes hatalommal birattak, 's a' serviai despota is, úgy mint a' horvátországi bán a' magyarországi zászlósúrahhoz soroztatott.^{b)} E' munkámban mindenütt csak a' szoros értelemben vett Magyarországról volt és leendő szó. Ez ismét különböző nézetek szerint különbözőképp osztatik fel, nevezetesen 1. *politikai*, 2. *törvénykezési*, 3. *egyházi*, 4. *katonai*, 5. *biztossági*, 6. *literariai*, 7. *bányászati*, 8. *posta intézeti* tekintetben.

I. Politikai tekintetben eloszlik először: polgári Magyarországra, másodszor: polgári Horvát 's Tótországra, harmadszor: katonai Végvidékre. Polgári Magyarország ismét 52 vármegyét, 's 4 a' vármegyéktől független kerületet foglal magában, ideértve Szerem, Verőcze és Posega vármegyéket is, mellyek most hibásan Tótországhoz számíttatnak, ámbár Slavoniához a' 18-ik század közepe előtt soha nem tartoztak, hanem az anyaország kiegészítő részét tették, Valkó vármegyével együtt a' drávántuli kerületet képezvén;^{c)} továbbá Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd vármegyéket, 's Kővár vidékét, mellyek az 1836: 21-ik törvényczikk által Erdélytől visszakapcsoltattak.^{d)} Horvátországnak 3 vármegyéje 's 1 kerülete van. Polgári Tótországhoz jelenleg az említett 3 vármegye számíttatik, de hibásan. Végre Magyar és Horvátországnak török tartományokkal szomszédos szélein egy keskeny vidék vonul el, mellynek lakosai született katonák lévén, ez okból az egész vonal katonai Végvidéknek neveztetik. Ennek igazgatása a' vármegyékétől különböző és azoktól független, 's kisebb végvidékekre és ezredvidékekre oszlik el. Nevezetesen a' *károlyvárosi* végvidékben 4, a' *bániban* 2, *varasdiban* 2, *szeremiben* 3 ezredi és 1 zászlóalyi vidék, *bánságiban* 2 ezredi 's 1 zászlóalyi vidék, azaz összesen 5 külön végvidéken 13 ezredi és 2 zászlóalyi vidék számláltatik. Végre a' királyivárosok, ámbár nemeseikre 's földjeikre nézve egyik vagy másik vármegyéhez bekebelezvék, 's ezektől a' hus, 's némelly áruk árszabályo-

zásában, s vámi kiváltságokrai felügyelésben függők is: mindazáltal külön 's független political igazgatással bírván, szinte az önálló törvényhatóságokhoz sorozhatók. Ily királyiváros pedig van Magyarorszában 45, Horvátországban 7, Végvidéken 1, összesen 53. E' szerint az önálló political törvényhatóságok száma a' szoros értelemben vett Magyarorszában 128, melyek közül vármegye van 55, kerület 5, ezredvidék 13, zászlóalji vidék 2, királyiváros 53. — Hazánknek vármegyékrei felosztása igen régi, 's már Szent-Istvántól az első magyar királytól veszi eredetét. Számuk különböző időszakokban különböző volt. Rogerius IV. Béla alatt a' mongolok pusztítása alkalmával 72-re teszi (Est omnibus non ignotum, quod septuaginta duos habet Ungaria comitatus. Cap. 10.); de e' szám későbbben a' török hatalom, Erdély elszakadása, a' Végvidék felállítása, 's több megyék törvényes egyesítése által *) jelenleg 55-re olvadt. Kiterjedésre és népességre nézve szerfelett különbözők. Van oly vármegyénk (Bihar), mely a' száz királyságnál csak 70 □ mértfölddel kisebb; ellenben Tornát Biharban huszszor föl lehetne találni. Legkisebb vármegyék: Torna 10⁷⁹⁹|... , Esztergom 19¹¹⁰|... , Kraszna 19⁸⁴⁹|... , Thuróc 21²⁸⁸|... □ mfd., legnagyobbak: Bihar 200³⁶|... , Pest 191⁴²|... , Mármaros 178⁹⁸¹|... , Bács 170⁷⁵⁹|... □ mértföldnyi kiterjedéssel. Pestnek fél millió, 's Bácsnak közel ennyi népessége, Torna népességét 19-szer felül baladja. Általában a' vármegyék kiterjedését és népességét az első kötethez csatolt táblázatban egyenkint előadtuk. A' vármegyék ismét 2—6 főszolgabírói járásokra különöztetnek-el.

II. Törvénykezési tekintetben eloszlik az ország 4 kerületre, u. m. dunáninnenire, dunántulira, tiszáninnenire, és tiszántulira, továbbá Horvátországra Szerem, Posega és Verőcze vármegyékkel együtt. Mindenik kerületnek van egy kerületi törvényszéke, mely a' hozzá tartozó vármegyékből bizonyos perekben bíraskodik. Nevezetesen a' **dunáninneni** kerülethez 13 vármegye (Árva, Liptó, Thuróc Trencsén, Nyitra, Posen, Bars, Hont, Esztergom, Nógrád, Zólyom, Pest, Bács); a' **dunántulihoz** 11 (Moson, Győr, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér, Komárom, Veszprém); a' **tiszáninnenihöz** 10 (Sáros, Szepes, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Zemplén, Ung, Bereg, Abauj); a' **tiszántulihoz** 15 (Mármaros, Ugocsa, Szathmár, Kraszna, Közép-Szolnok, Szabolcs, Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Arad, Zaránd, Krassó, Temes, és Torontál) vármegye

tartozik. A' *horvátországi* 's hozzákapcsolt *drávántuli* kerület három három, azaz összesen 6 (Zágráb, Varasd, Kőrös és Posega, Verőcze, Szerem) vármegyét foglal magában. Váltótörvényészeki tekintetben 8 kerületre osztatik az ország.

III. Egyházi tekintetben mindenik vallásbeli felekezet más-kép osztja el az országot. Így a' romai katolikusoknak 3 érseki, 17 püspöki, 1 főpáti, a' görög katolikusoknak 4 püspöki, a' nem egyesült görögöknek 1 érseki, 7 püspöki, megyéjük van. Az ágostaiak 4, és a' reformatusok szinte 4 egyházkerületre (superintendentia) osztják az országot, nevezetesen az előbb említettek a' *dunamellékire, dunántulira, bányavárosira, tiszáninnenire* 's *tulira* a' reformatusok a' *dunáninnenire, dunántulira, tiszáninnenire, tiszántulira*. De ez egyházkerületek nem egyeznek meg a' fentebb említett országos kerületekkel, mert például a' dunáninneneni kerületben fekvő Hont, Bars, stb. vármegyék, a' dunántuli reform. egyházkerülethez, ellenben Baranya, Tolna, stb., a' dunáninneneni ref. egyházkerülethez számíthatnak, mellynél fogva ez magától a' fő consistoriumtól helyesebben dunamelléki egyházkerületnek nevezetik.

IV. Katonai tekintetben az ország 4 hadi parancsnokságra osztatik fel. A' *magyarországi* vagy *budai* magában foglalja az egész polgári anyaországot Temes, Krassó, Torontál, Szerem, Verőcze, Posega vármegyéket kivéve; a' *bánságihoz* vagy *temesvárihoz* tartoznak Temes, Krassó, Torontál vármegyék, a' német-bánsági, oláhbánsági végezredek, és bánsági-illir végzászlóaly vidékei, a' *szeremihez* vagy *péterváradihoz*: Szerem, Verőcze, Posega vármegyék, brodi, pétervárad, gradiskai végezredek, és a' csajkások vidékei; a' *horvátországihoz* vagy *zágrábihoz*: Varasd, Kőrös, Zágráb vármegyék, fiumei tengerpart, kőrösi, szentgyörgyi, 1-ső báni, 2-ik báni, szluini, ogulini, ottochaczi, likkai végezredek vidékei.

V. Biztossági tekintetben. A' törvényhatóságok által fizetett hadiadó behajtása, a' vármegyékkel 's kir városokkal ez iránt teendő Computus, a' fekvő és utazó katonaság szállása, élelmezése, szekerezése végett mind katonai, mind polgári részről biztosok vannak kinevezve, 's ennél fogva az egész ország 10 tartomány biztossági kerületre osztatik fel, melyek közül mindekben egy főhadi biztosnak egy tartományi biztos felel meg. E' tartomány — biztossági kerületek e' következők: 1, *posonyi*: Posony, Nyitra, Trencsén, Mőson, Győr, Komárom vármegyék-

kel; 2. *bessztercebányai*: Árva, Liptó, Thurócz, Bars, Zólyom, Hont, vgyékkal; 3. *soproni*: Sopron, Vas, Zala, Veszprém vgyékkal; 4. *budai*: Pest, Nógrád, Heves, Esztergom, Fejér, Csongrád, Csanád, Arad, Békés vármegyékkel 's Jász-Kún kerülettel; 5. *kassai*: Abauj, Zemplén, Sáros, Szepes, Gömör, Torna, Borsod, Ungh vgyékkal; és a' szepesi XVI várossal; 6. *debreczeni*: Mármaros, Szathmár, Szabolcs, Bihar, Ugocsa, Bereg vgyékkal, 's Hajdu kerülettel; 7. *pécsi* Somogy, Baranya, Tolna, Bács vgyékkal; 8. *szeremi*: Verőcze, Posega, Szerem vgyékkal; 9. *temesvári*: Temes, Krassó, Torontál vgyékkal; 10. *ságrábi*: Varasd, Kőrös, Zágráb vármegyékkel 's a' flumei tengerparttal.

VI. Literariai tekintetben az öt királyi academia szerint, öt oskolai kerületre szakittatik el az ország ugyan annyi főiskola-igazgatóval. Ezen kerületek: 1. a' *posonyi*, 2. a' *győri*, 3. a' *kassai*, 4. a' *nagyváradi*, 5. a' *ságrábi*.

VII. Bányászati tekintetben 4 bányászkerületre osztatik az ország, u. m. I. az alsó *magyarországra* vagy *selmeczsire*, 2. *felső-magyarországra* vagy *szomolnokira*, 3. *nagybányaira* 4. *oraviczaira*.

VIII. Végre a' posta ügyet tekintve Magyarország 6 főposta kerületet foglal magában, u. m. I. a' *budait*, 2. *posonyit*, 3. *kassait*, 4. *temesvárit*, 5. *varasdit*, 6. *eszékit*.

a) Erdély itt különösen azért nincs említve, mert ez hajdan Magyarország egy volt; 's e' szójárás: „két magyar haza“ csak a' mohácsi veszedelem után jött divatba.

b) Annak megmutatására, miszerint Servia a' magyar királyok által teljes hatalommal biratott, 's hogy a' serviai despoták magyar zászlósorak voltak, helyen leend itt Sigmond magyar királynak István serviai despota részére adott adományleveléből némely sorokat közleni: „Nos Sigismundus etc. Nec minus etiam petitionibus ipsius Stephani Despote nobis uti superius oblati inclinati, delectationique nostre, quam in regimine et gubernatione ejusdem Regni Rascie habere possemus, Comodum et utilitatem ipsius Stephani Despote preponentes ac volentes ex Singulari Majestatis nostre benevolentia, eidem Stephano Despoti, in ipso Regno Rascie. de suo sanguine facere successorem; animo deliberato, et ex certa Majestatis nostre, scientia, Praelatorumque, et Baronum nostrorum ad id accedente, consilis prematuro, eundem Georgium Vlk, et suos masculinos Heredes legitimos, per eum procreatos, vel procreandos ad dictum Regnum Rascie in veros, et legitimos ejusdem Stephani Despote instituimus successores, et preficimus in heredes, ejusdemque Georgio, et suis masculinis heredibus legitimis, casu quo memoratum Stephanum Despotam absque

heredibus masculini sexus luce migrare contingeret, jam dictum Regnum Rascie omniaque et singula jura, et jurisdictiones ejusdem demtis, exemptis, et penitus seclisus castro *Thysnyza* etc (itt több várak kivételnek), aliis etiam castris, provinciis, terris, oppidis, etc., quae per Serenissimum Principem Ludovicum Regem Hungariae, ac per alios etiam in tempore ad hoc regnum nostrum Hungariae tenta forent et possessa. Quae omnia et singula, cum omni jure, et jurisdictione, prenominato Stephano Despoti, absque heredibus sexus masculini quod absit ab hoc Seculo migrante, pro nobis, ac pro Corona, regno nostro Hungariae predicto duximus reservanda, et reservamus in effectum, de gratia speciali, prout digne possumus, valemus ex nunc, prout ex tunc, et ex tunc, prout ex nunc, dedimus, donavimus, et contulimus. Ino damus, donamus, et pleno jure Conferimus, eo modo quo Baronibus regni nostri Hungariae donationes facere consuevimus; per ipsorum et suos heredes prenominos tenenda possidenda. Ita videlicet, quod idem Georgius Wlck et heredes sui predicti Nobis et Sacro nostro Diademati, nostrisque Successoribus *Regibus Hungariae fideles semper et obediens esse, mandatisque nostris et eorum Successorum nostrorum in Cunctis obedire, ac Majestatem nostram et Curias nostras regias, Successorum nostrorum, adinstar ceterorum Baronum ipsius regni Hungariae nostrorum personaliter visitare, nec non ipse Georgius Consiliis iulteresse debeant et teneantur.* . . . eo Specifico declarato quod in ea, quo et ipsum Georgium filium Wlck sine heredibus masculinis decedere Contingat, ex tunc omnia preacta per nostram Majestatem eidem data, et collata iterum ad Majestatem nostram Coronamque, et Regnum nostrum predicta, integraliter redeant, et devolvantur harum nostrarum quibus secretum Sigillum nostrum est appensum Vigore, et testimonio Literarum mediantem; quas dum nobis in specie reportate fuerint, in formam nostri privilegii redigi faciemus.“ Datum in Oppido nostro Thata Anno Domini 1426. (*Lásd Tud. Gyűjt. 1821. IX k.*)

*) Hogy a' mostani Szlavonia, azaz Szerem, Verőcze, Posega vármegyék, és a' brodi, pétervárad, gradiskai végezredek a' 18-ik század közepéig soha köz irományokban Szlavóniának nem nevezetett, hanem a' hajdani Valkó vármegyével együtt Magyarországnak ötödik, azaz drávántuli kerületét tette, 's mint ilyen az anyaországnak valóságos és elidegeníthetlen része, megtetszik e' következőkből:

1. Az említett vármegyék országgyűlésre különös királyilevelek által hivattak meg, a' szerint mint a' többi magyar vármegyék; 's az országgyűlési decretumokban a' többi magyar megyék közt vegyesen fordulnak elő, p. o. az 1447-ikben Verőcze van Bereg és Győr közt, stb., a' szlavonai követek pedig elválva a' magyar vármegyék után neveztetnek, mivel Szlavonia 's Horvátország vármegyéi különösen meg nem hivattak, 's meg nem jelentek, Szlavonia és Horvátország ez által, régi függetlenségük emlékét akarván fentartani. Ezek következtében

2. Szerem, Verőcze, Posega vármegyéknek, az 1751: 23. t. cz. értelménél fogva, az országgyűlési szék és szavazat visszaadott, 's e' joggal maiglan egyenkint élnek, mindenik két követet küldvén országgyűlésre, mi a' horvát vármegyéknél egészen más-kép van.

3. Az 1478: 7, 1498: 16, 1445: 22, 1525: 30, 36, 37-ki törvényczikkek Verőcze, Szerem, Valkó, Posega vármegyéket világosan a' magyar vármegyék közé számlálják, 's ezeknek határait Szlavoniatól és Horvátországtól megkülönböztetik.

4. Verbóczy és Broderith hason évkori hiteles tanuk a' magyar vármegyéket betürend szerint előszámlálván, ezek közt a' szóban forgó 4 vármegyét is említik, 's Broderith ezeket Szlavoniatól nyilván megkülönbözteti, mohácsi ütközetről irt munkájában e' szavakat mondván: „*Valkó, Posega, et Sirmium tres insignes provincias, quas non Cottus vocamus, a Slavonia divellens.*“

5. A' török pusztítás előtt legkisebb nyoma sincs annak, hogy valamikor az említett 4 vármegye, a' horvát és szlavoniai nemes-ség gyűlésére meghivatott, vagy megjelent, vagy a' horvát bán hatalma alatt állott és katonáskodott volna.

6. Az 1699-ki évben, az őszi országos Concursus által az adó felosztásáról készített lajstromból kiviláglik: hogy Valkó, Szerem, Posega, Verőcze Magyarország ötödik kerületéhez számított ekképen: „*Circulus Transdravannus: Cottus Valkóvár 40, — Veroviczen. 10, — Posega 20 — Szirmien. 40 Portue.*“

7. Ugyancsak az 1715-ki országgyűlésen ő felsége és a' rendek megegyezésével, egy országos összeirási terv készítettvén, az ez alkalommal csinált kétféle lajstromban Magyarország 5 kerületre osztatik, 's az ötödik drávántuli kerületnek nevezetvén, az említett 4 vármegyét foglalja magában.

8. Az 1722-ki országgyűlésen javasolt ötödik törvényczikkben a' magyar rendek, 's az 1723-ki febr. 18-kán költ kegyelmes válaszbán maga a' király elismeri, hogy a' kérdéses vármegyék, Magyarországnek kiegészítő részei, 's oda visszacsatlandók.

9. Hogy Szlavonia alatt, mindég a' mostani Horvátországnak nagyobb része értetődött: világos először az 1572: 7-ik törvényczikkből, hol Zágráb Szlavonia fővárosának mondatik; 2-szor számtalan adomány és privilegialis levelekből, melyekben a' mostani Horvátországban fekvő helységek Szlavoniában helyzeteknek mondatnak.

10. Még ezeknél bővebb bizonyságok vannak kifejtve Gyurikovics György által a' Tud. Gyűjtemény 1836-ki 5-ik kötetében, melyekből azt állítja: hogy Szerem, Szerem és Verőcze vármegyékre, 's a' pétervárad, brodi, gradiskai végezekre a' hibás Szlavonia nevezetet csak a' mult század közepe táján kezdték ráragasztani, némelly azon környékekben kormányzó idegen hadi tiszték, 's ezekután több tudatlan geographusok és földabroszírók. Hogy e' véleménye fentisztelt derék tudós hazánkfiának valóban alapos, kétségbe sem lehet hozni miután bőven 's hitelesen meg

van mutatva, 's ezekhez csak azt adom: miszerint midőn 1752-ben a' brodi, pétervárad, gradiskai végezredek felállítottak, ezek akkor *Ungarische Grünze* névvel neveztettek a' főhadi tanács irományaiban is; 's a' *slavonische Grünze* nevezet csak később jött divatba. (Lásd Hietzinger Statistik der Militärgrünze 1. Th. 30 lap).

d) Az ausztriai ház és az erdélyi fejedelmek közt folytatott gyakori báboruk alkalmával, békekötések erejénél fogva Magyarországtól több vármegyék adáltak Erdélyhez, melyeknek egy része, 's többek közt az említett Kraszna, Zaránd, Közép-Szolnok vármegyék és Kővár vidéke Erdélynek a' magyar koronához visszajött után is ez országnál maradtak. Harmadik Károly 1733-ki febr. 20 költ leiratánál fogva e' megyéket mind political 's törvénykezési, mind adózási tekintetben Erdélynél hagyta, de későbbben csupán adózásukra nézve Magyarországhoz csatoltattak, sőt Zarándnak nagy része 1744-ben Arad vármegyével egészen egyesítettett. De a' magyarországi rendek nem szűntek meg több országgyűléseken (1715: 8, 1741: 24, 1751: 11, 1792, 1802, 1825 országgyű. napl.) e' megyék teljes visszakapcsolatását sürgetni, miglen végre az 1836: 21 t. cikk által visszakapcsolatni rendeltettek, 's ennek következtében az 1840-ki országgyűlésre már meg is hivattak; a' tökéletes visszacsatolás eránt ki. r. biztosság nevezetvén ki.

e) Törvényesen egyesítetttek e' következő vármegyék: Pest, Pilis és Solt (1659 76), Heves és Külső-Szolnok (1569: 52), Bács és Bodrog (1802: 8), Gömör és Kis-Hont (1802: 9-ik t. cikkknél fogva). Végre Maria Therezia 1778. apr. 10-kén költ ünnepélyes oklevelénél fogva a' visszakapcsolt tengerparti részekből (kivéven a' fiumei kormányzó törvényhatósága alá vetett, 's tengeri kereskedés előmozdítására szükséges kikötőket és városokat, u. m. Fiumét, Bukkarit, Portórét, valamint Tersactumot, Costrenat, Dragát), 's a' Zágráb vármegyéhez tartozó kulpántuli kerületből a' régi Vinodol vármegye helyébe egy új, Szeverin nevű vármegyét állított fel, de szegénysége miatt a' háziadó terheit nem viselhetvén, II. József által 1786-ban elenyésztetett.

II. SZAKASZ.

Politikai kormány-testületek.

1. Magyar királyi udvari cancellaria. 39 §.

A' magyar király, minden jogait, mellyek egyházpártfogási, felsőségi, végrehajtói és felvigyázási hatalmából erednek, a' külfinancz 's katonai ügyet kivéve, egyenesen a' Bécsben székelő magyar kir. udvari cancellaria által és segedelmével gyakorolja. Cancellaria és cancellariusok a' király oldala mellett az ország megalapításától kezdve mindég léteztek. Azonban a' régibb századokban a' világiak csekélyebb műveltsége miatt a' cancellári diszes hivatalt rendszeren egyháziak viselték. Törvényeink és okleveleink a' XIV század óta a' kettős királyi pecsétet (Sigillum duplex maiestaticum) és a' titkos királyi pecsétet (Sigillum secretum), a' fő cancellárt és a' titkos cancellárt pontosan megkülönböztették, 's az utóbbik vala az, kit törvényeink (1486: 68, 1492: 42) az ország rendes birái közé számitnak, 's ki az 1486: 18 t. cikkben *Personalis praesentia regia* czímmel neveztetik. Néha különös királyi kegyelemből mind a' két cancellári méltóság egy személyben egyesítettett; de a' XVI századtól fogva állandóul mind a' két czimet az esztergomi érsek és primás viseli, ki azonban a' királytól távol lakván, jelenleg csak a' kettős királyi pecsétet őrzi, mellyel maiglan is az érsek ajánlatára nemesilevelek adatnak ki, 's e' pecsét minden primás halálával a' királyhoz felküldetvén, csak az ujan kinevezett főpapnak szokott utasítás mellett visszaküldetni. Ellenben a' valóságos cancellári hivatalt, az udvari fő-cancellár viseli, ki 1731 óta szakadatlanul a' világi fő méltóságok közül neveztetik ki ő felsége által, 's mindent mit ez rendel, a' király titkos pecsétje alatt adat ki. Az udvari fő cancelláron, mint főnökön kívül a' cancelláriához tartoznak még 1 al-cancellár, és több udvari tanácsosok és referendariusok, kik ő felségétől az egyházi, mág-nási 's nemesi rendek legjelesebb férfiai közül szemeltetnek ki. Ezeken kívül vannak a' titkoknokok és foglalmazók, kik a' tanácsban már előterjesztett és jóváhagyott tárgyakat teszik írásba; to-

vábbbá a' fogalmazói-gyakornokok, 's több hivatal osztályok, mellyeknek személyzetét alább említendjük.

E' fő kormányzék hatásköre valamint régen, ugy most is széles kiterjedésű és legnagyobb fontosságú, 's miután ez a' XVI században némi csonkítást szenvedé, az 1608: 10 t. cikk erejénél fogva régi fényébe visszaállítatott, 's azóta több törvény-czikkek, 's királyi parancsolatok és utasítások által, mellyek közül az 1690, *) 1723, 1727, és 1746-ki évek legnevezetesebbek, teljesen megállapított. Ezek szerint hatáskörét leginkább két felé lehet osztani, tudniillik vagy olly tárgyakra, mellyek egyenesen a' király parancsolatjából e' fő kormányzék által intéztetnek el, vagy olly tárgyakra, mellyek a' cancellaria saját hatóságához számíthatók. Az első hatáskört illetőleg, mivel minden királyi parancsolatok vagy egyenesen ő felsége által iratnak alá (kir. leirat, rescriptum), vagy rendeletére adatnak ki (udvari rendelet, decretum aulicum): ennél fogva minden, mi tárgyalás alá jött, a' királynak, legfelsőbb határozat végett előterjesztendő, mi részint különös előterjesztés (a' referendariusok is innen vették nevezetüket), részint jegyzőkönyv, vagy a' k. leiratok rövid kivonata által történik meg. Ide tartoznak tehát mind azon tárgyak, mellyekre nézve a' király kirekesztő joggal bir, 's mellyekről tetszése szerint és önkényesen rendelkezhetik: azaz egyházpártfogási jogánál fogva a' katholikus érsekek, püspökök, apátok, prépostok kinevezése, a' n. e. óhitű praelatusok megerősítése, 's az egész vallásügy igazgatása. Továbbá felsőségi, és végrehajtó hatalma következtében, minden kegyelem osztogatások, királyi adománylevelek, mindennemű privilegiumok, czimeres nemesilevelek, magyar indigenatusi diplomák kiadásai, minden királyi kinevezéstől függő politikai, bírósági, oskolai hivatalok és méltóságok osztogatása; sőt a' nádor és koronaőrök is innen kapják diplomáikat, ámbár országgyűlésen választatnak; valamint a' királyi városok is, ha ezek közé felvétetnek. Ha valaki póre menetelében rövidséget szenved, a' cancellaria által egyenesen ő felségénél keres orvoslást, 's pörének rendes törvényes utrai igazítását; innen adatnak ki törvényszéki parancsolatok (mandata judiciaria), 's neveztetnek bírák (delegáltak) minden olly esetekben, mellyekben a' király maga bíró; adatnak ki megkegyelmező, szabadmeneti (salvus conductus), pártfogó levelek (Literae protectionales). Ide tartozik a' házasságon kívül született gyermekek törvényesítése, a' fő gyám-

ság, árvákrai fő felügyelet, gyámatyák rendelése olly esetekben midőn ezek végrendelet vagy törvény által nem tettettek, minden ügy, melly hazánkban elhunyt külföldiek örökségét illeti. A' királyivárosokat illető tárgyak itt határozatnak el, és olly kamarai ügyek, mellyek a' politicaikkal egyvelgesek, mellyekben azonban a' cancellaria az udvari kamarával egyetértőleg működik. Az egyetemes politia általa vezéreltetik.

Mi az udvari cancellaria saját hatóságát illeti: erre nézve legnevezetesebb az, miszerint e' főkormányzók egyszersmind **hiteles hely**; mellynél fogva előtte teljes hatalmu biztost, ügyvédet, jószági örökadást bevallani, végrendeletet, szerződést, 's más egyességeket törvényes hitelességgel lehet tenni; a' honnan az udvari cancellarián tartatnak a' királyi könyvek (Libri Regii), mellyek I. Ferdinand óta minden adományi, nemesi 's más fontosabb okleveleket magukban foglalván, ezeknek hiteles másolatjai, az egész országban törvényes hitelességgel bírnak. Továbbá az udvari cancellaria, ámbár szabály szerint political igazgató testület, mindazáltal a' visszahelyheztetési (repositionalis), urbéri, és nemességet mutató perekben legfelsőbb bíró. Végre a' megboldogult I. Ferencz király, e' fő kormányzók hatáskörét több jogokkal szélesítette. Így például ez osztogat segedelmet az egyházi alapítványból, ad minden stipendiumot 's alapítványi helyet, a' Theresianumot és bécsi convictust kivéve; a' kath. iskolák és academiák professorait és tisztviselőit (a' kir. egyetemenbeli tanítók és iskolai fő igazgatók kivételével) ez nevezi ki; az alsó hatóságoknak utasítást szab, ezeket módosítja, vagy világosítja, ha csak ezek nem közbevetlenül a' királytól adattak; a' király nevében országos és hetivásári privilegiumokat enged; 's kebelében a' megürült tisztségeket a' fogalmazótól 's mi evvel hasonló, kezdve lefelé ő tölti be, 's más e' hivatalokhoz hasonló kisebb tisztségeket is osztogat, stb.

A' magyar udvari cancellaria minden más udvari kormányzóktól független (1741: 13), 's fő kötelessége, hogy a' törvények végrehajttassanak, mire nézve a' political hatóságokkal folytonos levelezésben van; 's valamint a' király és korona jogainak sérthetlen fentartására ügyelni kíváltképen köteles, úgy az 1543: 31 t. cikk parancsolatjánál fogva az ország alkotmánya ellen semminemű rendeleteket, bárkinek kérésére is ki nem bocsáthat. Az országgyűlési törvényjavallatok a' rendek által választott, 's a' királytól nevezett cancellariái küldöttségek által

együtt concertáltatnak, 's az ő felségétől elfogadott törvények országgyűlése után a' cancellárián több hiteles párokban lemasoltatván, innen küldetnek el a' törvényhatóságokhoz.

Személyzete e' nagy fontosságu főkörmányszéknek, a' tiszteletbelieket ide nem számítván, 1840-ben e' következő volt: 1 fő cancellár (gr. Majláth Antal ő excellentiája), 1 al-cancellár, 10 udvaritanácsos és referendarius (1 köztök az 1765: 35 cz. következőiben, horvát), 12 titoknok, 13 fogalmazó, 15 fizetési fogalmazói gyakornok; a' lajstromzó és levéltári hivatalnál: 1 igazgató, 2 igazgatói segéd, 8 lajstromzó; a' kiadói hivatalnál: 1 igazgató, 2 igazgatói segéd, 18 irtok és hites udvari jegyző, 12 járulnok és hites udvari jegyző; jegyzőkönyvi hivatalnál: 1 igazgató, 1 segéd; 1 szegény adófizetők ágense; a' taksá hivatalnál: 1 taksáló 1 ellenőr, 2 tisztviselő; számvevői hivatalnál: 1 fő számvevő, 1 al számvevő, 4 számvevői tanácsnok, 1 lajstromzó és kiadó, 19 számvevői tiszt, 7 ingrossista, 5 járulnok; 12 udvari ágens, kik azonban nem a' kincstárból fizetnek; 1 czímer festő; azaz összesen 154 egyén, és 11 szolgál.

A' fő cancellár fizetését I. Leopold 1500 forintra szabta; most 16,000 fr.; 's az egész személyzet fizetése 1743-ban 65,000 forintra ment, holott az jelenleg 204,000 forintnál is többre rug pengő pénzben, a' szaláspénzeket is beszámítva. A' taksákból évenként 75,000—100,000 forint jön be. Az exhibitumok száma az utóbbi években 16—17,000 közt forgott; a' 18,000 még nem érte el (1808-ban 13,463 exhibitum, 's az udvari ágenseken kívül 136 cancellariai tag számláltatott.

*) Az 1690-ki utasítás igen jellemző azon időre nézve, mert ebben nem csak az udvari tanácsosok száma és dolgozó órák megszabattak, hanem egyszersmind megtiltatott, hogy ezek alatt fecsegni, játszani és iszogatni (quibus nec garrere, nec ludere, et computare liceat) nem szabad.

b) Rendesen 12 udvari tanácsosi és referendariusi hivatal van:

c) A' cancellariai tagok fizetését e' táblázat mutatja:

1.

	<i>Fizetés.</i>	<i>Szaláspénz.</i>
1. Fő udvari cancellár	16000 for.	a' cancell. épül. lak.
2. Al-cancellár	10000 for.	1000 for.

	<i>Fizetés</i>	<i>Szűlőspénz.</i>
3.	5000 for.	800 for.
4.	5000 -	800 -
5.	5000 -	600 -
6.	5000 -	600 -
7.	5000 -	600 -
8.	5000 -	600 -
9.	5000 -	600 -
10.	4000 -	600 -
11.	4000 -	600 -
12.	4000 -	600 -
Udvari Tanácsosok és Referendariusok		
13.	2000 -	400 -
14.	2000 -	400 -
15.	2000 -	300 -
16.	2000 -	300 -
17.	1800 -	300 -
18.	1800 -	300 -
19.	1800 -	300 -
20.	1800 -	300 -
21.	1600 -	300 -
22.	1600 -	300 -
23.	1600 -	300 -
24.	1600 -	300 -
Udvari Titoknokok		
25.	1000 -	240 -
26.	1000 -	240 -
27.	1000 -	200 -
28.	1000 -	200 -
29.	1000 -	200 -
30.	1000 -	200 -
31.	900 -	200 -
32.	900 -	200 -
33.	900 -	200 -
34.	900 -	200 -
35.	900 -	200 -
36.	900 -	200 -
37.	900 -	200 -
Udvari Fogalmazók.		
38.	400 -	-
39.	400 -	-
40.	400 -	-
41.	400 -	-
42.	400 -	-
43.	400 -	-
44.	400 -	-
45.	400 -	-
46.	400 -	-
Fogalm. gyakornokok.		

	<i>Fizetés</i>	<i>Szűlőspénz.</i>
47.	400 for.	-
48.	400 -	-
49.	400 -	-
50.	400 -	-
51.	400 -	-
52.	400 -	-
53.	400 -	-
Fogalm. gyakornokok.		

Lajstromzó és levéltári hivatal.

	<i>Fizetés</i>	<i>Szűlőspénz</i>
54. Igazgató	2000 for.	300 for.
55. (Igaz-)	1200 -	200 -
56. (gat.se-)	1000 -	200 -
56. (gédek)	-	-
57.	900 -	160 -
58.	800 -	160 -
59.	800 -	120 -
60.	700 -	120 -
61.	700 -	120 -
62.	600 -	120 -
63.	600 -	120 -
64.	600 -	120 -
Lajstromzók		

Kiadói hivatal.

65. Igazgató	1800 -	300 -
66. (Igaz-)	1200 -	240 -
67. (gat.se-)	1000 -	200 -
67. (gédek)	-	-
68.	900 -	160 -
69.	900 -	160 -
70.	900 -	120 -
71.	900 -	120 -
72.	800 -	120 -
73.	800 -	120 -
74.	800 -	120 -
75.	800 -	120 -
76.	700 -	120 -
77.	700 -	120 -
78.	700 -	120 -
79.	700 -	120 -
80.	600 -	120 -
Irnokok és hites udv. Jegyzők		

		<i>Fizetés</i>	<i>Száluspénz</i>			<i>Fizetés</i>	<i>Száluspénz.</i>
81.	Irnokok és hites udv. Jegyzők	600 for.	120for.	93.	Járlunokok és hit. udv. Jegyzők	300 for.	100 for.
82.		600 -	120 -	94.		300 -	100 -
83.		600 -	120 -	95.		300 -	100 -
84.		600 -	120 -	96.		300 -	100 -
85.		600 -	120 -	97.		300 -	100 -
86.	Járlunokok és hites udv. Jegyzők.	400 -	100 -	Jegyzőkönyvi hivatal			
87.		400 -	100 -	98. Igazgató	1800 for.	300 for.	
88.		400 -	100 -	99. Igazgatói			
89.		400 -	100 -	segéd	1000 for.	200 for.	
90.		400 -	100 -	100. Szegények			
91.		400 -	100 -	ágense	1500 for.	240 for.	
92.		300 -	100 -				

Ezen fizetések összesen 169,040 ezüst forintra mennek, 's a' számvevői, taksáló külön osztályok és a' szolgák fizetésével együtt 204,000 forintot meghaladnak.

2. Magyar királyi helytartótanács. 40. §.

Az ausztriai házból való magyar királyok rendesen Bécsben lakván, mivel az udvari cancellárianak a' király oldala mellett kelletik lenni, ennél fogva ben az országban egy királyi helytartó szükségessé lett. E' királyi helytartó jelenleg vagy maga a' nádor, kinek hivatalával a' helytartóság törvényesen összekapcsoltatott, vagy a' nádori hivatal megürültével egyszerűen egy helytartó. Idő multával a' dolgok gyorsabb elintézése végett a' kir. helytartóhoz tanácsosok 's más alsóbb tisztviselők adattak, mi alapját veté meg a' mostani királyi helytartó tanácsnak. E' politicaí főkormányszék szerkezete az 1723-ki országgyűlésen körülményesen meghatározatott, és későbbi kir. utasítások által (mellyek közt az 1724. jan. 21-ki legnevezetesebb) teljesen elrendeztetett. Áll pedig ez e' következőkből: 1. Van (1840-ben) 24 tanácsosa, ^{a)} kik az egyházi, mágnási, és nemesi rendből választatnak, 's ezenkívül vannak több titoknokok, fogalmazók, fogalmazói gyakornokok, 's jegyzőkönyvi-lajstromzói-kiadói-számvevői, köz-alapítványi hivatal osztályok, továbbá tartományi és tanulmányi biztosságok, 2. Elnök a' nádor vagy helytartó, ennek távollétében, az országbíró, vagy a' tárnok, vagy ha ez sem lehet jelen, a' rangban utána következő, vagy a' legidősebb világi tanácsos. Székhelye jelenleg Buda, de e' törvényesen meg-

állapítva nincs hanem a' király máshova is rendelheti (II. József császár előtt Posonyban volt). 3. Egy a' tanácsosok közül cancellaria-igazgató, még pedig a' nemesi rendből. 4. Tanács ülés-ekben legalább is 12 tanácsosnak kell jelen lenni az elnökkel együtt. 5. A' tanácsosokat, titoknokokat, 's általában a' 800 forintnál többet huzó tisztekig a' király nevezi ki, a' helytartó tanács előterjesztésére; az alsóbb tisztviselők a' helytartótanács által szavazatok többségével választatnak. 6. A' tiszteletbeliek tanácsülésekben szavazattal nem bírnak.

A' helytartótanács minden más kormányszéktől független, előterjesztéseit egyenesen a' királyhoz a' magyar cancellaria útján intézi, ki megerősítő vagy jóvá nem hagyó rendeletét szinte ez uton adja tudtára a' helytartótanácsnak. Fő kötelességei a' törvények teljesítésére felvigyázni, 's a' király rendeleteit a' törvényhatóságoknál közretenni és elintézni, mellynélfogva leiratai intézvényeknek (intimata) neveztetnek. Az ország törvényei ellen semmi intézvényt nem bocsáthat, sőt törvénybe ütköző rendeletek megszüntetésére felírni köteles.

Hatásköre főkép 3 osztályra, u. m. 1. köz-politica, 2. státuszgazdasági és rendőrségi, 3. biztossági ügyekre terjed ki. Az első osztályhoz e' következők: 1. A' vallásügyrei felvigyázat általánosan, 's ezért a' két hiten levő evangélikusok fő consistoriumai is jegyzőkönyveiket kötelesek a' kir. helytartótanács-hoz felküldeni; a' kegyes alapítványok igazgatása (1723: 70), 's a' pesti k. egyetem, iskolai javak kezelése, mellynélfogva e' főkormány-
szék mellett van a' köz alapítványi pénztár főhivatala, mellynek vannak alárendelve a' többi fiók pénztár-intézetek az egész országban széjjelszórva.^{b)} 2. A' tanításügy igazgatása a' romai és görög katholikusoknál, 's vallás különbség nélkül minden tanító intézetekrei felügyelet, és a' sajtó kormányzása; melly okbul a' tanulmányi biztosság, 's az avval összekötött könyvvizsgálószerk a' helytartó tanácsnak külön osztályát képezi.^{c)} 3. Felvigyáz, hogy az adó az illető törvényhatóságokban aránylag és igazságosan osztassék fel, 's a' szegény adózó nép a' vármegyék által kivett házi adó által szükségtelenül ne terheltessék; az adóbeli számadásokat szigoruan megvizsgáztatja. 4. A' rabok, 's fenytő és polgári perek számáról, börtönök állapotjáról évenként lajstromos tudósítást kér a' törvényhatóságoktól. 5. Gondoskodik a' nép összeírásáról 's ennek számba vételéről. 6. A' nemességet mutató pörökben bíraskodik. 7. Fő gondja levén a' közadó-

alpnak csonkítatlan fentartása: ennélfogva az urbéri szabályozások megvizsgálás végett ide küldetnek fel, valamint az urbéri szerződések is, 's mindennemű urbéri perben feljebbviteli törvényszéket képez. 8. A' zsidók által fizetendő türelmi taksa beszedéséről intézkedik.

A' második osztályhoz sorozhatók a' statusgazdasági és rendőrségi tárgyak, u. m. 1. Egy közgazdasági alap rendszer kidolgozása (1729: 115). 2. A' népesség előmozdítása 's gyarmatosítás (1723: 18,103). 3. A' vámok szabályozása, 's a' szükségtelen és káros vám állapotások eltörlése. 4. Külföldre utazóknak utleveleket szolgáltat. 5. Gondoskodik, hogy az országok az illető törvényhatóságok által jó karban tartassanak, 's erre, hol szükség, a' só felemelt árából pénzeket rendel. 5. A' száraz és folyó mértékeket törvényes lábra igazittatja. 6. Ha valamely helység vagy földesur vásári kiváltságért folyamodik, eziránt előbb a' helytartó tanács ad véleményt a' királynak. 7. A' posta intézetek, mellyek finánczi tekintetben a' magyar k. udvari kamarától függenek, egyébkint a' helytartótanács által igazgattatnak. 8. Felügyel, hogy az erdők a' törvényrendeletei szerint használtassanak, 's megkiméltessenek, sivatag helyek pedig könnyen gyarapodó fákkal ültessenek be. 9. A' kereskedés, műipar, gazdaság virágzására mindent, mi tehetségében áll elkövet; a' hajókázható folyók 's partiutak jó karban tartásáról, korlátlan folyóvizek szabályozásáról, mocsárok kiszáritásáról intézkedik, 's a' czéhekre, ne hogy ártalmas egyedáruságokká fajuljanak, felvigyáz. 10. A' pesti és posonyi zálogházakra, mint jóltéví intézetekre felügyel. 11. Az ország egészségi állapotja fő gondja lévén: ennélfogva az ország főorvosa (Protomedicus) a' helytartói tanácsosok közé soroztatott, 's e' főnöke a' törvényhatóságok tisztii orvosainak, seborvosainak, minden gyógyszerárosoknak, stb. 11. Általjában minden, mi a' politia köréhez tartozó, a' helytartó tanács által igazgattatik.

Harmadszor, biztossági munkálataihoz tartozik: 1. Az országban fekvő rendes katonaságnak a' vármegyékre 's városokrai igazságos felosztása, beszámolás, 's ennek a' katonai szabályrend (Regulamentum militare) szerint intézendő élelmezése. 2. Felügyel, hogy minden, mit az adózónép a' katonaságnak pénzben, termékben, fuvarban 's előfogatban szolgáltatott, az a' mondott szabályrend szerint teljesen és hiba nélkül adójába betudassék, 's a' hadi kormánytól is az adózónép károsodása nél-

kül elfogadtassék. 3. Fentartja a' fő felvigyázatot mind azon munkálatokra, melyek a' fő tartományi-biztosság köréhez tartozók. E' fő tartományi biztosság a' helytartó tanácscsal együtt ugyancsak az 1723-ki országgyűlésen rendszereztetett. Főnöke ennek a' fő tartományi biztos, ki egyszersmind helytartói tanácsos, 's törvény szerint a' mágási rendből nevezetik, valamint a' kerületbeli tartományi biztosok, 's helyettesei a' helytartótanács felterjesztése, 's a' magyar udvari cancellaria kijelölése mellett ő felségétől a' nemesi rendből választatnak. Mivel azonban mind a' fő biztos, mind a' kerületi biztosok a' magyarországi hadi parancsnokságtól függő hadi biztosokkal szünteleni hivatalos érintkezésben vannak: tehát e' főkormányzések a' személyzet változásáról egymást kölcsönösen szokták értesíteni. Az egész ország 10 tartománybiztossági kerületre osztatik fel, a' szerint, mint azokat a' 38 §-ban előszámláltuk. Minden kerületben van egy tartományi biztos, és egy helyettes. Ezek felvigyáznak, hogy az országgyűlésen kivetett adó a' szerint, és pontosan beszedessék, 's restantia ne maradjon; a' katonai szabályrend utasításához képest a' maga útján illy restantialis tartozások beszedésére katonai erőt is rendelhetnek; a' fekvő katonaság beszólásáról, élelmezéséről gondoskodnak, utazók számára előfogatokat (Vorspann) rendelnek, 's utalványoznak; a' behajtott adót a' hadi pénztárba szolgáltatják; az illető törvényhatóságokkal, 's ezeknek adószedőivel, és a' hadi biztosokkal együtt az adózó nép által hadi adóban fizetett pénz, vagy termékben és előfogatban adott szolgálatok eránt számvitelt és Computust csinálnak; ha a' hadi kormányzék részéről az illy szolgálatok szabályszerű elfogadására nézve nehézségek adnák magukat elő, a' helytartótanács és magyar udv. cancellaria útján orvoslást keresnek, stb.

E' fő kormányzéknel 1784-ben 94 tisztviselő számláltatott 80,844 forint fizetéssel. E' summa 1810-ben 298,177 forintra növekedett. Jelenleg személyzete 267 főből áll a' privát ágenseket, 's a' szolgálát ide nem számítva,⁴⁾ kik mindnyájan mint királyi tisztviselők özvegyeikkel együtt bizonyos szabályok szerint nyugpénzre jogosítottak.

⁴⁾ Ezek közé a' tiszteletbeliek nem számítottak, ellenben a' horvátok részéről a' horvátországi bán és még néhány horvát a' fen kitett számba befoglaltatnak. mivel Horvátországnak különös helytartótanácsa többé nem létezik. Allította ezt Maria Therezia

1767-ben egészen a' magyar formájára. Elnöke volt a' bán, 's összesen 5 tanácsost, 2 titoknokot, 's több alsó tisztviselőket számlált. 1779-ben a' magyarországgal egészen egyesítettett.

b) Első rendű köz-alapítványi pénztárhivatalok egy pénztárnokkal és ellenőrrel együtt vannak: Posonyban, Győrben, Lócsén, Szathmár-Németiben, Temesváron, Zágrábban, Kassán, Posegán. Másod rendű vagy is fiók intézetre emelt uradalmi pénztárhivatalok léteznek: Sellyén, Pécsvaradon, Szekszárdon, Földváron, Vásárhelyen, Czeglédén, Maróthon, Püspök-Ladányban. Végre a' közalapítványi jövedelmeket Egerben, Puchón, Szucsánban a' sóházak, Fiumében és Károlyvároson a' harminczadhivatalok kezelik.

c) Ezen tanulmányi biztossággal összekötött könyvvizsgáló szék, mellynek személyzete az elnökön kívül 5 ülnökből és tollvivőből áll, legujabban 1839-ben állittatott fel. Ezeken kívül mind Budapesten, mind elosztva az országban több kézirat és könyvvizsgálók (Censores et Revisores librorum) találtnak.

d) Nevezetesen 1840-ben volt a' nádoron, mint elnökön kívül, a' tiszteletbeliakkal együtt 28 helytartói tanácsos, 19 titoknok, 18 fogalmazó, 14 fogalmazói gyakornok, 1 fő, 1 al iktató, 4 tiszt, és 4 gyakornok; 1 fő, 1 al, 2 segéd, 2 tisztí lajstromzó, 14 irtok; 1 kiadó, 1 segéd, 2 kiadói hites jegyző, 16 cancellariái h. jegyző, 16 járulnok, 1 szegények ágense; 2 fő számvevő, 5 számvevői tanácsnok, 39 számvevői tiszt, 22 ingrossista, 14 járulnok, 6 gyakornok; a' közalapítványi pénztárnál: 1 főnök, 1 ellenőr, 1 pénztárnok, 1 számító, 8 pénztári tiszt, 6 járulnok; 6 tanulmány-biztossági tag, 5 censor, 1 közalapítványi ügyek igazgatója, 2 királyi directoralis fiskális, 1 iktató és kiadó, 2 irtok.

3. Vármegyék. 41. §.

Mint már fentebb említettük, Magyarország vármegyékre osztatik fel. Eredete ezeknek egykorú az ország alapításával, 's némellyek a' szomszéd németektől (mint Schwartner), mások (Kollár, stb.) a' görögöktől kölcsönöztetteknek állítják, ámbár a' történetekből világos, miszerint Pannoniát már az avárok bizonyos kánságokra osztották, mellyek szinte mint régente a' magyar vármegyék, inkább katonai mint polgári szervezetűek valának. Főnökei e' vármegyéknek valamint hajdan, úgy jelenleg is a' *főispányok* (ezelőtt comites parochiani; most supremi comites), kik a' király által a' mánási vagy nemesi rendből szabadon neveztetnek. Némelly megyékben azonban a' főispányi méltóság örökösön bizonyos fő nemzetséghez, vagy fő hivatalokhoz van kapcsolva. Illy vármegye jelenleg 11 van (lásd 32 §.),

's alkalmasint több lenne, ha már II. András 1222-ki arany bullájában, 's Ulászló (1504: 3) a' főispányságok örökös adományszását meg nem tiltották volna. A' főispányokra nézve megkivántatik, hogy a' kormányzásuk alatti vármegyékben jószág-birtokosok legyenek (1555: 19), 's esküjüket a' király vagy királyi biztos kezébe letegyék, 's addig hivatalaikba be ne léphessenek (1542: 38 és 1548: 68). Kötelességeikhez 's jogaikhoz e' következők tartoznak: Fő kormányzója és felügyelője a' vármegyei tisztikarnak, melly egészen világi rendből való, 's nem csak a' polgári és fenytő törvénykezést gyakorolja, hanem az adó behajtásáról is gondoskodik, 's az egész széles értelemben vett rendőrséget kezeli, és a' törvények, 's törvényes helytartó tanácsi intézvények végrehajtásáról intézkedik; köteles e' tisztikar választására minden harmadik esztendőben tisztujtítószéket tartani; a' rendes időszaki megyei közgyűléseken kívül, szükséghez képest többet is hirdethet, 's mind ezekben ő viszi az elnökséget; az árvák ügyeire való gondos felvigyázatot törvényeink (1715: 68, 1765: 26) a' főispánynak különösen szívére kötik. Ha a' főispány kiskorúsága, hivatalos foglalatosságai vagy más okok miatt tisztében el nem járhatna, illy esetekben a' király főispáni helyetteseket nevez ki, kik a' megye igazgatására nézve a' főispányokkal mindenben egyenlő jogokkal élnek, de hivatalbeli mágnásoknak nem tartatván, országgyűlésen mint főispány helyetteseknek ülésük és szavak nincs. A' főispányok után jönnek az alispányok (első és második alispány). Az *első alispány*, a' főispány vagy helyettese távollétében megyei gyűléseken elnökösködik; felvigyáz, hogy a' tisztikar kötelességeit pontosan teljesítse; a' megye hitese pecsétje nála tartatik; az ausztriai örökös tartományokba utleveleket osztogathat; a' megyei pénztárakat minden két hónapban, de előre ki nem jelentett időben, tartozik megvizsgálni, 's ha a' meghalálozott pénztárnok számadásában fogvatkozás találkoznék, törvény szerint az illető megyei tisztek, kik a' pénztárrai felvigyázatot elmulasztották, tartoznak a' kárt kipótolni; mindenféle vámbeli kiváltságokat, még a' királyi városokét is megvizsgálhatja, hogy törvénytelen vám ne szedethessék; az adó behajtására, fekvő katonaság számlálására, 's élelmezésére, a' széles értelemben vett politíára a' járásbeli szolgabírákkal együtt felügyel; ezenkívül némelly perekben egy szolgabíróval 's esküttel egyetemben bíráskodik,^{a)} a' megyei törvényszékeken pedig az elnökséget viszi; stb. A' *má-*

sodik alispány minden tárgyakban az elsőnek helyettese, de minden megyei tisztviselők közt csak az első alispány bir azon joggal, miszerint tisztujtás alkalmával a' főispány által a' kijelölésből ki nem hagyathatik. Minden vármegye több járásokra (rendesen 4, 5 és 6 járásra; hatnál több egy megyében sincs) osztatván, mindenikben van **egy főszolgabíró**, 's **egy** vagy **több alszolgabíró**.^{b)} A' vármegye által közlött felső parancsolatokat, helytartótanács körleveleit, vármegye végzéseit ezek küldik meg az illető helységek előjáróinak, 's a' végrehajtásra ők ügyelnek fel; a' népet összeírják; felvigyáznak, hogy az egyes helységek a' rájuk kivetett adót maguk közt igazságosan osztják fel; a' nemesi szabad adózásokat ők szedik be; a' hidakat, utakat jó karban tartatják; a' köz egészségi állapotra, 's köz bátorságra felügyelnek; gondoskodnak a' fekvő katonaság szállításáról 's katonai szabályrend szerinti élelmezéséről; a' járásbeli adószedő 's helységek közt hónaponként történendő adó-számvétel alkalmával jelen vannak; az országhatárain belől utleveleket adhatnak; némelly perekben eskütt társaikkal együtt bíróságot képeznek, uriszékeken pedig mint törvényes bizonyságok vannak jelen valamint megyei törvényszékek is szolgabíró és eskütt nélkül nem tartathatnak, 's törvénykezési dolgokban hiteles személyeknek tekintetnek. Mint már említettük, minden szolgabírónak van egy **eskütt** társa. Ezek eredetüket az Ulászló 1-ső decr. 53-ik cikkjétől veszik, melly szerint minden vármegyében 12 eskütt táblabíró választatott. Mai időben már ezek kétfélék, u. m. vagy tulajdonképeni **esküttek**, kik rendes fizetési tisztviselők, 's a' szolgabírák mellett szolgálnak; vagy **megyei hites táblabírák** (Tabulae Judiciae Assessorae), kik megyei törvényszéken bíráskodnak, 's különféle megyei küldöttségekben használtatnak, de rendes fizetéssel nem bírván,^{c)} csak napdíjakat huznak. Törvényszékeken a' pereket, megyei köz és kis gyűléseken minden tárgyat a' **fő** és **al-jegyzők** terjesztenek elő; ők szerkesztik a' jegyzőkönyvet, teszik fel a' felsőbb helyre küldendő feliratokat, 's viszik más törvényhatóságokkal levelezést, és adják ki a' végzéseket az illető járásbeli szolgabírárnak vagy más megyei tisztviselőknak. Egy **fő** és egy vagy több **al-ügyész** a' köz kereset alá tartozó tárgyakkal, nemesedési, tiszti és fenytő perekkel foglalatoskodnak; mind törvényszékeken, mind közgyűléseken az adózó népnek hivatalos pártfogói; 's uriszékekre a' közadó alapjaira leendő felügyelés végett, mindenkor a' megye által kül-

detnek ki. A' közadót a' **fő-adósszedők**, és járásbeli **al-adósszedők** veszik be. Minden megyében pedig 2 neme van az adónak. A' **hadi adónak**, melly katonaság tartására rendeltetett, mennyisége bizonyos porták szerint országgyűlésen határoztatik meg az egyes megyékre nézve is, mellyek aztán a' kivetett summát a' maguk által határozott 's összeírt rovatok (dicák) után osztják fel az egyes helységekre. A' **házi adó**, mellyből fizettetnek minden megyei tisztviselők, szerződöttek (főorvos, sebész, mérnök), szolgálk (hajdúk, pandurok stb.) napidíjak, országgyűlési költségek, hivatalos előfogatok, tartatnak rabok, csináltatnak utak, hidak, megyei épületek, szereztetnek meg írói szerek, 's pótoltatnak a' **deperditák**, azaz azon veszteség, mellyet az egyes adózók a' katonaságnak még Maria Therezia által megállapított szabályrend szerint, 's így piaczi értéknél jóval olcsóbban szolgáltatott termékek miatt szenvednek, — szükséghez képest a' vármegye által évenként állapittatik meg, 's a' hadi adóval együtt vettetvén ki, együtt is szedetik be a' járásbeli adósszedők által, de az egész megyét illetőleg mindenik pénztárnak külön fő adósszedője van. Végre minden megyében találtatik **számvadó, levéltárnok**, kiknek kötelességeit nevük is mutatja; a' különféle biztosokat, várnagyot, irnokokat nem említvén.

Tiszti személyzete, mind ezen vármegyéknek, mellyek közül többen nagy herczegségekkel vetekednek, parányi, 's fizetésük igen csekély,⁴⁾ nyugpénzük semmi sem levén: valóban kevés ország van olyan Európában, mellyben a' közigazgatás aránylag illy olcsón 's még is elég czélszerűen eszközöltetnék. E' tisztviselők pedig a' minden harmadik esztendőben tartatni szokott tisztujtószékeken a' főispánytól kijelölt egyének közül a' megyebeli birtokos vagy ottan lakó nemesek ('s kik e' név alatt értetnek) fejenkénti szavazatjaik által választatnak; kivevén sok megyében a' fő 's aljegyzőket, néhol a' levéltárnokokat is, kiket a' főispány szabad tetszése szerint nevez ki. A' táblabírák jelenleg szinte a' főispányok által neveztetnek; azonban némelly vármegyé, mint Posony, Nógrád, stb, hivatkozva az 1608-iki 24-ik törvényczikre törvényszéki táblabíraikat már régóta elkezdték ismét magok választani, a' főispány által nevezettekől; mit több megyék utánoztak, mások pedig elhanyagolt jogaik kinyomozására most kezdik levéltáraikat felkutatni.⁵⁾

Egyébiránt az egész vármegye kormányzása a' megyei közgyűlés (Generalis Congregatio) és a' kis gyűlés (Particularis con-

gregatio) által tétetik mozgásba. Közgyűlés évenként rendszeren négy, de szükséghez képest több is szokott tartatni, még pedig teljes nyilvánossággal, benne mindenki megjelenhetvén, 's a' nemesek szavazati szabadsággal is bírván. Tárgyai e' következők: Itt választatnak országgyűlési követek, minden főispáni kijelölés nélkül, 's adatnak nekik utasítások; a' közbizodalmat elvesztett követeket visszahívja; az udvari cancellaria 's helytartótanács rendeleiteit és intézvényeit vagy elfogadja, 's végrehajtás végett az illető tisztviselőknak kiadatni rendeli, vagy ha ezek törvénnyel megegyezhetők nem lennének, erántuk illedelmes hangon felírást határoz; a' háziadót minden évre a' szükséghez mérve meg szabja, az adó-rovatalokat 's osztályozásokat meghatározza, 's minden adót egyenkint a' helységekre kivetí, 's a' nemesi adó-ajánlatokra nézve kulcsot szab; börtönének állapotját, rabjainak, 's mindennemű megyei pereknek számát jegyzőkönyvét a' helytartótanácsnak évenként megküldi; statutomokat hozhat, melyek a' király által megerősítettvén, a' megye határain belül mindenkire nézve kötelezők; a' hús árát időszakonként minden kebelebeli helységben, a' királyivárosokat sem vevén ki, meg szabja; a' polítiára felügyel; tisztikar felett ellenőrökdi, 's számadásra vonhatja; a' fekvő katonaság szálásolása eránt rendelkezik; azok ellen, kik a' biroi ítéleteknek makacsul ellenszegülnek, hatalomkart rendel; nemes és nem nemes folyamodók kéreseit elintézi; egy szóval törvény határai közt saját dolgában függetlenül végez és rendelkezik, de biroságot, a' gyűlés méltóságát illetlen kifejezésekkel megsértő egyének rögtöni elmarasztását kivéve, soha sem gyakorol. Kis gyűlések csak akkor tartatnak, ha valamelly dolog jövő közgyűlésig halasztást nem szenvedhet, ekkor is jegyzőkönyveik köz gyűlés eleibe terjesztendők.

Vége törvénykezési dolgokban a' vármegyék nem a' királyi helytartótanács alatt állnak, mert mind a' megyei törvény-székeken kezdett, mind az alispányi, szolgabirói, 's uriszékektől ide feljebbvitte perek a' királyi táblához vitetnek feljebb, kivén a' nemesedési és urbéri pereket, melyek egyenesen a' k. helytartótanácsra küldendők.

A' vármegyék leirt szerkezetének sok jó és árnyék oldala van. Az utóbbi közt kétség kívül legnagyobb az, miszerint a' megyei tisztviselők, mint a' törvények utolsó végrehajtói, a' végrehajtó hatalomtól közbevetlenül nem függvén, néha a' törvé-

nyek lassan hajtának végre, sőt sok örökösen papirosan marad; 's valóban egy országban sincsenek annyi egymásután meg erősített törvények, mint Magyarországon, világos tanujelül annak, hogy soha foganatba sem vétettek. A' megyebeli hatalmasabb családok nepotismusa is gyakran károsan hat a köz igazgatásra, miután nálunk, más országok, nevezetesen az ausztriai német tartományok példájára törvény szabva nincs, hogy tisztviselők közt ugyan azon megyében vérségi összeköttetések ne legyenek. Ellenben más oldalról igaz az, miszerint hajdanában oly sokszor megtámadtatott alkotmányunkat egyenesen a' vármegyék municipalis szerkezete tarthatá fel. És mivel a' szabadon választott megyei tisztviselőknek 's biráknak, mindenki, különbség nélkül gazdag és szegény alá van rendelve: ez okbul az oligarchia sem nyomható el a' gyengébbeket. 'S minthogy a' nép maga szükségeit mindég legjobban tudja és érzi, 's saját rendelkezéseiben, még ha rosszak is legjobban megnyugszik: ennél fogva vármegyéink municipalis szerkezetét alkotmányunk legdrágább kincsének méltán tarthatjuk; 's ezt hibáitól kitisztítani, közszellem, méltányosság által mind inkább erősíteni annyival nagyobb kötelességünk, mivel a' trónnak 's alkotmányunknak szilárd megalapítására ennél hatalmasabb eszköz kezünkben nincs, 's e' tekintetben a' szabad Angliát sem, Franciaországot pedig éppen nem irigyelhetjük.

Mi végre a' vármegyebeli helységek közigazgatását illeti: minden községnek szokott lenni egy birája, kis birája, és több esküttjei. A' község birája, a' földesur által kijelelt legalább 3 alkalmas lakos közül, az eskütt emberek pedig és kisbirák minden földesuri kijelölés nélkül a' helység határában házat vagy földet bíró, 's a' választáson jelen levő lakosok fejenkénti szavazataival választatnak. Ha a' földesurak három nap alatt sem egyeznének meg a' kijelölendőkről, illy esetben az illető szolgabíró bíróságra 3 alkalmas személyt terjeszt elő. Jegyzőt pedig a' földesur jóváhagyása mellett, az illető község szabadon fogad. A' birák és esküttek, ha csak kötelességük nagyobb elmulasztásával nem terheltetnek, esztendő leforgása előtt nem foszthatnak meg szolgálataiktól; a' jegyzők azonban vétségekhöz képest, a' szerződési idő lefolyta előtt is, a' földesur előre tudtával, a' községek által elbocsátathatnak. Egyébiránt azon községek, mellyek ezelőtt előljáróikat 's jegyzőiket az uraság minden befolyása nélkül szabadon választották, e' szokásukban az 1836: IX törvény-

czikk által ezentul is meghagyattak. A' biró, eskütt társaival együtt felügyel a' rendre és közbátorságra, a' községi épületekre, háttárbeli hidakra és utakra; a' szolgabíró 's vármegye parancsolait végrehajtja; elfogatókat 's közmunkákra embereket rendel; kisebb rendőrségi vétkekben 's polgári keresetekben bíraskodik; a' közadót az egyes lakosokra kivetí, melly kivetésbe a' földesuraság is befoly, a' nélkül, hogy ennek beszédésébe avatkoznék; a' katonaság számára gabonát, zabot szénát a' kitüzött szálmási helyre szállítatja; a' behajtott adót minden hónapban a' járásbeli adószedőnek beadja; az árvák vagyona bátorságáról gondoskodik, az illy esetet a' földesurnak 's szolgabírónak bejelenti, 's a' Jegyzővel együtt tökéletes összeírást készít, mellynek egy példánya mindenkor a' községnél tartatik; természetes vagy végintézetbeli gyámatya nem léteben azonban, gyámnokot a' község meghallgatásával a' földesuraság rendel. A' jegyző a' jegyzőkönyvet, hivatalos irományokat, 's számadásokat írja; a' helységből vásárokra vitetett barmok iránt utleveleket ad; a' biróval, helybeli előjárókkal együtt, meghallgatván a' községet, minden állandó, és az esztendő leforgása alatt hihetőkép előfordulandó köz költségekről minden esztendő elején jegyzéket készít, 's azt megvizsgálás végett a' földesuraságnak bemutatja. A' község számadásait minden esztendő lefolytával a' földesurak vagy magok, vagy tisztjeik által vizsgálják meg, 's egy uttal mind azokat mik a' számadás vizsgálatával és megbírlásával kapcsolatban vannak, elrendelik. Az uraság által idejében meg nem vizsgált számadásoknak az uraság költségén leendő megvizsgálatása iránt, a' megye részéről tétetnek meg a' szükséges intézetek.

a) Hajdan a' *Comes castrí* (főispány), minden rangú és rendű megyei lakosok pereiről ítelt, 's innen feljebb lehetett vinni a' királyi udvarhoz: *Curialis Comes castrí* (alispány), kisebb ügyekben ítelt, a' nagyobbakat a' főispánnak bejelentette. *Hist. Jur. Regni Ungariæ Amoenitates. Adami Franc. Kollariü etc. l'indobonue 1783. V. II. p. 40.*

b) Némellyek azt tartják, hogy a' hajdani *Bilocus* (nem Bilochus vagy Bilocus) egy volt a' mai szolgabíróval; de amazok csak a' tolvajokat 's vétkeket ítelték és nem a' nemeseket, 's így nem ezek voltak szolgabírák. *Kollár. II. V. 48. l*

c) Rendes fizetéses táblabírák vannak ugyan némelly vármegyékben, mint Biharban, Bácsban, Aradban, 'stb, rendszerint négyen; de e' csak kivétel a' szabály alul.

4) A' vármegyei tisztek fizetése nem minden vármegyében egyforma. A' főispányok fizetése 3 osztály szerint 800, 1200, 1500 forint pengő pénzben. Az első rendű vármegyékben az első alispány 400, második alispány 400, főjegyző 600, első aljegyző 300, második 's harmadik aljegyző 200, főügyész 400, első alügyész 200, második 150, főadószedők 400, főszolgabíró 400, első alszolgabíró 200, második alszolgabíró 150, eskütt 100, aladószedő 200, földmérő 's orvos 400 forintot huz. Egyébiránt az egy osztályba eső vármegyékben is nem minden tisztviselőre egyenlő a' fizetés. Itt például csak Fejér vármegyét említem. Ebben a' főispány 1500, 1 alispány 600, 2 alispány 300, főjegyző 500, első aljegyző 250, második aljegyző 150, levéltárnok 250, főadószedő 500, első aladószedő 250, második aladószedő 150, számvéví 200, főszolgabíró 300, alszolgabíró 150, főügyész 300, alügyész 150, eskütt 100, biztos 100, őrnök 100- első földmérő 250, második 150, főorvos 500, második 300, első seb orvos 250, als seb orvos 150, várkapitány 150, bába 50, gyalog hajdu 84, őrmester, 180, katona 129, lovas biztos 150, lovas kerülő 120, gyalog kerülő 75, barom orvos 100, hóhér 150 ezüst forinttal fizettetük.

5) Igy például Bihar vármegyében 1688-tól kezdve, melly időtől fogva a' jegyzőkönyvek a' megye levéltárában feltalálhatnak, 1774-ig a' táblabírák mindenkor a' nemesek által főispányi kijelölés nélkül választattak. 1775-ben a' kijelölés kezdett divatba jönni. 1790-ben a' régi szokás helyre állítottat, de mivel a' táblabíráknak fizetésük nem volt, a' rendek nem sokat gondolván joggaikkal, később elébb ugyan kevesen, majd számosabban a' főispányok által neveztettek ki táblabírák, míg végre e' kinevezési jog egészen a' főispányok kezébe jutott.

4. Szabad királyi Városok. 42. §.

Mint már említettük, mindenik királyiváros, vagy is a' benne lakó polgárok összege együtt véve egy nemesembert képez, 's mint ilyen a' többi nemesekhez mindenben hasonló jogokkal él; de az egyes polgárok nemeseknek nem tekintetvén, valamint a' parasztok, ugy ők is a' közadónak, katonai szállásolásnak, ujonczadásnak, 's más közterheknek alája vannak vettelve. Vagyont illetőleg pedig minden királyiváros királyi koronai jószág, 's mint ilyen soha el nem idegenitethetik; a' királyi földesuri joga megismeréséül évenként a' közadón kívül királyi censust fizet; a' király országgyűlési költségeinek egy részét viseli; javai kezelésében egyenesen a' királyi kamarától függ, 's annyira, hogy a' város ennek jóváhagyása nélkül 50 forintnál többől nem rendelkezhetik. Minden királyiváros közügyei a' *belső tanács* és a' *külső tanács* által igazgattatnak. A' *belső tanács* áll egy főbi-

róból, egy polgármesterből, kapitányból, 's a város népességéhez képest 4—12 tanácsnokból. A törvényes ügyek a bíró, a politikai 's gazdasági dolgok a polgármester által kormányoztatnak, de egyik is valami fontost az egész tanács megegyezése és hozzájárulása nélkül nem végezhet; ámbár normalis k. leirat következtiben a perek a bíró, 's még néhány tanácsnok társai által ítéltetnek el. A város kapitánya a rendőrségre, 's a tanács végzéseinek végrehajtására ügyel fel. A *külső tanács* a polgárok különböző osztályaiból tétetik össze, a népességhez képest 4—125 tagból áll. Főnöke e testületnek, mely maga magát választja, a népszószóló, 's tagjai életidejükre választatnak. Minden tárgy, mi a város privilegiumait, javait számadásait, jóvedelmeit illeti, jóváhagyás végett a belső tanács által e külső tanács eleibe terjesztendő. Ugyan ezen testület együtt munkálkodásával választatnak többnyire az országgyűlési követek, 's a városi tisztikarból hiányzó egyének, 's azon tisztviselők, kik tisztujtás alá esnek. Ugyanis a városi kiváltságok nyomán, felső engedelem nyerése mellett, minden esztendőben tisztujtás lenne tartandó; de jelenleg harmadik évben is nem mindég tartatnak. E tisztujtáson csak a bíró, polgármester és kapitány választatnak ujra a tanácsnokok köréből, meg nem választás esete a tanácsnoki testületbe visszatérendő; a tanácsnoki hivatal ellenben változhatlan, 's a tanácsnokok csak nagyobb vétkekért veszthetik el hivatalaikat. E két tanácson kívül vannak még több városi tisztviselők is, kiknek személyzetei nagyobb városokban egész hivatal osztályokat képeznek. Illyen hivatal osztályok: 1. *a jegyzői*, 2. *ügyészi*, 3. *levéltári*, 4. *számvevői* 5. *iktatói 's kiadói*, 6. *telekbírói*, 7. *adószedői*, 8. *kamarási*, 9. *gaszdálkodási*, 10. *árvautgyi* hivatalok. Az orvosok, seborvosok, mérnökök a szerződöttökhöz, a hajduk 's darabontok, éjörök, stb, a szolgálkhoz soroztatnak; 's mind ezek, mind a fen említett tisztviselők, 's belső tanácsai személyek a kamarási városi pénztárból huzzák mérsékelt fizetéseiket; a külső tanácsbeli tagok, vagy mint néhol nevezik választott polgárok, v. esküttek, egészen ingyen szolgálván. A királyvárosok publico-politicumokban a helytartó-tanácestól, gazdaságiakban a k. udvari kamarától, törvénykezdéseikben vagy a tárnoki vagy a személynöki széktől függnek; mellyre nézve a városi tanács magát e közügyek igazgatásában részint az országos törvényekhez, részint a helytartótanács intézvényeihez, kamarai rendeletekhez, tárnoki cik-

kekhez, a' város saját kiváltságaihoz,^{a)} vagy saját statutumaihoz köteles tartani, mely statutumok azonban a' nemesek személyét nem, hanem csak polgári javaikat illethetik. Továbbá minden város él vérhatalmi joggal (*Jus Gladii*), de itt is a' nemeseket csupán tetten kapatva büntetheti meg (1647: 81, 1649: 18). A' börtön állapotjáról, rabok, fenytő és polgári perek számáról a' k. helytartótanácsot évenként tudósítja. A' közadót a' lakosokra a' belső tanács a' külső tanács egyetértésével veti ki, de a' polgári javakat bíró nemesek is ez alkalomra mindnyájan meghivandók. Ha t. i. az országgyűlésen kivetett hadi adó, továbbá a' tisztviselők fizetései, 's más köz költségek a' város saját jövedelmeiből ki nem telnének, a' hiány a' lakosokra egyenkint kivetett adóból pótoltatik. Végre a' k. városok mind a' helytartótanácsból, mind a' királyi kamarától függvén, mivel sok gazdasági tárgy a' politicumokkal össze van szőve, ennél fogva illy városi ügyek a' mondott főkormányzások által kiküldött *vegyes biztosságoktól* intéztetnek el, a' vegyes biztosságok jegyzőkönyvei a' k. udvari kamara által ő felségéhez felterjesztetvén.

A' királyivárosok e' szerkezetére önként több észrevételek ötlenek fel, melyek közt a' következők legnevezetesebbek lehetnek:

1. A' királyivárosok legsúlyosabb terhét, mindenki megismeri abban, miszerint alig van olly királyiváros, melyben királyi biztosok ne kénytelenítenének közigazgatási hiányok orvoslása végett hosszú évek során munkálkodni; 's mind ezek ellenére gyakran a' már orvosolva vélt bajok ujolag visszatérnek. A' királyivárosok hibás szerkezetét, e' tény tetteleg tanúsítja; de a' baj okairól, 's orvoslási módjairól különbözők a' vélemények. Sokan, 's ezek közt az 1827-ki országos küldöttség is a' fő bajt a' két kormányzástól (helytartótanács és kamara) függésben keresi. Mert ámbár az 1794. sept. 23-ki királyi leirat e' fő kormányzások hatáskörét specifice megszabni, 's egymástól elválasztani igyekezett ugyan, de mindazáltal a' tárgyakat részletesen 's világosan megkülönböztetni lehetséges nem lévén, a' vegyes biztosságok (mellyek sokszor igen késleltetve munkálkodnak) szüksége továbbra is fenmaradt, a' dolgok lassan folynak, 's gyakran e' zavarban mind a' törvények, mind a' felső parancsolatok kijátszatnak. A' tanácsbeliek magok, a' baj okát, tekintetük 's hatásuk korlátoztatásában gondolják; hanem ez inkább megfordítva áll.

Második fontos észrevétel a városok szerkezetére az: hogy itt a tisztviselek száma szerfelett nagy, s a vármegyékhez hasonlítva, igen aránytalan; miből önként következik, hogy e tisztviselek illendően nem fizettethetvén, vagy hivatalaikat hagyagolják el más foglatatosságaik miatt, vagy zsarolásokban s ajándékokban keresnek kárpótlást.

a) Általában a királyivárosok szerkezetét inkább kiváltságaikból, mint törvénykönyvünkben tanulhatjuk meg. A városi levéltárakban igen sok és becses öklevelek léteznek, melyek nyilvánosságra hozatva, a polgárok jogaira nagy világosságot vethetnének. Nem gondolnám azonban, hogy királyaink közül akarmellyik valamely magyar királyivárosnak olly privilegiumot adott volna, minővel II. Lajos a brünni polgárokat 1534-ben felruházta, hogy tudniillik olly rendeleteinek, melyek privilegiaikkal ellenkezők, ne engedelmeskedjenek. Lásd: *Mühren, topogr. statist. und geschichtlich geschildert von Gregor Wolny, II. B. 1. Ab. Brünn, 1836, 100-ik lap.*

b) Milly nehezen fejlődhetik ki a valódi szabadság, megelégedés és civilisatio olly országokban, hol a municipalitások felső gyámság alatt állnak, erre világos példa Franciaország. Itt a városi municipalis-tanács $\frac{3}{4}$ résznyire házbirtokosokból választatik; különben minden 25 éves választó választhatik is. 21 éves pedig csupán választhat. A tanács 6 évre választatván, fele minden harmadik esztendőben kilép. A király tetszése szerint feloszthatja, s ekkor 3 hónap alatt újra kell választani. Gyűlést 4-szer tart esztendőben. Az igazgatást viszi a *maire és segédje*. A *maire* nek 25 évesnek, helybeli lakosnak, s a municipalis-tanács kebeléből kellett lenni, de olly városokban, melyek 3000 lakosnál többet számlálnak, vagy melyek kerületi városok, — a király, többiekben a praefectusok (főispányok) által neveztetik ki, s pedig mindég 3 évre, de újra megválasztható. A praefectus végzése által felfüggeszthetik hivatalától, de egészen kitenni a király joga. Az 5000 léleknél népesebb városokban a rendőrség nem a *maire* dolga, hanem különös rendőrségi biztosok vannak. Nem a *maire*, sem segédje nem huznak fizetést. A municipalis-tanács végzései végrehajtás előtt, mindég vagy az al, vagy a fő praefectushoz küldetnek be jóváhagyás végett. Gyűlései nem nyilvánosak, s határozatai csak a felsőség engedelmével nyilváníthatók. *Über die gegenwärtige französische Municipal-Verfassung, von Friedrich Bülow. ord. Prof. in Leipzig. Neue Jahrbücher der Geschichte und Politik. 1841. Jän. H.*

5) Katonai Szabad Közönségek. 43. §.

A katonai Végvidéken vannak némelly városok (számszerint 12), melyek a végezredek hatósága alá nem tartoznak,

hanem saját tanácsaik által kormányoztatnak, 's ezek szabad katonai községeknek neveztetnek. Nagyobb katonai községekben, p. o. Péterváradon, Zimonyban, Páncsován, Karloviczon a' városi tanácsot egy polgármester, két törvényszéki jegyző (syndicus), kik egyszer'smind tanácsnokok, egy tanácsi jegyző, vagy mint itt nevezik: városirnok, 's szinte tanácsnok, 2 — 3 tanácsnok, 2 irnok, 1 bátorsági biztos segédjével együtt képezik. Törvényes dolgokban a' törvényszéki jegyző, a' political és gazdasági tárgyakban a' városirnok az előadó. A' polgármester mindég katona, 's rendesen nyugalmazott kapitány szokott lenni, 's mind ezt, mind a' többi tisztviselőket a' király nevezi ki; a' polgárok csupán a' népességhez képest különböző számú külső tanácsbelieket választják. A' kisebb katonai városok, csak annyiban különböznek a' fennemlített nagyobbaktól, hogy egy törvényszéki jegyzővel, 's némellyikben egy pár tanácsnokkal kevesebb tisztviselőt számlálnak. Azonban Zeng és Carlopago tengeri városoknak, sok tekintetben más szerkezetük van, mint a' többi szabad katonai községeknek. Így az első városi tisztviselő, a' város birája, kinek helyettese Zengen az alvárosbiró, ezután jön három tanácsnok, kik közül egy a' törvényes, egy a' political és gazdasági dolgokat terjeszti elő; továbbá van 4 váltótörvényszéki tiszteletbeli ülnök, 1 bátorsági biztos, 2 irnok, 1 iktató, 1 kikötői-hivatal, 1 egészségre felügyelő tanács, 's egy ugyan e' végre kinevezett állandó küldöttség. Carlopagóban a' városbiráján kívül, egy tanácsnokból, 8 tiszteletbeli ülnökből, egy irnokból 's bátorsági biztosból áll a' tanács; ezenkívül szinte találhatik egy kikötői-hivatal, egy egészségi-tanács, és egy egészségi küldöttség.

A' polgármester, vagy a' városbiró, a' syndicusokkal (kik biráskodási tehetségükre nézve megvizsgáltatnak), városirnokkal, 's a' többi városi tanácsnokokkal együtt minden héten gyűlést tart, melyben a' község dolgai intéztetnek-el, 's melly, szükség esetében a' külső tanácsot is meghívja, 's avval egyetértőleg rendelkezik.

A' katonai szabad városok az illető hadi kormánysszékektől függnek ugyan egyenesen, de még is közbevetve, van még egy csak felügyelő, 's így nem igazgató hatóság, t. i. a' **brigádai parancsnokság**. Nevezetesen minden két végezred (néha egy) 's az ezek körébe eső katonai szabad városok egy brigádát képeznek, mellynek parancsnoka a' brigadiros, ki jelenleg min-

dég vezér-őrnagyi (General-Major) rangban van, holott ezelőtt ezredek is voltak brigadirosok. Ő ügyel fel arra, minő parancsolatot kaptak az ezredek, 's katonai szabad községek az illető hadi kormányzékától; ő ügyel fel ezeknek végrehajtására; a' szabad katonai városokban, mint örökös királyi biztos tekintik, 's néha tanácsuléseket is személyes elnöksége alatt tartat.

6. Szabad Kerületek. 44. §.

A' szabad kerületek két osztályra szakíthatók. Az első osztályhoz tartoznak azok, melyek a' publico-politicumokban egyenesen a' k. helytartótanácsból függnek, mint például a' **Jász és Kun** kerületek, **Hajdúvárosok** kerületje, a' **XVI. szepesi városok**, és a' **Magyar Tengerpart**. A' második osztályhoz tartoznak azok, melyek a' vármegye által kapják a' felső parancsolatokat, 's így közvetlenül nem a' k. helytartótanácsból függnek. Illyenek a' **turopolynai** nemes kerület, a' különböző **egyháznemesi** székek, továbbá a' **tisszai koronai**, és a' **nagy kiskindai** szabad kerületek.

1. **A' jász-kun kerületek** belső ügyeinek kormányzása, mind törvények, mind privilegiumaik értelmében egészen a' nádort, mint főbirájukat és grófjukat illeti; fenmaradván a' k. helytartótanácsnak az ország szerkezetével összefüggő közigazgatásbani törvényes hatósága. A' jász-kun tisztviselők háromfélék, u. m. vagy **közönségesek**, t. i. az összes három kerületé, vagy **kerületiek**, ugymint az egyes kerületeké, vagy **helybeliek**, azaz az egyes községé. A' közönséges tisztviselőkhöz tartoznak a' nádori fő-kapitány, nádori al-kapitány, 5 nádori táblabíró, nevezetesen Jászság részéről 2, Kis-Kunságáról 2, Nagy-Kunságáról 1, 1, fő, 2 aljegyző, melyek közül egyik levéltárnok, 1 fő, 2 alügyész, 3 adószedő, 1 számvevő. Továbbá különösen minden kerületben van 1 kapitány, 2 eskütt (a' Jászságban 3), 2 biztos (a' Jászságban 4). A' helybeli községi tisztviselők állnak 1 fő biróból, 1 második biróból, 1 adószedőből, 1 házi-gazdasági pénztárnokból, egy vagy több jegyzőből, és 12 tanácsnokból. Mi a' szerződötteket illeti: minden kerületben van 1 orvos, 1 mérnök, 1 seborvos, 1 mezei biztos, 1 várnagy, 'stb.

A' nádori fő és alkaptányt törvényesen maga a' nádor nevezi ki. A' nádori táblabírák szokásból szinte a' nádor által neveztetnek ki egész életükre. A' többi köz és kerületbeli tisztvi-

selők minden harmadik évben tisztujítás alá esnek, olly formán, hogy minden egyes község, minden tiszti helyre szavazatát a' közgyűlésnek beadván, e' szavazatok a' nádor eleibe terjesztetnek, ki aztán a' kijelölést megtévén, a' választás a' közgyűlésben megy végbe. A' községekben a' bíró, második bíró, 's a' többi tisztviselők, egy a' fő kapitány által ez alkalomra kinevezett kerületi tiszt elnöksége alatt, minden harmadik esztendőben a' birtokos lakosok által választatnak. A' tanácsnokok hivataljaikban halálukig megmaradnak. A' köz és kerületbeli tisztviselők mérsékelt fizetéseiken felül,^{a)} birtokaiktól adót nem fizetnek, mi igen aránytalan jutalmazás.

Az egész köz igazgatási gépely a' Jászberényben tartatni szokott kerületek közgyűlései által tétetik mozgásba. Elnöke e' közgyűlésnek a' nádori fő kapitány, vagy ennek távollétében az alkapitány. Ezelőtt a' fő kapitány maga levelezett a' kerületek nevében mind a' náddal, mind a' helytartótanáccsal, 's törvényhatóságokkal; de az 1836-ik 22-ik t. cikk következtiben a' jász-kun kerületek a' hazai igazgató székekkel, 's a' többi törvényhatóságokkal folytatandó levelezéseiket és közléseiket a' kerületek neve aláírásával, és boldogult Maria Therezia királyné által 1746-ik esztendőben kegyesen adott hiteles pecsétjök alatt gyakorolják; ugy viszont a' hazai igazgató székek, és a' többi törvényhatóságok intézvényeiket és levelezéseiket közvetlen a' kerületek címje alatt, magokhoz a' kerületekhez utasítják. A' közgyűlés végzései a' kerületbeli 's községi tisztviselőknek adatnak ki végrehajtás végett, minélfogva mind a' kerületbeli tisztviselők, mind a' községek pontos jegyzőkönyvet tartoznak vinni; az egész tisztikarra való felügyelet a' nádori fő kapitányt illetvén. E' közgyűlésen tartatnak a' tisztujítások, választatnak országgyűlési követek, 's adatnak utasítások. Ülései nyilvánosok ugyan, de szavazattal csak a' 25 község küldöttjei, 's a' köz és kerületi tisztviselők birnak.

2. A' **hajdúvárosok** összevéve egy külön álló, külön portával bíró, saját tisztikarral felruházott, publico-politicumokban a' k. helytartótanáctól, törvénykezéseikben az udvari fő törvényszéktől, gazdaságiakban a' kassai kamarai igazgatástól függő törvényhatóságot képeznek. Első előljárójuk a' fő kapitány (1699-ig mindenik városnak külön volt kapitánya, 's külön élhetett pallosjoggal), kit a' városok küldöttjei a' közgyűlésen minden más befolyás nélkül szabadon választhatnak. Ehhez küldet-

nek a' k. helytartótanáctól az intézvények, 's e' viszi a' levelezéseket a' főkörmányszékekkel és törvényhatóságokkal. A' kerület többi tisztjeihez tartoznak: 1 al-kapitány, 4 táblabíró, 1 fő, 1 aljegyző, 1 fő, 1 alügyész, 1 adószedő, 1 számvevő, 1 levéltárnok, 2 biztos. ^{b)} Ezekenkívül minden városnak van egy hadnagyja, 's több esküttje. A' kerület közgyűlése a' főkapitány elnöksége alatt Bösörményben tartatik. Ezen választatnak az országgyűlési követek, 's adatnak utasítások, 's vétetnek fel minden kerületet illető közügyek. A' közgyűlés végzéseit a' városok hadnagyjai hajtják végre.

A' királyivárosoknak fentebb említett nagy csapása: az örökös királyi biztosság, e' kerületet még jobban terheli, 's ennek szükségessége a' kerület hibás szerkezetét kiáltólag bizonyítja. Gyökeres oka azonban e' bajnak hihetőleg abban fekszik: hogy ámbár a' hajduk k. adománybeli privilegiuma mind két ágot illet, 's e' szerint a' leányági örökösök is egyenlő jogokra számolhatnak: mindazáltal az 1702-ki kamarai összeírás alkalmával talált nemes családok ivadékai, a' többi lakosokat jogaikban korlátozni, 's a' terhet egyedül nyakukra tolni meg nem szűnnek.

3. **A' XVI, szepesi városok** törvényhatóságának szerkezete **királyi adminisztrációnak** nevezetik. Fő tagjai: az administrator, ki szabad szálás, és 1200 fr. fizetés mellett kormányzója az egésznek, más 1200 forintért pedig a' kamarai jövedelmekre vigyáz fel; a' gróf (Comes provincialis), ki alatt állnak mind a' 16 város birói, 3 táblabíró, 2 jegyző, 1 tartományi, 's 4 külső ügyész, 1 adószedő, 1 ellenőr, 'stb. ^{c)} Az adminisztratio széke Iglón van.

4. **Magyar tengerpart, vagy fiumei kormánysszék.** E' némelly belső kereskedési 's hajózási tárgyakban egyenesen a' magyar udvari cancellariától, másokban a' k. helytartótanáctól, 's gazdasági tárgyakban a' magyar k. kamarától függ. Feje e' kormánysszékek a' fő kormányzó (gubernator), többi tagjai 3 ülnök, 3 titoknok, 1 fogalmazó, 7 fogalmazói gyakornok, 's 1 iktató, 1 levéltárnok és lajstromzó, 1 kiadó, 3 írnok, 2 járulnok, 5 cancellariai gyakornok. Ezenkívül van egy kormánysszéki biztosság, egy fiók kamarai pénztárhivatal, 's egy vízi-építő igazgatói szék. Fiume és Bukkari városok régi municipális jogaik, 's felső helyen helybehagyott statútumaik szerint igazgattatnak. Így vagyon Fiuménak egy 50 patriciusból álló tanácsa, mellynek elnöke a' fő kormányzó, vagy az első kormánysszéki

ülnök, amaz mint a' város fő, emez mint al-kapitánya. Ezen tanács a' közjövödelmeket kezeli, úgy mindazáltal, hogy a' számadások felső helyen is megvizsgáltatnak; a' publico-politicumok szinte körébe esnek, 's a' végzéseket az alárendelt városi tanács hajtja végre; polgári perekben második bíróság (első folyamodási bíróság a' városi tanács levén), 's innen bizonyos esetekben a' királyi táblára történik a' feljebbvitel. A' polgári perek elítélésére az 50 patriciusból 20-an kiválasztatnak, 's tagjai lesznek a' fő vagy alkapitány elnöksége alatt összehgyült törvényszékek, melly fenyítő perekben első kereseti bíróság, innen a' királyi táblára történvén a' feljebbvitel. A' város tanácsa 3 igazgató bíróból (Judex Rector) áll, mellyek közül az első a' tanácsulésekben elnökösködik, 's e' mellett a' a' törvénykezési tárgyakat végzi; a' másik kettő ellenben a' városi közönség publico-politici és gazdasági dolgaiban jár el; mindnyájan pedig a' kapitányi tanácsban felveendő tárgyaknak előadói. A' bírák hivatala 3 esztendeig tart, 's a' kapitányi első bíró, és a' városi közönség első bírája a' Magyar Tengerpart fő kormányzója, mint városi főkapitány által neveztetnek ki, a' városi közönség második bírája pedig a' kapitányi tanácsból titkos szavazás után választatik. A' városi tisztikarhoz tartoznak még a' titoknok, altitoknok, cancellár, ügyész, adószedő, számvévő, 'stb. A' megérkező 's elmenő hajókra nézve két királyi hivatal létez; egyik a' kikötőhely kapitányság, másik az egészségre felügyelő tisztség. Ez egy cancellárból, 2 segédből, több ülnökből állván, a' fő egészségre vigyázó tanácstól függ, mellynek elnöke maga a' fő kormányzó, 's együtt tanácskozik a' kormányshéki ülnökök.

5. A' turopoljai nemesek, kik hajdan Zágráb vára jobbágyainak, majd Zágráb mezei nemeseknek, 's ismét Zágráb mezei egytelkü nemeseknek neveztettek, IV. Béla által megnevezettétvén, miután 1560-ban a' zágrábi káptalan előtt örökös bevallás mellett egymást osztályos atyafiaknak elfogadták, 's kiváltságaik törvényesen (1723: 92.) megerősítették, III. Károly király által saját pecséttel ajándékoztattak meg. E' nemesi keverlet jelenleg a' politicumokban Zágráb vármegyétől függ; a' megye végzései e' nemeseket szintugy kötelezi, mint a' többi kebelbelieket, 's a' turopoljai nemes keverletben lakó adózók, 's többi megyei parasztok közt is semmi különbség; csakhogy a' megye végzései nem megyei tisztek, hanem a' keverlet grófja által hajttnak végre. Gyüleseit tartja: N. Goriczán.

6. Mi az *egyháznemesi székeket* illeti: a' győri püspök *vecsei*, győri káptalan *bácsai*, szentmártoni főapát *füssi* székeiben minden political, adózási, segedelmezési, felkelési tárgyak az illető vármegyék által kezeltetnek; a' megyének e' székeket illető végzései megyei tisztviselőktől közöltetnek 's hajtának végre. Ugyan ezt kell érteni a' *ságrábi* püspöknek Torontál vármegyében lakó egyház nemeseiről is. Az esztergomi érsek *érsekléi* széke politicumokban egészen Komárom vármegyének van alárendelve. Posony vármegyében minden nemű árszabások, megyei statutumok, felsőbb körlevelek, nemes-adózási és dicás tárgyak régi szokás szerint az érseki *vajkai* székre nézve is a' megye által kormányoztatnak; 's végzései a' székkal vagy széki tisztviselők által közöltetnek, vagy ha a' megye közönsége közt olyanok is vannak, kik a' széknél alispányi, vagy szolgabírói hivatalt viselnek, a' végzések rövid uton ezeknek adatnak át. Van rá azonban példa, hogy a' szék részéről a' vármegyére jelentések vagy megkeresések is történtek. Végre az esztergomi érsek *verebélyi* és *szentgyörgyi* székeit illetőleg, Bars és Nyitra vármegyékben a' megyei végzések az egyházi nemesekre is kiterjednek, ezek körlevelekben adatván tudtokra. Bars vármegye azonban olly tárgyakban, mellyek a' törvényhatóságokkali kölcsönös egyetértést megkívánják a' verebélyi székkal levelezést gyakorol. Nyitra vármegyében ez iránt kérdés támadván, legfelső k. leirat által a' dolog oda döntetett: hogy a' vármegyéhez utasítandó, egyháznemeseket illető legfelsőbb törvényes rendeletek, a' székeknek a' vármegye által küldessenek meg.

7. Rekesztékül megemlítjük, miszerint a' *tisszai-koronai* és a' *nagy-kikindai* szabad kerületek publico-politicumokban, 's törvénykezésekben egyenest az illető vármegyétől függnek (az első Bács, a' második Torontál vármegyétől). Az első kerületben a' tisztikart képezik: 1 kerületi kapitány, 8 tanácsnok, 2 jegyző, 1 ügyész, számvevő, adószedő, ellenőr, biztos. Ezen kívül van 1 orvos, mérnök, seborvos, selyemügyelő, 'stb.

A' kikindai kerületben van 1 kamarai biztos, 1 actuarius, 1 bíró, 8 tanácsnok, 2 jegyző, 1 levéltárnok, 2 ügyész, 1 számvevő, 1 ellenőr, 1 kiadó; továbbá orvos, mérnök, seborvos, 'stb.

*) A' jász-kun kerületi nádori főkapitány fizetése 1200 fr., alkaptányé 800 fr, főjegyzőé 600 fr, első aljegyzőé 300, másodiké 250, generalis adószedőé 500, házi pénztárnoké 350, al-

adószedőké 250, főügyészé 300, első alügyészé 250, másodiké 309, számvevőé 350, egy őrnöké 100, kerületi kapitányé 400, mérnöké 350, orvosé 450 pengő forint.

b) A' Hajdu kerületben a' fizetések e' következők: főkapitány 800, alkapitány 300, főjegyző 300, aljegyző 250, táblabíró 150, adószedő 250, házi pénztárnok 150, főügyész 300, alügyész 150, számvevő 120, levéltárnok 200 p forint.

c) A' szepesi városokban az administrator huz 1200, a' tartományi gróf 600, táblabíró 300, főjegyző 400, aljegyző 200, tartományi ügyész 360, főadószedő 400, aladószedő 200, őrnök 150; orvos 300, seborvos 250 pengő forintot.

III. SZAKASZ.

Katonaság.

1. Nemes felkelő sereg. 45. §.

A' magyar haderő 3 fő részből áll, u. m. a' *nemes felkelő seregből*, *állandó katonaságból*, és *végőrségből*. Mint már fentebb láttuk a' magyar nemes adót, vámot nem fizet; az állandó seregnél katonáskodni nem tartozik, 's mind e' jogoknak megfelelőleg egyedüli kötelessége hazáját minden ellenség ellen, saját költségén, személyesen védelmezni. Mivel azonban Magyarország vérendszere csupán oltalomlagos: ennél fogva a' nemes seregek is csak az ország határain belül kötelesek személyesen fegyvert fogni, ha csak az országgyűlése a' nemes seregeknek határontúli kivitelét is meg nem engedi, melly esetben ezek szinte királyi zsoldon tartatnak. E' vérendszere Magyarországnak a' magyarok beköltözése óta öt nevezetes fordulaton ment keresztül. A' fejedelmek alatt minden magyar egyiránt szabad és katona volt, 's ezért fejthete ki a' magyar nemzet olly ropant erőt, mellynél fogva több meghódított országok romjain magának nem csak egy szép és nagy kiterjedésű hazát szerezhet, hanem még több európai nemzeteket is gyakor izben megadóztathatott. És midőn a' győztes Árpád halála után a'

gyermek Zoltán alatt a' szomszéd németek a' magyaroknak Európából kiszorítását könnyűnek gondolnák, 's ebbeli szándékuk végrehajtására 907-ben a' Morva vize mellett roppant sereget gyűjtenének: a' magyar hadnak csupán bajnok fejedelmében gondolt erejéről igen megcsalatkoztak, mert a' német had, mely a' német nemzet színéből állott, 4 napi véres harcz után (8. 9. 10. és 11. Aug.) semmivé tétetett,*) 's e' ponttól kezdve a' magyar hadak 48 esztendeig minden europai seregeken olly tulnyomóságot gyakoroltak millyet mai időnkben csak a' Napoleon győztes katonáiban láthattunk. A' keresztény vallás bevételevel, szent István, az első magyar király a' haderőt ujlag rendezte el. Az ország várak szerint megyékre osztatott. Mindenik várhoz nagy kiterjedésű földek tartoztak, melyek katonáskodási kötelesség mellett várjobbágyoknak adattak; ezeken kívül voltak olyanok is, kik a' királytól teljes tulajdonosi joggal szép birtokokat nyertek. Mind a' várjobbágyok, mind e' szabad birtokosok vagy is fő nemesek ezek egyenesen a' király, amazok a' főispány zászlója alatt a' királyt még az ország határain tul is hadaikkal saját költségeiken tartoztak követni, mely szerkezetnél fogva a' magyar had ekkor szinte virágzó karban állott. Azonban ez csakhamar hanyatlani kezdé, mert a' várföldeknek nagy része a' királyoktól részint magányosoknak, részint a' papságnak elajándékoztatván, az e' földeken lakó várjobbágyok is lassankint katonáskodási kötelességüktől fölmentettek, 's jobbágyi állapotra taszítottak; és e' körülményben, 's a' magyarországi idegen népek meghódításában kell keresnünk a' magyar parasztság eredetét, és nem a' rabszolgákban vagy katonai kötelesség elmulasztásáért nemességtől megfosztatottakban, mert valóban ezek száma a' nemzet tömegéhez képest minden időben csekély volt. Később II. Andrásnak a' szent földön viselt háboruja, a' fő nemeseket, kik hadaikkal saját költségeiken tartoztak a' királyt kísérni, sulyosan érintvén, innen vehette eredetét a' magyar haderőben tett harmadik nevezetesebb fordulat, azaz az aranybulla 7-ik cikkje, mely szerint a' főnemesek (omnes qui comitatus habent) köteleztettek ugyan az ország határain tul menni, de csupán a' király költségén; a' közrendű nemesekről pedig e' törvényben semmi említés nem tétetvén, bizvást következtethetjük, hogy ezek csak az ország határain belől tartoztak saját költségeiken katonáskodni, a' határon tul a' király költségein sem levén kötelesek. I. Lajos minden igaz nemest, és

igy a' várjobbágyokat is (hajdan a' nemesség a' katonáskodási kötelességgel együtt járt) egyenlő nemesi jogokkal ruházván fel, az egyenlő katonáskodási kötelesség igen aránytalanul nyomta a' megszorított kisebb nemességet, mi a' védrendszer újabb elrendezését tevő szükségessé. Ezt Zsigmond király, *Regestruma* által (olvashatni Kovachich. *Vestigia Comitiorum* 1. supp. Köt. 374 l.) végre is hajtotta, a' nemesi felkelés rendjét, módját körülményesen meghatározván. E' törvényre gyakran hivatkoztak később az ország rendjei, midőn nemesi felkelésről volt szó, de a' körülmények úgy hozván magokkal, még gyakrabban eltértek ettől. Erősebb királyok, mint Corvin Mátyás, hatalmas karral tudta a' nemességet kötelessége teljesítésére szorítani; de felkelési törvényei gyenge utódja alatt már törvényteleneknek nyilatkoztattak. Az elhatalmasodott oligarchák, király engedelme nélkül várakat kezdének építeni, ^{b)} melyekből csak rablásokat vittek végbe, vagy a' felsőségnek 's törvénynek makacsul ellenszegültek; 's a' gyászos 1526-ki mohácsi ütközet, mely a' magyar nemzet színét eltemeté, egyedül a' nemesség hanyag fegyverkelésének tulajdonítható. Azonban e' hanyagságot drágán fizeték meg a' nemesek, mert a' törökök magokat az országban megfészkelvén, a' magyar nemességnek örökös harc és háboru juta osztályrészl; 's miután ez által nagyobb része részint elhullott, részint az örökös fegyverforgatás miatt ellankadt, 189 évek multával, az 1715-ki esztendőben igen örömet elfogadá III. Károly ajánlatát, miszerint az ország rendes védelmére nemtelenekből szinte ezek által fizetendő adóból állandó katonaság tartassék, ^{c)} fenmaradván a' királynak továbbra is azon joga, hogy szükség esetében, a' fenálló törvények nyomán a' nemeseket, 's kik e' név alatt értetnek személyes fegyverelésre, 's az illetőket, ^{d)} banderiumaik kiállítására felhívhasssa. Ez tehát a' magyarországi védrendszernek ötödik 's utolsó nevezetesebb fordulata, mely jelen időnkig tart. ^{e)} E' szerint állandó katonaság tartására nem rendkívüli esetekben mint azelőtt, hanem rendszeren ajánltatván adó: a' magyar nemesség is kezéből kieresztett fegyverét, csak rendkívüli szükségben a' király parancsára fogja fel, 's ekkor is a' közönséges nemesi felkelés módja és rendje országgyűlésen határozathatnak el, részletes felkelésről, azaz néhány határszéli vármegyék nemességének felhívásáról az ország nagyai meghallgatásával maga a' király is intézkedhetvén.

A' magyar nemesség hadereje, az 1715-ki törvény következében, Maria Therezia védelmére, kit több europai országok atyai örökségétől megakarának fosztani, ujlag megpróbáltatott az 1741-ki közönséges nemesi felkeléssel; de ám-bár az ausztriai ház fentartását a' magyarok jó részben szinte maguknak tulajdoníthatják, mindazáltal ezt inkább állandó katonaságaik és végőreik rettentetlen bátorsága által vívták ki, mint felkelő hadaikkal miután a' nemes sereget mind az 1744-ki dicső teljes elszazi táborozásban, mind a' molwiczi, kolini, 's más eldöntő csaták alkalmával az ütközetrendekben hiába keressük. Ez okbul Maria Therezia biztosan akarván tudni, mennyire lehessen az ország védelmében a' nemesség haderejére számítani, 1764-ben az országrendjeitől ennek rendes számmali meghatározását kérte, 's egyszersmind a' felkelési törvények ujabbí átnézetét sürgeté; de a' magyar nemesi sereg rendes számát a' rendek mind a' királyra, mind az országra nézve titoknak nyilvánítván, minden a' régínél maradt. II. József evvel meg nem elégedvén, Pálffy gróf magyar cancellárhoz intézett 1785-ki levelében, őszinte megvallá: „hogy a' magyar nemesség fegyverre kelését haszontalanul nyomasztó, 's a' mostani hadi körülményekhez legkevesbé illő tehernek tekinti, 's ezt a' nemesség adóztatásával 's jószágai összeírásával kívánja felcserélni.“ Hogy II. Józsefnek e' szándéka nem sikerült, 's II. Leopold alatt minden a' régi lábra visszaállítot, közönségesen tudatik.

A' hosszas és szerencsétlen francia háboruk a' már csaknem feledékenységbé ment nemesi felkelést 4 ízben tették szükségessé, u. m. 1797-ben, 1800-ban, 1805-ben és 1809-ben. Az első évi nemes sereg 17,969 lovashól, és 3556 gyalogból állott. E' sereg Szombathelynél táborozván, bár az ellenséggel meg nem ütközött, mindazáltal a' béke megkötését igen sietteté, miután Bonaparte serege épen lovasságban szenvedé nagy fogyatkozást. Az 1800-ki insurrectio 10,778 lovast és 26,606 gyalogot számlált a' horvátországi 6416 főből álló nemes seregen kívül. De legnagyobb áldozatot teve a' magyar nemesség 1809-ben. Ugyanis ekkor minden nemesi családból egy személyesen tartozott felkelni, annyira, hogy csekély kivétellel helyettesítés sem engedtetett meg. Még pedig a' 3000 fr. jövedelemmel bíró lovon, az 1000 flos jövedelmű gyalog volt köteles magát saját költségén fegyverrel, ruházattal ellátni,

's mind lovát, mind személyét élelmezni, de azok, kik 2000 fr. jövedelmen alul a' lovassághoz állottak, lovaik számára az insurrectionalis alapból huztak eleséget. A' püspökök, prépostok, apátok, káptalanok, conventek, zárdák, királyvárosok egyenkint egy lovast tartoztak állítani, ezenkívül jövedelmeik után a' megyei insurrectionalis pénztárba aránylagosan épen úgy adóztak mint a' többi nemesek; a' királyvárosok pedig ezen felül belső bátorság okáért polgári katonaságot alakítottak. A' jász 's kun és hajdu kerületek minden 3000 fr. jövedelem után 1 lovast fegyverkezttettek fel, így szinte a' kikindai és tiszai szabad kerületek is, kik e' mellett még a' királyvárosok példájára polgári sereget alkottak. A' szegényebb nemesek a' fentebb említett insurrectionalis pénztárakból tartattak, és készítettettek fel. Ily rendszabályok következtiben az összes nemes felkelő sereg 17,214 lovas, és 21,230 gyalog főre ment, a' horvátországi nemes felkelő seregen, és 1952 önkéntes vadászon kívül, azaz kerek számmal az egész nemes had 50,000 fegyveresből állott. Ehhez járult még a' királyvárosokban és szabad kerületekben 4000 lovas és 41,000 gyalog polgárkatoná, kik csupán a' belső bátorság fentartására kaptak fegyvert. Az 1811-ki nádori jelentés szerint pedig szinte 1809-ben a' felkelő nemes sereg pénztár jövedelme 14,795,752 f., kiadása 14,495,752 forint volt; 's az egyes vármegyék költségét, melyet contingenseik megindításakor tettek, ismét ugyan ennyi su mára lehet számlálni. A' magyarországi nemes hadnak fővezére törvényhez képest a' nádor, valamint a' horvátországinak a' bán vala. Továbbá az ország 4 kerülete szerint ugyan annyi tábornok neveztetett ki a' nemesi seregosztály vezérletére. Ágyúsokat és tábori szekereket a' király rendelt a' nemes sereghez, melly a' nádor intézkedése szerint ezredekre, osztályokra vagy zászlóalyakra osztatott fel. Tiszteket a' lovaságnál az ezredestől kezdve a' legalsóbb fokig a' vármegyei nemesség, gyalogságnál őrnagyon felül a' király választott; mindnyájan pedig a' rendes katonatisztekkel egyenlő rangba helyeztettek. Törvénynyelv 's parancsszó magyar volt. Így elrendezve, bár a' jun. 14-kén történt győri ütközetben diadalmat nem vivhatott is ki, mindazáltal egyes csapatok mind ez alkalommal, mind kivált később a' visszahuzódásnál kitűnő vi tézséget mutattak, bizonyságául annak, hogy a' nemes had egy kevés, de évenkénti rendes gyakorlat, 's állandó szerkezet mellett igen is használható sereg lehetne.^{f)}

a) Ez ütközetben, melynek körülményeiről e' czimű munkában: *Aventin. Annales Bojorum libri VII. ingolstadii 1544.* bővebben olvashatni, a' salzburgi érseken, freisingeni és sebeni püspökökön, Luitpold, Eisengrün, Sieghart, I. Arbo grófokon kívül, még 15 apát és gróf, 's igen nagy számú német lovag esett el; minden tábori készület, 's az élelmet szállító egész dunai hajósereg a' győztes magyarok zsákmányává lett.

b) Piringer udvari tanácsos, magyarországi banderiumokról irt könyvében azt állítja, mintha a' magyar nemesek váraikat saját jövedelmeikből tartoztak volna fentartani és védeni, 's így ezt jelenleg a' nemesség törvényes, pénzzel megváltandó terhének tekinti. Azonban igen számos törvényeink nyomán tagadhatlan az, hogy hajdan a' várépítésre nyert engedelem nem törvényes tehát, hanem kegyelem és megkülönböztetés volt. Ezért mondja az 1468: 3 czikk: *castra privilegiata*; különben nem esedeztek volna engedelemért.

c) Már az 1602: 9-ik t.czikk a' nemesek személyes felkelését haszontalannak nyilatkoztatta, 's e' helyett minden porta után jobbágyok által fizetendő 50 denárt, és 20 portától egy lovasnak egy hónapig tartását rendelt.

d) Kik legyenek azon *illetők*, kik jelenleg is banderiumaikkal tartoznának felkelni, azt bizonyosan nem tudjuk. Az 1807. 1808. és 1811. országos küldöttségek munkálatai, bár az országos köz, sőt némelly privat levéltárak is felhányattak. e' tárgyra kevés világosságot vetének. Annyi bizonyos, hogy törvényeinkben banderiumok alatt azon katonacsapatok értetnek, melyek portalis katonaságból, a' fő nemesek szabadosaiból, egyházi nemesekből, vagy fogadott emberekből gyűlvén össze, a' praelatusok, zászlósúruk, vagy nemesek tulajdon zászlói alatt vitézkedtek. Ugyanis hajdan a' birtokosok jobbágyaik száma szerint, körülményekhez képest majd több, majd kevesebb katonát tartozván állítani (portalis katonaság), olly nemesek, kik legalább 50 lovassal keltek fel, ezeket saját zászlójuk alatt vihették a' harczmezőre, holott a' többi nemesek a' vármegye zászlója alatt tartoztak katonáskodni. Azonban e' banderiumok a' mohácsi veszedelem után lassankint a' divatból egészen kijöttek; mert legkihivatásosabban Magyarországon soha sem törvényesen specificált banderiatusi jószágok. sem banderiumos családok kiknek t. i. személyeikhez köttetett volna e' kötelesség, nem léteztek; 's az egyházi méltóságok is, ámbár tizedbeli jövedelmeiktől mindig különösen járultak a' haza védelméhez, 's mind ezektől, mind alapítványi jószágaiktól körülményekhez képest banderiumokat is állítottak, mindazáltal hogy rendes banderiumok tartására köteleztetnének, ezt törvényeinkből meg nem mutathatjuk.

Horvátországban, mai időben banderiumok alatt azon katonaság értetik, melly nemesi felkelés alkalmával a' zágrábi püspök és káptalan egyháznemesseiből, ezek decimalistaiból, és a' privat

nemes családok szabadosaiból és censualistáiból, egy szóval úgynevezett contractualisokból gyűl össze. E' katonaság valódi eredetét a' 17 és 18-ik században vette, a' midőn a' törökök e' végzéseket szünetlenül sanyargatták. Ezek uraiknak katonai 's más szolgálatot tartozván tenni, ennél fogva az urbér behozatala alkalmával szelidebb rendszabályokat nyertek, 's a' közadótól is mentve valának, de 1750 óta ennek alája vettetvén, e' helyett jelenleg felkelés alkalmával egészen királyi zsoldon tartatnak, hanem fegyverre keléseiket az országgyűlésen kívül, a' horvátországi nemzeti közgyűlés is elhatározhatja, a' minthogy 1737-ben, 1757-ben, és 1814-ben illy végzés mellett a' háborukban valóságos részt vettek. Illy kiváltságos emberek száma Horvátországban nem megvetendő; mert magában Zágráb vármegyében 2073 ház számláltatik, mellyek közül 278 lovas, 229 részint lovas, részint gyalog; 1496 csupán gyalog szolgálatot köteles tenni. Kőrös vármegyében 2022 házból 172 lovas, 310 lovas és gyalog, 1449 gyalog szolgálatot tevő ház van; végre Varasd vármegyében 54 házból 52 lovas, 1 lovas és gyalog, 2 gyalog szolgálatot tesz.

e) Az 1837-ki országos kiküldöttség munkálataiban a' magyarországi védrendszer története jelesen elő van sorozva, 's itt 4 nevezetesebb fordulat állapittatik meg; mitől én azonban nyomos történeti és törvényes okoknál fogva, e' czikk kidolgozásánál némelly részben eltértem.

f) A' nemes sereg rendes fegyverbeni gyakorlását az 1811-ki országgyűlés 3 esztendőn túl, mennyire ezt az 1808-ki törvény határozta, továbbra is kiakará terjesztetni; de e' tárgyban semmi királyi leirat nem érkezvén, minden a' réginél maradt. Az 1827-ki országos kiküldöttség azon javallatot tevő, hogy minden nemes ifju ket esztendeig az állandó katonaságnál tartozzék szolgálni; de mint tudjuk az insurrectionalis tárgy azóta országgyűlésileg tárgyalás alá nem vétetett.

2. Állandó katonaság. 46. §.

Történeteinkből tudjuk, hogy rendes zsoldos katonaságot kisebb nagyobb számmal már az első magyar királyok tartottak, 's többek közt Ranzanus említi, hogy I. Károlynak béke idején is nagy számu zsoldos serege lett légyen. Az 1435-ki országgyűlés pedig világosan elhatározta, hogy a' magyar királyok zsoldos katonaságot állandóul tartsanak; 's az 1458: 2 t.cikk a' magyar honvédrendszert úgy intézé el, miszerint az ellenség ellen először is a' királyi zsoldosok használtassanak, ezek pedig az ellenség ereje megtörésére elégtelenek levén, a' fő papok és fő nemesek szájanak csatasikra banderiumaikkal együtt, 's ha ezek sem lennének elegendők, csak akkor tar-

tozzék minden nemes és más birtokos honpolgár személyesen felkelni.^{a)} Általában úgy látszik, hogy a' régi magyar királyok *Lucrum Camerae* című jövedelme egyenesen zsoldos katonaság tartására volt szánva. Később az adózásnak e' neme divatból kijöven, a' mohácsi ütközet után bekövetkezett csaknem szakadatlan török háborúkban a' nem nemesek nem rendszeren ugyan, hanem szükséghez képest mindig fizettek adót, sőt néha a' nemesek is, miglen 1715-ben a' nemtelenek adózása állandóul megállapítatván, a' rendes állandó katonaság alapja is megvetetett.

Jelenleg a' magyar állandó had csupán gyalogságból és könnyű lovasságból áll; a' pattantyúság, nehéz lovasság, mérnöktest, 's tábori szekeresség, és tengerészet teljesen hiányzanak. Nevezetesen Magyarországnak van 13 gyalog seregre; ezenkívül Erdély 2 gyalog és 1 huszár ezredet tart, a' 12-ik székely huszárezred a' végőrséghez, 's nem az állandó katonasághoz tartozván. Minden gyalog és huszár ezrednek van egy fő, 's némelyiknek második tulajdonosa, ki rendszeren a' tábornoki vagy is vezérkARBól (Generalitát) szokott neveztetni; 's ezek olly formán tekintethetnek, mint a' főispányok a' várme gyéknél, a' minthogy az ezredbeli főtiszteteket a' kapitánytól kezdve az alhadnagyig bezárólag ők nevezik ki. Az ezredek azonkívül hogy tulajdonosaik neveit viselik, még különös állandó sor számmal vannak egymástól megkülönböztetve.^{b)} A' tulajdonosok azonban az ezredeknél jelen nem lehetvén, az ezredek valószínű parancsnokai az ezredesek. Minden gyalogezrednél van 1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 2 gránátos és 18 közönséges század (Compagnie). Két század képez egy osztályt, 's 6 század egy zászlóaljt, mellynél fogva minden gyalog ezred 3 zászlóaljból (Bataillon) áll, három ezrednek kétféle gránátos századjai pedig összetetvén, úgy képeznek egy önálló zászlóaljat. A' század parancsnoka a' fő vagy alkapitány, 's ezenkívül minden századnál van egy fő, 's mióta a' zászlótartói tisztirang eltöröltetett, két alhadnagy. A' huszárezredeknél szinte 1 ezredes, 1 alezredes és 2 őrnagy számláltatik, de az ezred felosztása különböző a' gyalogokétól, mert ez 4 osztályból (Division), 's minden osztály 2 századból (Escadron), azaz az egész lovasezred 8 századból áll. Minden századnál van egy főkapitány mint parancsnok, továbbá 1 alkapitány, 2 fő, és 2 alhadnagy. A' gyalogoknál a' zászlóaljakat, 's a' lovasságnál

az csztályokat az alezredesek és őrnagyok vezérlik. Végre említendő az ezredek kara (Stab). Ennek személyzetét teszik a' 4 fő kartiszt (ezredes, alezredes, 2 őrnagy), továbbá az ezred papja, számvevője, ügyésze (Auditor), segédtisztje (Adjutant), orvosa; továbbá ide tartozik az ezredi hangászkar, rabnag (Profosz), 's a' t.

Mi az ezredbeli legénység számát illeti: ez mind háboruban, mind béke idején igen változó. Az 1802-ki országgyűlés egy gyalogezredet 3857, huszárezredet 1698, 's az egész állandó katooságot 64,000 főre tette, ámbár tudjuk, hogy az utolsó francia háboruban egy magyar gyalogezred 7000, 's huszárezred 2400 főből is állott, miután a' rendes zászlóaljak és lovasosztályok egy sőt két ujjal is szaporítottak. De béke idején sem egyforma az ezredek hadiereje, mert ez felső parancsolatok által gyakran módosittatik. Azonban 1816 óta, egy királyi leirat az ezredek békelábi erejét ekképen határozta meg: Gyalogezred számlál a' karnál 73 főt, 2 gránátos századot 136 fővel = 272, 18 közönséges századot 186 emberével számítva = 3348, összesen az egész 3693 legényt. Huszárezrednél: kar: 48 ember, 20 ló; egy század: 218 ember, 171 ló; összesen tehát a' 8 század karral együtt 1792 legény és 1388 ló. Ennélfogva a' magyar rendes had békelábi ereje e' következő lenne:

Gyalogság: 13 sored = 48,009 fő

13 végezred 's két

zászlóaly, mint a-

lább látandjuk = 35,984 fő

Összesen 83,993 fő

Lovasság: 10 huszárezred = 17,920 fő

Összesen

101,913 fő.

'S ha Erdély hadát is ide számítjuk (2 gyalog sored = 7386; 1 állandó és 1 véguszár ezred = 3584; 4 végezred 2264 emberével = 9056): ugy a' magyar birodalom rendes hadiereje békelábon 100,435 gyalogra, 21,504 lovasra, összesen 121,939 főre megyen.

Ebből láthatjuk, miszerint a' magyar rendes had békelábon szinte olly erős, mint az első rangú angol és porosz hatalmasságoké (ez 107,306; amaz 102,283 emberből állván; °)

de ellenben az angolok óriási tengeri hadereje nálunk teljesen hibázik, a' porosz honvédekkel pedig a' mi nemes felkelő seregünk sem számra, sem gyakorlatságra még csak nem is mérkőzhetik. ⁴⁾ Az összes ausztriai haderőnek (371,236) 's a' franciaországinak ⁵⁾ (1838-ban: 314,919 legény) mintegy harmadát teszi magyar seregünk, de a' 989,117 legényből álló rop-pant orosz haderőnek, melly egyébiránt nagyobb részt csak pa-piroszon áll, nyolczad részét alig éri el.

Az Europa legtöbb országaiban bevett, a' nép előtt annyira félelmes katonai összeírás vagy is *cantonrendsszer* Magyarországban még eddig ismeretlen volt. Ugyanis itt az ezredek hiányai rendesen csak toborzás és hadfogadás (Werbung) által önkénytesekből pótoltnak, 's ebbeli költségek fedezésére az országgyűlés a' hadi adóval együtt, de különösen bizonyos summát (eddig rendesen 75,000 pengő forintot) szokott aján'ani. Mivel azonban ez uton a' hadsereg teljes erejében fen nem tartathatik: ennél fogva körülményekhez képest, 's időhöz nem szabva az országgyűlés ad segedelemkép ujonczokat, még pedig minthogy minden nemes született katonának tekintetik, egyedül csak nem nemesek által állítandókat, Az ujonczok mennyiségét mindenkor a' király által az országrendei előtt felfedezendő szükség határozza meg, 's illy módon 1830-ban adott az ország 28,000, 1840-ben pedig 38,000 ujonczot. Minden ujonczállításnál a' szolgálati időt (capitulatio) az egyes törvényhatóságokra eső contingenst, 's az állításmódjának közönséges elveit szinte az országgyűlés rendeli el; de a' katonaságra alkalmas egyének összeírása, 's a' kiállítás részletessége az illető törvényhatóságokra (vármegyék, kir. városok, szabad kerületek) bízatik. Az 1830-ki év előtt az állított ujonczok örökösen tartoztak katonáskodni; hanem az említett évi országgyűlés először határozta meg a' szolgálati időt 's pedig 10 évre (az ausztriai német, cseh és lengyel tartományokban a' szolgálati idő 14, az olasz tartományokban 's Tirolisban 8 év ugy mint franciaországban, a' poroszoknál 5, az oroszoknál ezelőtt 26, most 15 esztendő); és e' számot az 1840-ki országgyűlés is meghagyta azon különbséggel, hogy még 1830-ban 's azelőtt a' községek előjárói a' megyék által rájuk kivetett ujonczokat erőszakkal 's önkényesen fogdosták össze, de az utóbbi országgyűlésen sorshuzás határoztatott, 's egyszersmind a' helyettesítés is megengedtetett, és ez engedménnyel annyira élt sze-

gény adófizető népünk, hogy az állított 38,000 ujoncznak csaknem harmada másokért pénzért beállott önkényesekből telt ki, mi az adózó népnek körül belől 2,500,000 ezüst forintjába került.

A' katonai ruhák, fegyverek 's más tábori szerek beszerzéséről a' főhaditanács felügyelése alatt az ó-budai katonaruházati biztottság gondoskodik. A' kelmék rendesen árcsökkenési uton vásároltatnak, 's résznyire saját kézművesek által dolgoztatnak fel; a' készítmények pedig a' raktárakhoz 's innen az ezredekhez 's egyes katonai testületekhez szolgáltatnak ki. A' katonai lovak előállítására van ugyan két katonai ménesintézet, u. m. a' mezőhegyesi, és bábolnai; de ezek a' magyar lovasság számára szükséges lovaknak $\frac{1}{20}$ részét is alig képesek pótolni, a' nagyobb rész tehát bizonyos meghatározott áron az országban vásároltatik össze.

A' magyar valamint az ausztriai katona zsoldja is igen takarékosan van megszabva. A' gyalog serezedbeli közvitéz rendesen naponként 5 és 6, Galicziában és Magyarországon pedig épen csak 4 és 5 ezüst krajczárt huz; ezenkívül 1 alapa (portio) kenyeret $1\frac{3}{4}$ font), drágaság idején drágasági és huspótlékot, 's háboruban ráadásul 1 krajczárt. A' lovas közlegény egy pár krajczárral több zsoldot kap naponként; de a' különbség az ausztriai német, 's más oldalról a' magyar és lengyel tartományokban szállásolás közt ezeknél is megtartatik. A' főtisztok az alhadnagytól felfelé számítva hónaponként huzzák fizetéseiket; katona inasok tartását beszámítva, a' különböző fegyvernemek szerint feljön egy ezredes évenként 2134 — 4033, alezredes 1600 — 2600, őrnagy 1200 — 2200, főkapitány 932 — 1708, főhadnagy 430 — 921, alhadnagy 350 — 605 forintra ezüst pénzben.

A' sikon fekvő gyalogság és lovasság vagy a' törvényhatóságok által állított 's minden szükségesekkel felkészített kaszárnyákban 's katonai épületekben tanyázik, vagy egyes nemtelen adófizető gazdáknál és polgároknál szállásol, kik katonáiknak ágyat, fűt, és gyertyát tartoznak adni, miért viszont naponként kárpótlásul 1 krajczár salgamumot kapnak. Órhelyeken, vagy olly városokban, mellyek ezekkel egy karba tétettek, a' katonaság kincstári épületekben lakik, 's egyes gazdáknál és polgároknál csak akkor szállásol, ha elegendő kincstári épületek nem lennének, de ez esetben a' salgamumot a' kincstári

fizeti. Őrhelyek, 's ezekkel egy karba helyezett városok e' következők: a' véghelyi várak, Eger, Székesfejérvár, Arad, Buda, Komárom, Kassa, Eperjes, Eszék, Győr, Leopoldvár, Lőcse, Munkács, Nagy-Várad, Pétervárad, Esztergom, Szeged, Temesvár, Trencsén, Posony, Pest és Fiume. Ezeken kívül Árva, Érsekújvár, Nyitra, Huszt, Murány, Szigetvár, Sziget, Szolnok, Sümegh, Veszprém, Ungvár hajdan várakkal birván, szinte ide lennének sorozandók, de e' helyeken őrkatonaság már régóta nem szokott tanyázni. A' fenemlített városokon kívül, minden hely, ha város is a' síkhoz számíttatik, 's a' katonák élelmezése a' fen leirt módon különböző. Gyalogság síkon igen kevés fekszik, 's alig 4 — 5 század; de a' lovasság csaknem egészen a' síkon szállásol. Mind ezen síkon tanyázó katonaságnak buza, zab, széna az illető törvényhatóságok adófizetői által azon mérték és árszabály után adatik ki, melly az 1751-ki regulamentumban meghatározottatott (Horvátország lovasságot nem tart 's így e' tehertől ment, l. 1741: 48. cz.); 's mivel ez ár a' piaci árnál sokkal csekélyebb, e' mellett a' fa, szalma, gyertya. 's más apróbb istállói és szállási költségek az adózók által ingyen adatnak: ez okból a' rendes hadi adón kívül még igen súlyos teher nyomja az adózó népet, melly teher saját deákos magyar kifejezés szerint *deperditának* nevezetik. Mennyire megyen évenként az adónak ezen neme; milly nyomasztó teher legyen ez az adózónépen; 's mi módon igyekeznek az országrendei az adózókat c' tehertől felmenteni: azt az adóróli cikkelyben előadandjuk. A' magyar ezeredek nem csupán Magyarországon tanyáznak, hanem nagyobb részt az ausztriai, olasz, német és lengyel tartományokban, 's ezek helyett cserében idegen ezredek vannak az országban szétszva. Mennyi katonaságot tartson szállásban Magyarország, azt a' király határozza meg; de az ezredeknek a' törvényhatóságokrai felosztását a' főhaditanács, budai hadi kormányshék, és a' kir. helytartótanács egyetértőleg intézik el; az elhelyeztetésben a' vármegyék törvényes joga fenmaradván. 10 évi középszámot véve, átmérőleg 135 — 180 gyalog, 15 pattantyus, 104 — 112 lovas század tart szállást Magyarországon, holott a' magyar állandó had 260 gyalog és 80 lovas századból áll, és így gyalogságból, melly egészen kincstári költségen tartatik kevesebbet, 's lovasságból, melly nagy részt azt adózók által élelmeztetik, többet tart, mint ha saját seregét foglalná keblében.

Kitünő katonai érdemek rendkeresztek, érdempénzek, tisztí előléptetés és nemesség adása által jutalmaztatnak. A' therezia és erzsébet vitézi rendkeresztekről, már emlékeztünk a' 11-ik §-ban. Azokra nézve, kik nem főtisztok, 's így a' mondott rendkereszteket el nem nyerhetik, érdempénzek hozattak dívatba. Ezek az őrmesterektől kezdve a' magokat megkülönböztetett közvitézeknek is osztogattatnak, 's kétfélék, u. m. arany és ezüst érdempénzek, 2 forintos tallérnyi nagyságban. Egyik oldalán az uralkodó képe látható, másik lapján pedig 6 egymást keresztül vágó zászló tűnik elő, 's e' körülírást olvashatjuk; „*Der Tapferkeit*“ (a' vitézségnek). Ki már ezüst érdempénzel bír, 's ujjabb vitéz tettet követ el, annak ezüst érdempénze arannyal cseréltetik fel. Az arany érdempénzzel egész, ezüsttel fél zsold jutalom van összekötve az érdemesítettnek egész életére, azon zsoldot vévén sinórmértékül, melyet az érdempénzes vitéz tette idejében huzott. A' kitünő érdemű tábori papoknak különös érdemkereszt adatik illy felírással „*Piis Meritis*.“ A' szolgálati időt kitöltött 's ismét beállott katonák sárga rézből készített jelcímer által különböztetnek meg.

A' szolgálatban előregedett vagy elnyomorodott katonák vagy nyugpénzzel láttatnak el, vagy aggkatonaházban (Invalidenhaus) nyernek lakást és élelmet. Illy agg-katonaház van Pesten, melynek fiókja a' leopoldvári Galgócz mellett. Kik e' házban helyt nem találnának, örökös szabadsággal elbocsáttatván, patentalis zsoldot (rendesen naponként 1 váltógaras) huznak. Az által, hogy a' katonatisztek csak cautio letétele (4000 — 16000 p.forint) mellett házasodhatnak meg, a' katonatisztek özvegyei előre biztosíttatnak. De ha a' katona a' csatapiacon esik el, vagy itt kapott sebeiben hal el: akkor özvegye a' statustól nyer nyugpénzt. A' legénységnél a' házasodás különben is korlátozva van, mert 100 ember közt a' gyalogságnál 8-nak, a' lovasságnál 4-nek szabad csak olly módon megházasodni, hogy nejei férjeikkel együtt lakván, ingyeni hajlékot nyerhessenek.

Az egészségi ügyet a' Bécsben létező fő tábori orvosi igazgatóság kormányzása alatt a' hadi kormánysszékeknél lévő orvosi osztályok kezelik. A' hadsereg kórházakkal 's egyéb szükséges orvosi szerekkel emberségesen el van látva, 's legalább minden osztállynál kellenek egy orvosnak lenni, kik ezelőtt mindnyájan a' bécsi josephinum katonarorvosi-intézetből léptek ki.

de jelenleg már rendes egyetemekben tanult polgári orvosok is alkalmaztatnak.

Magyarország hajdan várakkal mintegy körül volt sánczolva, de mai időben a' nagyobb rész elpusztulván, csak keveset számálhatunk. Ezek közt első rangú erősség csupán egy van, t. i. Komárom. Nevezetesebb várak továbbá: Pétervárad, Brod, Gradiska, Károlyvár, Arad, Leopoldvár, Temesvár, Eszék. A' nagyváradi, munkácsi, 'stb. várak csekély tekintetűek.

Végre megjegyezzük, hogy a' magyar katonaság, öltöztét kivéven, különben mind fizetésre, mind fenytékre és jutalomra, valamint kormányzásra is a' többi ausztriai birodalombeli országok katonáival tökéletesen egyenlő lábra van állítva, 's ezekkel egy testet képez. A' tisztí 's parancsnylv szinte német (a' nemes seregnél mint láttuk magyar), de az ezredek a' magyar törvényhatóságokkal magyarul tartoznak levelezni. 5)

a) Bonfiniushól tudjuk, hogy Corvin Mátyás 4 féle rendes sereget tartott, u. m. nehéz lovasságot, könnyű lovasságot (huszárokat), közönséges gyalogságot, 's gyalog vértéseket. Ezekhez járult még a' 7 ezer főből álló fekete sereg, melly, mint eleinte a' jancsárok, idegen zsoldosokból állott.

b) A' huszár ezredek 1 — 12-ig folyó sorszámot viselnek, 's tulajdonosaik jelenleg e' következők: 1. számúnak tulajdonosa az ausztriai császár; 2. sz. József főherczeg, a' nádor (ez erdélyi ezred); 3 sz. Estei Ferdinand főherczeg; 4. sz. Sándor, az orosz korona-örökös; 5. sz. a' sardiniai király; 6. sz. a' württembergi király; 7. sz. Reusz herczeg altábornagy; 8. sz. Szász-Coburg herczeg lov. vez.; 9 sz. Miklós orosz czár; 10. sz. a' porosz király; 11. sz. a' székely véghuszár ezred; 12. sz. Magyarország nádora.

A' gyalogezredek sorszámai, tulajdonosai, 's hadfogadói helyei pedig e' következők: 2. sz. örökösen Sándor orosz czár nevét viseli, hadfogadói helye: Posony; 19. sz. Hessen-Homburg Filep herczeg 's hadszertárnester, hadfogadói helye: Székes-Fejérvár; 31. sz. gróf Leiningen-Westerburg, altábornagy, hadfogadói helye: Szeben Erdélyben; 32. sz. Estei Ferencz főherczeg, hadf. Pest; 33. sz. báró Bakonyi Imre altábornagy, hadf. Zólyom; 34. sz. a' porosz herczeg, hadf. Kassa; 37. sz. b. Máriássy András hadszertárnester, hadf.: Nagy-Várad; 39. sz. Don-Miguel, hadf.: Debreczen; 48. sz. báró Gollner Alajos altábornagy, hadf.: Sopron; 51. sz. Károly Ferdinand főherczeg, hadf.: Besztercze Erdélyben; 52. sz. Ferencz főherczeg, hadf.: Pécs; 53. sz. Leopold Lajos főherczeg, hadf.: Eszék; 60. sz. Gusztáv Wasa herczeg altábornagy, hadf.: Eperjes; 61. sz. Rukavina György, altábornagy, hadf.:

Temesvár; 62. sz. b Vaquant Geozelles Tódor hadszertarmester, hadf.: Brassó.

c) Az angol száraz hadierő számlál 66,524 gyalogságot, 8219 lovasságot. 5000 pattantyúst 's mérnököt, 's Keletindiában 22,540 embert; 26 lovasezredre, 7 testőr zászlóalyra, 103 gyalog zászlóalyra, és 7 gyarmati haditestre felosztva.

d) A' porosz katonaság imez;

A. Testőrség.

2 gyalog ezred { 3 zászlóalával,
2 gránátos ezred {

1 vadász zászlóal.

1 lövész zászlóal.

1 vasas ezred

1 dragonyos ezred {

1 huszár ezred

1 láncsás ezred

4 századával.

1 pattantyus brigáda 12 gyalog, 3 lovas, 1 kézműves, századból álló.

1 pionier osztály 3 századjával.

4 ezredi {

2 osztályi { őrszázad.

2 invalidus-század.

B. Sorgyalogság.

32 ezred 3 zászlóalával, 's 1 zászlóal 4 századával.

8 tartalék ezred 2 zászlóalával.

2 vadász {

2 lövész { zászlóal.

C. Lovasság.

8 vasas ezred

4 dragonyos ezred {

12 huszár ezred

8 uhlanus ezred

4 századával.

D. Pattantyuság.

8 brigáda, azon haderővel, melyet a' testőrségnél említettünk.

E. Mérnöktest.

3 brigáda, csupán tisztekből álló.

8 pionier-osztály.

F. Honvéd. (Landwehr).

32 honvéd-ezred 3 zászlóalával, 3 lovas századával, és 3 pattantyus századával, az első felkelésből; 's ugyanennyit tesz a' második felkelői sereg is.

4 összetett honvédi tartalék-ezred 2 zászlóalával, 2 lovas, és 2 partanlyus századával, az *első felkelésből*, 's ugyan ennyi a' *másodikból*.

G. Ór és invalidus századok.

16 osztályi () őrszázad.
32 ezredi ()
16 invalidus század.

Az 1814. Sept 3-kán költ törvéynél fogva minden porosz kötelező hadi szolgálatot tenni, és pedig a' 20-ik évtől a' 25-ik évkoráig az állandó hadsereguél, 25 — 32-ig az első felkelési honvéd, 32 — 39-ig a' második felkelési honvéd seregnél, 39-től 50-ig a' közönséges felkelő hadnál. A' tudományok és ipar eránti kedvezésből azonban későbbben meghatározottatott, hogy olly fiatal emberek, kik bizonyos fokú iskolai-műveltségről bizonyosság levelet hoznak, már 17-ik évkorukban beléphetnek. De tartoznak saját költségeikben magokat ruházni és felkészíteni, ellenben csak 1 esztendeig szolgálnak, 's ennek eltelte után mindjárt a' tartalékhoz mennek át. Különös esetekben a' kevesebbé vagyonos ifjak a' status költségén készítetnek fel. Közönségesen pedig, kik a' 20-ikév előtt magokat önkénytesen jelentik 's beállnak, 3 esztendeig katonáskodnak ugyan állandóul, hanem az ezredeket, melyekbe szolgálni kívánnak magok választhatják, 's egészen a' status költségén tartatnak, és ruháztatnak fel. Törvény szerint senki a' birodalomban közhivaltalt nem viselhet, ha csak az állandó katonaságnál nem szolgált, vagy meg nem mutatja katonáskodási tehetetlenségét. Egyébiránt az állandó seregnél a' valódi szolgálat ideje csak 3 esztendő, a' hátralévő 2 esztendőben a' katona a' tartalékhoz tétetvén, haza bocsáttatik, 's tetszése szerint az országban mindenütt lakhat, 's mesterségét és tanulását folytathatja, de a' lakhelybeli honvédekkel fegyverben együtt gyakoroltatják, 's e' két esztendő lefolytaig, ha háboru ütné ki magát, saját állandó ezredéhez visszahivathatják; öt esztendei szolgálat után a' honvédseregbe lépven át. A' honvédseregből békeidején, a' hadgyakorlati időn kívül. midőn mindenik zsoldot huz, csak a' kar (Stab) fizettetik rendesen. A' honvédi tisztek bizonyos szabályok mellett a' királytól neveztetnek. A' védrendszernek illy módú elintézése következtiben a' porosz birodalom roppant hadi erőt fejthet ki. Igy például béke idején az állandó sereg 107,306, háboru idején 180,432 főből áll, kik közt 5211 tiszt és 21,600 lovas számláltatik. Ehhez járul háboruban az első felkelési honvédsereg 138,881 fegyveressel, 's ezek közt 3576 tiszt, és 20,400 lovas. Ha pedig a' második felkelési honvédsereg is (több mint 180,000 ember) felszólítatik: ugy az egész porosz had 500,000 fegyveresenél többet kiállithat.

E' hosszas és részletes fejtegetésért megbocsátnak olvasóim; mert érdekesnek találtam például felhozni: mennyire kifejtheti egy hatalmasság erejét, melly a' magyar birodalomnál még 800 □ mértfölddel kisebb. A' hasonlítás és párvonal sokszor nem árt!

c) Franciaországban 1838-ban volt 314,919 katona, u. m.

Rendőri, municipalis, sánczásó (sappeur) katonaság	16,974 fő
67 serezed, és 21 könnyű gyalogezred	210,961 fő
53 lovas ezred	37,769 fő
Ágyusok, hidcsinálók	23,915 fő
Mérnöktest	5985 fő
Tábori kocsisok	4190 fő
Veteranus századok	5142 fő
Fenyítési századok	1600 fő.

Journal des Debats 1841. Oct. 20.

f) A' porosz katonaság Európában a' legjobban fizettettekhez tartozik. Egy gyalog köztitéz fizetése kenyért is beszámítva évenként 35 tallér (1 porosz tallér = 1 f. 30 kr. p.p.). ruha, fegyver, 'sa't. kerül 27 tallérba, összesen megy az egész 62 tallérba. Lovas közkatona fizetésben 's kenyérben 42, ruházatban, lótarásban. 'stb. 171, összesen 218 tallért huz. Gyalog ezredes fizetése hónaponként 208½ tallér és 14 — 10½ tallér servis; őrnagyé fizetés 150, servis 7½ — 9½ tallér, első kapitányé 110 és servisben 6 — 8 tallér; 2-ik kapitányé 50, servisben 6 — 8 tallér; főhadnagyé 25, servisben 3¼ — 5 tallér; második főhadnagyé 17, és servisben 3¼ — 5 tallér, alhadnagyé 15 és servisben 3¼ — 5 tallér. A' lovas tisztek rangfokunkint 3 — 8 tallérral hónaponként többet huznak.

g) Minden ausztriai birodalombeli országok katonaságainak egy szerkezete 's kormányzása levén: a' magyar had tökéletes megismerésére az egész ausztriai hadsereg ismerete szükségeseképp megkívántatik. Az ausztriai német- cseh- és lengyel-tartományokban a' cantonrendazer divatozik, de nem egyenlő szigorúsággal, mert a' katonáskodási kötelességtől többen fel vannak mentve, nevezetesen a' nemesi rend is egészen, továbbá a' köztisztviselők, ügyvédek, tanárok, az élemedettek egyetlenegy fia, 's a't. A' katonai kötelezettek 19-ik évkoruktól 29-ig katonai összeírás alá esnek, 's a' sor rájuk kerülván akarmikor felhivhatnának, a' midőn 14 esztendeig kötelesek szolgálni. Egyébíránt az ujonczok a' fiatalabb évkoruk közül választatnak 's idősebbek csak amazok hiányában szoroztatnak be. Ki állittassék katonának, azt a' házi körülmények után az illető előjáróságok határozzák meg, hanem az olasz tartományokban 's Tirolban sorhuzás divatozik, (itt a' katonai 20 — 25 esztendő) a' szolgálatidő 8 esztendőre szabott, és sorsot nemes ifju is köteles huzni. A' helyettesítés a' német- cseh- és lengyel-tartományokban 120 ezüst forint letétele mellett megengedtetik, melly summát aztán a' szolgálati idő elteltével a' helyettesített kapja meg; hanem az olasz tartományokban a' letett 100 ezüst forint csak az állított helyettes biztos szolgálatjára rendeltetvén, ez az állítónak 8 év múlva visszaadatik. A' német- cseh- és lengyel-tartományokban a' rendes gyalogezredekhez 1808 óta még 2 honvéd zászlóaly is kapcsolatott. E' zász-

lőalyakba azon kiszolgált katonák állítatnak, kik még 20 esztendő katonaságban nem töltöttek, 's a' még szükséges legénység a' katonai összeírás alá eső egyenekből soroztatik be. A' honvédi katonai kötelesség 18 — 45 évkorig szabatott meg. E' honvédek békeidején honjukban rendes polgári életmódjukat követik, 's néha hadigyakorlatra összehívatnak, de háborúban teljesen a' status költségén tartatnak. Az egész ausztriai hadsereg áll 58 gyalogezredből, 20 gránátos zászlóalyból, 17 végezredből, 1 végzászlóalyból, 1 csajkás-zászlóalyból, 1 vadász gyalog ezredből (1 zászlóalával), 12 vadász zászlóalyból, 6 őrzászlóalyból, 8 vasas, 6 dragonyos, 7 könnyű lovas, 12 huszár, 4 uhlanus ezredből, 5 pattantyus ezredből, 1 bombás és tüzelő osztályból, 1 aknász (mineur), 1 sánczásó ezredből, 's a' szükséges pionier, hidcsináló és szekeres osztályokból. A' seregredek 3, végegredek 2, pattantyusegredek 4 zászlóalyt, a' vasasok és dragonyosok 6, a' többi lovasság 8 századot, a' vadász zászlóalyak 4, a' gránátos sor és végzászlóalyak 6, az aknász zászlóaly 5, a' sánczásó 6 századot képeznek. A' gyalogság áll 285130, lovasság 57106, pattantyuság 23000, mérnöktest 6000, összesen az egész 371236 főből. 1840-ben volt 5 tábornagy (Feldmarschall), 15 hadszertármester és lovassági vezér, 87 altábornagy, 123 vezér-őrnagy, 10800 főtiszt, 28600 altiszt (örmester, káplár) és kadét.

3 Katonai Végvidék.

a) Ennek kifejlődési története. 47. §.

A' mai Végvidéknek első eredetét kinyomozni nem tudjuk ugyan, de annyi bizonyos, hogy ugynevezett határőrök, vagy inkább végőrök már az első magyar századokban voltak, kik részint nemesi szabadsággal, 's földekkel, részint csupán szabad földbirtokkal felruházva, az ország határait a' szomszéd nemzetek becsapásaitól oltalmazták. Ilyenek valának a' keleti részen a' székelyek, 's a' nyugoti határszéleken az örök (*speculatores, veloces*, I. Sz. László 2: 17, 3: 1. és 2.), kiknek vidéke maig is *Őrségnek* nevezetik; 's részint szabadságukat már régen elvesztvén, azokat most ujolag követelik, mint a' Vas vármegye délnyugoti részén fekvő őrségek, részint pedig, mint Alsó és Felső Ór vármegyei helységek nemesi szabadságaikat mai időnkig fentartották, 's az I. Károly 1327-ki okleveléből kitetszik, hogy már Béla, István és László királyok alatt *őri* nemesi szabadsággal éltek, kötelességük levén az ország

nyugoti széleit a' szomszéd németek berohanásai ellen védelmezni. Hogy illy végörök az ország déli részein is lehettek, nagyon hihető; ámbár bizonyost nem állithatunk; hanem a' törökök magokat Európában megfészkelvén, 's a' magyar birtokokat is pusztítani kezdvén, már e' részeken is világos nyomait találjuk a' végöröknek; mert Corvin Mátyás a' török birodalomból átjövő szerbusoknak és bosznyákoknak olly feltétel alatt engedte át a' török fegyver által elpusztított **Likka** és **Korbavia** grófságokat, hogy szabad vallásgyakorlat mellett, 's a' dézmáktól felmentve, kötelesek legyenek a' törökök ellen magok költségeiken harczolni; azonban e' két grófság ismét török kézre kerülvén, az uj intézet csakhamar elenyészett.

Későbbben a' gyenge II. Lajos, tehetlen levén arra, hogy Dalmát és Horvátországokat a' törökök gyakori megtámadásai ellen oltalmazhassa: ezeket még a' mohácsi ütközet előtt sógorának, a' következő magyar királynak I. Ferdinandnak oltalmára bizván, Zeng, Klissa, Krupa, Likka, Jaicza várakat 's a' t. átengedte, 's ezekbe I. Ferdinand német pénzzel, német őrseregeket rendelt, 's ezekkel a' Zápolya elleni háboruban is a' Kaproncza körül fekvő várakat elfoglalva tartotta. A' váci békekötés után is megmaradtak ezen német katonák Kaproncza vidékén, 's a' Varasdon lakó fő kapitányoknak, a' kapronczai, körösi, és iwanichi al-kapitányok alárendeltettek, egyszersmind pedig a' háborúban elpusztult környékbeli vidéket szerbus és bosznyák szökevények, és katolikus horvátok szállották meg. E' szökevények, kik ugyan ez időben a' Kulpán tul, 's a' sichelburgi kerületben (melly a' régi sumbergi várnak egészen elpusztított vidékéből állott) is telepedtek meg, **uskókok** nevezete alatt vitézségük által jelesen megkülönböztették magukat, 's a' Zápolya ellen viselt háboruban tett érdemeikért I. Ferdinandtól 1564-ben szabadság levelet nyertek; mellynek erejénél fogva az adófizetéstől mentek levén, saját földjeiknek oltalmazására, 's örökös katonai szolgálatra köteleztettek. E' korban már két katonai vidék különböztetett meg u. m. a' **horvát** és **vindus**, 's egy 1563 Aug. 5. szóló utasítás bizonyosságánál fogva, mellyet Ferdinand biztosainak adott, kitetszik, hogy a' horvát Végvidékhez: Fiume, Zeng, Ottosacz, Bründel, Berlog, Dresnik, Czettin, Szluin, Ogulin, Modrus, Glina, Hrasztovicz, Sziszek, 's a' t.; 's a' vin-

dus végvidékhez Varasd, Szentgyörgy, Kőrös, Czirquenna, Iwanich, Zágráb, Kaproncza tartoztak.

Azonban a' törökök hatalma növekedtével Németországot, és legközelebb Belső-Ausztriát mindég nagyobb veszély fenyegetvén: ez okbul Rudolf császár a' belső ausztriai statusok kérésére. a' Belső-Austria és Törökország közt fekvő horvát vidékek megőrzését Károly belső austriai főherczegre bizta, a' „horvát és vindus végvidékek örökös generalatusi címje“ alatt 1575-ben, 's a' magyar rendek ebbe meg egyezvén, csupán azt kérték (1578: 15), hogy a' főherczeg a' horvátországi bánnal mindég egyetértésben legyen. A' végvidékek fentartására, Rudolf már a' német birodalombeli statusok által ajánlott törökháborui segédpénzből évenként 140,000 forintot átengedett, a' pápa is e' célra 60,000 for. ígért, de mivel ezen pénzek nem elegendők valának, 's nem is eléggé bizonyosok, e' miatt Károly főherczeg Stajer, Karinthia, Krajna országok 's a' görzi grófság rendjeit Mura melletti Bruckban országgyűlésre összehívá; 's itt készítettett aztán azon nevezetes *Brucki Libellus*, melynek erejénél fogva a' fennevezett tartományok, e' végvidékek fentartására 's oltalmára évenként 548,205 forintot rendeltek olly formán, hogy e' summának fele a' vindus, fele a' horvát végvidékre forditassék; az első felét Stajersország, a' másik felét a' többi tartományok fizetvén *) A' főhadikormányt Károly főherczeg vitte, a' mellé rendelt belső austriai haditanácsosokkal együtt, 's egyszersmind ekkor szakított el a' két végvidék is; a' vindus végvidék Varasd városáról *varasdi*, a' horvát végvidék Károly főherczeg által 1579-ben építettett Károlyváros váráról *károlyvárosi* nevet kapván.

Károly főherczeg alatt a' végvidék nevezetes gyarapodást nyert; mert 1580-ban több morlák családot bocsátott be 's gyarmatosított meg különböző kedvezésekkel. De sokkal tetemesb gyarapodást nyert a' vidék azon kis-oláhországi szökevények által, kiket Károly főherczeg fia Ferdinánd főherczeg (később német császár) 1597-ben az Unna és Kulpa vizek közt, hol 70 pusztavár számláltatott, telepített meg; 's kiknek Rudolf szabad vallás-

*) Ezen summát Belső Ausztria egy századig rendszeren fizette; később a' fizetésben sok rövidség, pontatlanság, és változás történt, a' végvidékek kimondhatlan kárára; a' mit az újabb időkben fizetett, azt Maria Theresia a' közadóhoz kapcsolta, a' végvidékeket a' kincstár pénztárához utasítván.

gyakorlatot (óhítűek levén) 's adótóli szabadságot ígérvén, a' határszélek őrzését kötelességgé tette *vidékjűk petriniai végvidék* neve alatt a' többi végtartományokhoz csatoltatván. A' török által később elfoglalt Unna és Kulpa közti tartományokat, a' mieink 1689-ben végképen visszavéven, a' kulpántuli örök, kiket Horvátország tartott, előre nyomultak az Unna felé, 's 1696-ban ezen örök főkapitánjának a' statusok Horvát, Szlavonia és Dalmát országok bánját nevezték ki. Ugyan 1689-ben Likka, Korbavia Zwonigád grófságokat magok a' végörök vissza foglalván: ezek először polgári kormány alatt kamarai jóságként használhattak, de a' harcos likkaiak polgári eljáróikat megölven vagy kikergetvén, gróf Sinzendor Adolfnak adattak el 80,000 forintért; de ekkor sem engedelmeskedvén, sőt azt jelentvén ki hogy polgári kormány és igazgatás esetében készebbek lesznek inkább családostul kiköltözni, végre csakugyan a' károlyvárosi katonai végvidékhez csatoltattak; 's ennek erejét olly tetemesen növelék, hogy midőn 1710-ben a' katonák száma csak 1514 főre menne, már 1717-ben 13,034 főre rugott. A' végvidékhez való kapcsoltatás iránt az egyesség a' főhaditanács és a' kamara közt 1711-ben történt.

Ezek szerint a' karloviczi békekötés után (1699) már három katonai végvidék létezett, u. m. a' *károlyvárosi* és *varasdé* a' belső ausztriai főhaditanács, 's a' *báni*, a' horvátországi bán és a' főudvari haditanács kormánya alatt.

E' békekötés következtében több olyan tartományok jöttek vissza a' magyar koronához, mellyek hajdan virágzók valának ugyan, de a' török hatalom alatt egészen elpusztultak. E' tartományokat, főkép a' török birtokok szomszédságában, számos ráczok, és más törökországi szökevények népesítették meg, kik I. Leopoldnak 1690. nevezetes privilegiuma erejénél fogva se-regenkint vándoroltak be a' magyar korona birtokába; 's ekkor I. Leopold eltökélette, hogy a' Száva, Tisza, Maros vizek mentiben a' török ellen egy eleven kőfal, vagy is katonai végvidék állitassék, hasonló a' már fen levő horvát végvidékekhez: 's így vette eredetét 1702-ben a' *magyar végvidék*, melly későbbben nevét hibásan *szlavoniára* változtatta; továbbá a' *tisza* és *marosi* végvidékek, *) mellyek azonban 1750-ben a' vár-

*) Ezen végvidékek Sólymostól kezdve Orod, Fénlak, Nagylak, Szentmiklós, Csanád, Szeged, Martonos, Kis-Kanisa, Zenta.

megyékhez kapcsoltatván ismét elenyésztek (a' visszakapcsoltatást Maria Theresia már 1741-ben megígérte a' magyar rendeknek), *magyar*, vagy helyesebben *szeremi* végvidék megmaradt ugyan, de 1747-ben nagy része vármegyékre osztatott fel (Possega, Verőcze, Szerem), és csupán a' Száva mellett elnyúló földek maradtak katonai igazgatás és szerkezet alatt, az egész három ezred vidékre (*gradiskai*, *brodi*, és *pétervárad*) osztatván fel, mellyek közt még 2 huszárezred is osztatott fel, de ezek későbbben eltöröltettek. Az örökösödési háborukban Győrnél, Komáromnál, Esztergomnál 3 csajkás század állittatván fel, ezek igen nevezetes szolgálatot tettek; mellynélfogva Maria Theresia hajlandó volt megengedni, hogy ezentul a' dunai és szávai hajózás és a' kordoni szigorúság fentartása tekintetéből három rendes csajkás század tartassék, a' minthogy ezek 1747-ben még valósággal működésben voltak. Végre a' csajkás századok szaporítása, s a' Duna és Tisza összefolyásánál fekvő vidékbe (melly a' tiszai végvidék felosztása alkalmával a' katonaság részére fentartatott) való átszállítása, Mária Theresia parancsolatjára több akadályok után csakugyan megtörtént, 1763 és 1764-ki években.

A' bántági végvidéknek első alapját gróf Mercy Ferencz tábornagy, s bántági parancsnok vetette meg, ki 1724-ben a' Bántág pusztáit törökországi bevándorlottokkal megnépesítvén, ezekből egy zsoldnélkül szolgáló katonaságot szerkesztetett. A' marosi végvidék felosztásakor 1750-ben ismét 2400 család telepedett itt meg; azonban a' bántági végvidék szilárd megalapíthatását, felette késleltették a' kamarával, mellynek a' Bántág nagy része 1751-ben a' katonai kormánytól ünnepélyesen átengedett-tett alkudozások s egyezkedések; úgy hogy a' katonai végvidéknek a' polgári vidéktől való tökéletes elválasztása csak 1768-ban mehetett végre. Későbbben a' végvidék határa szélesebben kiterjesztett s újabb lakosok főleg németek telepedtek meg. 1773-ban felosztott 2 ezredre, u. m. az *oláh-illir* és *német-bántágira*, s 3 évvel későbbben mostani kiterjedését elérte, melyet a' polgári vidéknek vármegyékrei felosztása sem csorbitott meg, melly 1779-ben történt. Végre az 1838-ik évben a' nagy kiterjedésű két ezredvidékből egy független új zászlóal-vidék sza-

Ó-Becse, Schablia (most Josephsdorf) helyeken keresztül Titelig terjedtek, s a' lakosok a' felosztás alkalmával részint a' Bántágba, részint az orosz birodalomba költöztek.

kitatott ki *bánsági-illir* név alatt, főútsztkari helye Fejértemplom-ba tétetvén.

Mi az erdélyi végvidéket illeti, ámbár ez szorosan véve a magyar végvidékhez nem sorozható, mindazáltal az egész magyar birodalombeli végőrségnek megismertetésére, az erdélyi végvidék leírását is el nem mellőzhetjük. De mielőtt az erdélyi végvidékről szolanánk, szükséges még a' székelyekről s erdélyi oláhokról némi előleges ismeretet előre bocsátani.

A' székelyek már a' legrégibb időkben 3 osztályra szakítottak, u. m. 1) *fő-népekre* (Primores), kik a' fő katonai és polgári hivatalokat viselték, s kik 1571-ben számláltattak az erdélyi fő nemességhez; *) 2) *lófőkre* (Primipili), kik lovon szolgáltak; s 3) *köznép-re* (Pixidarii) vagy gyalogokra. Az utobbi osztálybeli székelyek is az I. Ferdinándhoz s Maximilianhoz való ragaszkodásukért az 1562-ki országgyűlésen jobbágyi állapotra kárhoztattak de 1599-ben szabadságukat ismét visszanyerék. Régi szerkezetük ebben állott: Minden székely köteleztetett katonáskodni, zászló alá esküdni, hadiszemléken megjelenni, valahányszor a' fejedelem megparancsolta. A' lófők nem csak lovon, hanem gyalog is katonáskodtak. Az olly szolgák, kik földet birtak, s urok távollétében rájuk a' gazdaságban szükség nem volt, szinte tartoztak a' táborban megjelenni, vagy helyettest küldeni; és a' fegyverfogásra alkalmas székelyek csak a' legnagyobb szegénység esetében mehettek privát szolgálathá. Ben az országban saját költséa gükön katonáskodtak; az utakat, városokat őrizték, és csak a' határokon tul kaptak fizetést, ugy mindazáltal, hogy ha külföldön hadakoztak, minden második esztendőben másokkal váltattak fel. A' szükséges hadiszereket magok szerezték be. A' fejedelem szabad tetszése szerint vagy az egész nemzetet, vagy csak részét mindenkor fegyverre szólíthatta. 1555-től — 1597-ig egy ötöd-rész mindig készen tartozott lenni, holott a' magyar nemesek, kivéve a' közönséges felkelést 4545 — 1573 10 közül, 1573 — 1599-ig 20 jobbágy közül csak egy lovast és egy gyalogot álli-

*) Jelenleg a' főnépekhez számíthatnak 1) a' grófok és bárók, 2) az adótól szabad nemesek, 3) az ezek és a' lófők közt álló armalisták, kik az egytelkü erdélyi magyar nemesekhez hasonlók, s mint ezek egy szabad nemesudvart de jobbágyokat nem birnak, s 1711 óta adót fizetnek. *Benkő* 44. l. *Marienburg*, I. 85 és 86 l.

tottak a' szászok pedig 1573-tól kezdve épen csak 1000 katonát adtak. 1597-től fogva a' székelyeknek is megengedtetett hogy 20 közül küldjenek egy katonát. 1606-ban önkényt 2000 lovast és 2000 gyalogot ígértek a' fejedelem parancsolatjára kiállítani. Személyes, fenytő, 's minden katonai pörökben a' katonai törvényhatóság alá tartoztak (Appr. Const. T. 19. a. 13). Vagyoni tárgyakban a' székek tiszviselői ítélték, 's a' feljebbvitel a' közönséges törvényszékre (sedes generalis) történt, hol a' királybírók és kapitányok közösen vitték az elnökséget. Erdélyországnak Magyarországtól való elszakadása előtt minden székely szabad volt az adótól, csupán a' királyok koronázása, házasága, 's királyi herczegek születése alkalmával minden hatodik ökröt ajándékul adták (ökörsütés). 1595 — 1599 mind a' szabad, mind a' jobb-ágy köznépek, kik dézmát minden időben adtak, a' többi nemzetettel egyforma adó alá vettettek, ámbár a' katonáskodásban sokkal tetemesb teher feküdt rajtok. 1599ben Mihály moldvai vajda szabadságaikat visszaadta; de 1600-ban Mihály elűzetése után ismét adó alá hajtattak, mi több, fegyvereik is elszedettek, 's illyeket csak a' magyaroknak és szászoknak volt szabad hordani. Basta György cs. k. hadvezér 1602-ben ismét felmentette őket az adótól, 's 1658-ig csak a' pixidariusok fizettek rendkívüli segedelem pénzt az ország szükségeihez képest. 1658—1691-ig azaz I. Leopold hitleveléig, melly őket telkeikért tett katonáskodási kötelességeik tekintetéből az adótól egészen felszabadította — ujlag adót fizettek. Az 1693-ki országgyűlésen Erdélyország adójából 35,000 forintot magukra vettek a' székelyek; 's 1711-ben, mivel Rákóczihoz állottak, mind a' lófők, mind a' köznépek rendes adó alá hajtattak.

A' főnépek és lófők mind jószágaikat, mind jobbágyaikat azon joggal birják, millýennel a' magyar nemesek (1562 szászvárosi országgyűlés), de a' királyi fiskusnak ezekben semmi joga nincs, ha csak a' fiscalitásnak magukat önkényt alá nem vetik (Appr. Const. I. 3. T. 76. és 1571: 25); hanem halál esetében a' fiuk örökösödnek, ezek hiányában a' leányok, ezek sem levén, a' mellék rokonok, 's ha illyenek sem volnának, a' szomszédok. 500 fr. büntetés alatt nem szabad a' köznéptől földet vásárlani, szükség esetében csupán jószágaik egy harmadát zálogosíthatják el (1633: 6). 'S az 1650: 29 t. cikk csak a' nemeseknek engedi meg jószágaik örökös eladhatását, nem pedig a' pusztá székelyeknek, kik a' tisztektől határozott, csupán mérsékelt zálogot vehetnek fel.

Mivel a' székelyek II. Rákóczy Ferencz pártjára állottak: ez okból a' szathmári békekötésnél fogva (1711: 29 apr.), külön teendő katonai szolgálatjuk megszüntetett.

Az erdélyországi oláhok közt vannak ugyan kevés számmal részint donatarius, részint arinalista nemesek, 's a' Szászföldön olly szabadságosok, kik csak dézmát fizetnek, a' nélkül, hogy vagy nemesek, vagy valóságos jobbágyságok lennének: de a' sokkal nagyobb rész valóságos jobbágysági állapotban van. A' fenemlített szabad oláhokon kívül vannak még mások is, kikről itt különösen kell értekeznünk. Ilyenek az ugynevezett *puskások*, *bojérok* és *bástyások*. A' puskások hajdan Szamos-Ujvár, Kővár, Görgény, és Déva várak szomszédságában telepedtek meg, 's ezeknek minden adótól felszabadított kamarai jószágok adattak által olly köteleztetéssel, hogy az említett várakat őrizzék, 's ha kötelességeiket nem teljesítendik, ismét jobbágysági állapotba esnek vissza (Comp. Const. P. 5. Ed. 21.). A' *bojérok* és *bástyások* a' magyar földhöz tartozó Fogaras vidékén laknak, 's 3 osztályra különböztetnek meg, u. m. régi és újabb bojérokra, és bástyasokra. A' *régi bojérok* valóságos nemesek, 's földjeiket részint az oláhországi vajdáktól, részint a' Fogaras birtokában ezeket követő szabad zászlósuraktól kapták. Az *újabb bojérok* azon feltétellel nyerték földjeiket hogy hadi lovan és fegyveresen szolgálatot tegyenek, mit ha elmulasztának, előbbi jobbágysági állapotjukba visszatérendőek (Comp. Const. P. 5. Ed. 21.). A' *bástyások* Fogaras várát tartoztak védelmezni, szolgálatjuk idejéig minden uri szolgálattól és adózástól felmentettek.

Az előre bocsáttatokból láthatjuk, hogy Erdélyben még a' mostani katonai végvidék felállítása előtt megvoltak a' végőr katonaság elemei, melyek csak bővebb kifejtésre vártak. Így történt az, hogy b. *Buccou*, az erdélyi gubernium elnöke, lovaság generalisa 1761-ben Maria Theresiának egy tervet nyujta be; miszerint a' katonai végvidék Erdélyországra is kiterjesztetnék, 's Moldva és Oláh országok szélein 5 gyalog és 2 lovas ezred állítatnék, azaz összesen 17,000 főnyi katonaság, mennyi rendes katonaság tartása béke idején is 1,255,664 fr. 8³/₄ krajczárba kerülne. A' tervet Maria Theresia örömmel elfogadá 's helybenhagyá; minek következtében Buccou a' terv kiviteléhez 1762-ben hozzá is fogott, de kivált a' székelyeknél régi alaptörvényeik miatt olly sok akadályra talált, hogy a' végrehajtásra magát tökéletesen tehetetlennek mutató. Helyette tehát b. Siskovich al-tá-

bornagyot küldte el a' császárné, ki a' számtalan akadályokat legyőzván, 's Lázár és Betlen grófoktól, mint gubernialis tanácsosoktól hathatósan segítettén, az erdélyi végvidéket csakugyan felállította; névszerint a' két székely gyalog 's egy székely huszárezredet 1764-ben, 's a' két gyalog és egy dragonyos oláh ezredre 1766-ban, de az oláh dragonyos ezred mindjárt az első szemle után felosztatott, 's egy része a' székely huszár ezreddel egyesítettet. Egyébiránt a' székely végőröknek különös kezületük nincs, hanem a' polgáriakkal vegyest laknak; sőt Maros székben végőrök épen nincsenek. Az oláh végőrök szinte széljelszórva laknak a' polgáriak közt, főképen pedig Hunyad, Fogaras, Szászföld, Kolos és Doboka megyék körében; 's hogy az oláh ezredeknek nagy részét a' fentebb említett bojérok, puskások, bástyások teszik, érinteni sem szükséges.

b) A' katonai végvidék szerkezete. 48. §.

A' régibb időkben a' katonai végvidék szerkezetében semmi bizonyos rendszer nem létezett, 's majd mindenik vidék más rendszert tártott, ha ugyan-az össze nem függő rendelkezéseket, és szokásokat rendszernek mondhatjuk. Alapelvül szolgált az, hogy a' végőrök földjeik szabad használatáért saját költségeiken tartoztak katonáskodni, úgy mindazáltal, hogy az ország határain túl viselt háborukban a' fejedelemtől kaptak hópénzt, ruhára 's hadi szerekre nézve pedig hol több, hol kevesebb pótlékot. A' birtokok különböző nagysága, e' személyes köteleztetésekben nagy aránytalanságot szült, miután a' szegény és gazdagabb földbirtokos egyaránt volt terhelve; ezen felül a' birtokosoknak is földjeikhez való joguk szorosan meghatározva nem vala, mi több visszaéléseknek és megalégedetlenségnek szolgáltatata alkalmat. Azon igen számos szabályozási próbák (Lásd: *Hietzinger, Statistik der Militär-Gränze, II. T. 2. Ab. 52 l.*), melyek 1702-től kezdve, az 1807-ben kiadott, 's most is erejében levő alaptörvényekig tétettek, mindnyáján, részint a' fenemlített bajok orvoslását vették célba, részint a' végvidékeket illető törvényeket mindinkább a' tapasztaláshoz és idő kívánatához akarák mérsekleni, részint pedig a' különböző végvidékek különböző rendszereiből egy közönséges alap rendszert akartak állapítani. Azonban mind ezen szabályozások, bár köztök igen czélszerűek találatnak, czélt egészen még sem érthettek, sőt tapasztaltatott,

hogv a' kibocsátott rendeletekkel a' gyakorlat csak nem mindenütt ellenk-zett. Hogy tehát a' Végvidék szerkezete alaposan megtétessek, sikeresebb lépések történtek; minélfogva mindjárt az 1801-ki békekötés után, Károly főherczeg hadi miniszter-sége alatt, minden, katonai végvidékeket illető irományok összeszedettek, 's megvizsgáltattak; 1802-ben az egész Végvidék statistica leírása bevégeztetett; a' végvidéken mindenki személyes válogatás nélkül felszólítatott, hogy a' gyakorlatban levő rendszabályok hasznos vagy káros voltáról, 's orvoslási módokról véleményét kijelentheti, a' minthogy 200 ilyen javallat küldetett be egyenesen ő cs. k. főherczegségéhez, mellyek használtattak is; 1803-ban egy, generalisokból, tisztekből és tiszviselőkből összetett szabályozó biztosság előleges tervét elkészítvén, beadta; később Klein vezér-őrnagy, 's Pidoll fő hadi tanácsi titoknok, mint királyi biztosok a' végvidékeket beutazták, 's a' tudnivalókról, mind a' hadi parancsnokságokat, mind az ezredek, századok parancsnokait, sőt egyes közembereket is megkérdeztek, 's végre 1804-ben új szabályozó udvari biztosság neveztetett ki. Ez az alaptörvényeket 's többi szerkezeti javallatokat elkészítvén, ezek a' fő haditanács teljes ülésében ujjolag megvizsgáltattak, 's így a' legfelsőbb helyre terjesztetvén, ott 1807. aug. 7-kén jóváhagyást nyertek, 's a' károlyvárosi, báni, varasdi, szeremi és bánsági végvidékeken életbe hozattak, 's mind a' mai napig teljes erejükben vannak. A' kérdésben levő alaptörvények rövid kivonata im ez:

1) A' fekvő birtokokat illető jogról.

Minden fekvő jószág a' végvidéken, mellyet egyesek, vagy több családok birnak, katonai szolgálathoz kötött örökös birtoknak tekintetik, mellynek teljes használata a' birtokosnak örökösen át van engedve, az összes végvidéki köteleztetések teljesítése mellett. Mellynélfogva a' végvidéki birtok nem változó, mellyet az előjárók tetszésük szerint elvehetnek, 's másnak adhatnak, hanem valóságos örök használatu birtok, fenmaradván a' fejedelemnek fő tulajdonosi joga. Mivel a' birtok ingyen teendő katonai szolgálathoz van kötve, ennélfogva jószágot is csak az szerezhethet, ki magát a' közönséges végvidéki szolgálatra leköti; innen a' végvidéki tisztek, tiszviselők, 's katholikus papok csupán házat, 's legfeljebb 1 hold kertet vehetnek; a' mesteremberek, kik a' végháztól külön laknak, a' varasdi, szeremi 's németbánsági végvidékeken csak 3, egyéb vidékeken 2 hold földet

szerezhetnek ; a' kereskedők legfelsőbb jóváhagyás mellett annyi földet vásárolhatnak, mely gyárok és raktárak építésére elegendő ; 's végre a' tisztek fiai, kik a' közönséges végvidéki szolgálat felvétele mellett jószágokat vesznek, atyjok házában nem lakhatnak, sem azon században, melynek vidékjében a' végház esik nem szolgálhatnak, hanem más századba rendeltetnek.

Haszonbérlet, zálogbevétel szinte tiltatik mindennek, ki végvidéki szolgálatot nem tesz ; egyébiránt szőlőskertet kibérteni, vagy zálogba venni szabad idegennek is, és pedig mindenkor, árvák jószágait azonban csak akkor, ha ezekért valamely végház illendő haszonbért nem ígérne. A' végőrök minden korlátozás nélkül akármennyi jószágot vehetnek ; a' keresményekről szabadon rendelkezhetnek a' törvény értelmében, de földjeiket olly célra, mely az egész status javát eszközli, p. o. utakra, 'stb. tartoznak átengedni illő kárpótlás mellett, valamint lakházaikat is mással felcserélni, ha az valamely helységtől messze esik, 's lappangóknak menedékhelyül szolgál.

A' végházak fekvő vagyona elosztatik *törzsökbirtokra* és *maradékföldre*. Amaz áll a' házi belső telekből, mely 1 holdnyi kiterjedésű, 's a' külső állományból, mely a' különböző végvidékeken különböző.

Névszerint:

a' károlyvárosi és báni
végvidéken, 's az oláh
bánsági ezredben

a' varasdi és szeremi
végvidéken, 's a' német-bánsági ezredben

	Föld,	Rét	össz.	Föld,	Rét,	össz.
Holdját 1600 □ ölével számítván.						
Egész állomány	18 —	6 —	24	24 —	10 —	34
Három negyedes állom.	13 1/2 —	4 1/2 —	18	18 —	7 1/2 —	25 1/2
Fél állomány	9 —	3 —	12	12 —	5 —	17
Negyed állomány	4 1/2 —	1 1/2 —	6	6 —	2 1/2 —	8 1/2

A' maradékföldekhez tartoznak az állományhoz számított többi földek. *) A' törzsökbirtokot megcsonkitani, felosztani, 's rendesen eladni is nem szabad ; 's ha eladatását némely törvé-

*) 1819-ben volt 14.441 egész állomány, 13,798 három negyedes, 16,726 fél, 25,872 negyed állomány, 7555 pedig nem érte el egészen a' negyed állományt. Ezek szerint törzsökbirtok volt 1.193,304 hold, maradékföld 759,758 hold, 's ezek közt 108,856 hold szőlős és gyümölcsöskert.

nyes eset megengedi, csak egészen és osztatlanul eladható. Így szinte haszonbérbe adni, elzálogosítani, 's rá törvényes zálogot itélni tilalmas; 's ha szükség esetében a' törzsök birtokon kívül maradékföld nem volna, csupán a' függő jövedelem egy harmadának elzálogosítása engedtetik meg. Ha pedig a' végház mind dolgozó személyekben, mind vagyonban nagyon alászálna, akkor a' törzsökbirtokot, vagy részt a' végház feljavulásáig haszonbérbe lehet adni de ha erre egy hamar kilátás nincs, 's a' végház többet bir negyed állománynál, azon esetben a' feleslegest eladhatja vagy zálogosíthatja; és csupán a' legutolsó szükségben adathatik el a' fenmaradt negyed állomány. A' maradék földeket azonban eladni, elzálogosítani, haszonbérbe adni szabadon lehet, de mindég ez esetek az ezrednek bejelentendők. Szőlőkertek a' törzsökbirtokhoz soha sem számíthatnak, a' házi telken kívül levő gyümölcsösök pedig csupán akkor, ha ezt magok a' végházak kéri.

A' legelő egyik végháznak sem privat tulajdona, hanem az egész községnek oly feltétellel engedtetik által, hogy ebből az ezred némelly földben szükölködő végörnek szakíthat ki földet, vagy a' gazdasági ipar előmentével a' község egyes tagjai közt felis osztathatik.

Szántóföldből rétet, és rétből szántóföldet szabadon csinálhatnak a' végörök; de szőlőkertet csak előbb műveletlen állapotban levő, vagy szántóföldeknek és réteknek nem fordítható telkekből lehet készíteni. Ki maradékföldjét a' rendes ugar után 3 esztendeig műveletlenül hagyja, ha megintés után egy évig szinte nem műveli, azt elveszti 's más munkásabb végháznak ajándékoztatik. A' művetlenül hagyott törzsökbirtokokra nézve különböző kényszerítő eszközök rendeltettek.

Egy társaságban élő végház férfainak a' végház ingatlan birtokához egyenlő jog adatik, kivevén a' cselédeket, 's egyik vagy másik elmenetele vagy halála esetében a' megmaradtak örökösödnek. Férfiak nem létében az asszonyokra szál az örökség, ugyancsak a' fenírt móddal, de ezek közül legalább egy tartozik oly férfihoz menni, ki a' végszolgálatra alkalmas. Ha az utolsó asszony nem oly férjet választana, ki magát a' végházi szolgálatra lekötöztetni kívánná, akkor köteleztetik birtokát 2 év lefolyása alatt eladni. Az egész végtársaság kihaltával az utolsó birtokos férfi rokonai örökösödnek az ausztriai örökösödési törvény értelmében, de mindég csak olyanok, kik magukat a' kö-

zönséges végszolgálatra lekötik, mert különben minden rokonság daczára kizáratnak. Azonban a' közönséges végvidéki állapotból feljebb ment tiszteknek és tisztviselőknek megengedtetik az örökösödés; így szinte a' magyar birodalombeli atyafiaknak is ha megmutathatják, hogy a' kérdésben levő birtok ősi örökségből szereztetett; de mind két esetben tartoznak az örökösök vagy végszolgálatba lépni, vagy az örökséget 2 esztendő alatt eladni. Földekről, s a' törzsök állományhoz tartozó épületekről végrendeletet senki sem tehet, hanem illető örökös hiányában ezek a' Végvidékre szálnak. Ellenben a' Végház utolsó ivadéka nem az állományhoz tartozó épületeit végöröknek, marháját, s más ingó vagyonát pedig minden különbség nélkül akárkinek hagyhatja; végrendelet nem léteben a' közönséges örökösödési rend áll be.

2) A' végöröknek tudomány — gyártás és kereskedés-üzhetési jogairól.

Nem czéhes mesterséget mindenik végőr szabadon üzhet, csak hogy a' rendes végházi dolgokat el ne mulasztja. Czéhes mesterségre, melly a' kézművest kirekesztőleg foglalatatoskodhatja, csak olyan végvidéki siheder eresztetik, ki a' katonai, vagy más nehéz földművelői szolgálatra alkalmatlan; a' nagy erővel járó kézművekre azonban tökéletes erejű ifju is bocsátatik, de köteles mesterségét a' végvidéken folytatni. A' czéhes mesteremberek a' legközelebbi katonai községi, vagy fő tisztkarral (Stab) ellátott város czéhjei közé iratnak. Mindenféle marha és gabona kereskedés a' végöröknek szinte megengedtetik; valamint a' törökökkel a' cserélkedés mind nyers termékre, mind más portékára nézve; de más szomszédokkal nyers terméket csak nyers termékkel lehet kicserélni. A' lábán levő gabona, széna vagy bortermés eladása tilalmaztatik. A' gyártott vagy gyarmati portékákali kereskedést az illető hadi kormányzések az ezeredek kihallgatásával csak a' szükséges tőkével bíró kereskedőknek engedik meg. — Mind azon kézművesek és kereskedők, kik külön laknak, s nem végházi társaságban, magok személyeire nézve a' katonaságtól szabadok, de gyermekeik nem. Testiképen csak rendes ezredi ítélet következtében szenvedhetnek büntetést. — Felsőbb iskolákba a' jó elmetehetségű katolikus ifjak minden korlátozás nélkül kieresztetnek, ha papságra szánják magukat, de ha időközben kedvük ettől elesnék, tartoznak visszatérni, hol

azután tehetségeikhez mért alkalmazást nyernek. A' nem egyesült óhitű ifjakbul csak annyi választatik papi hivatalra, mennyi az 1779. jul. 16-ról szóló, 's az illireket illető kegyelmes királyi válasz értelmében szükségképen megkívántatik.

3) A' végházi társaságról. (Haus-Communion).

Hogy a' végházak gazdasága a' fegyver alatt álló férfiak távollétében is rendesen mehessen, több embereknek együttlakása szükséges, 's az ilyen egy házban és családban élők ***végházi társaságnak*** neveztetnek. Ennek tagjai mind azok, kik egy végházhoz iratnak, akár egy közatyától származzanak, akár csak úgy vétessenek föl. A' háznak legöregebb férfi tagja, ha különben nem rosz viseletű, vagy jelenleg fegyver alá beirva nincs, úgy tekintetik, mint házi atya. Ennek kötelessége az egész házi család erkölcsére, nyugalmára, 's a' rendre felvigyázni; a' gazdaságot vezetni, 's a' munkát a' ház tagjai közt felosztani, a' termékeket jó helyre tenni, 's a' ház szükségéin tul felmaradtakat pénzzé csinálni, 'stb. Fontosabb esetekben, mint földeladás, vevés, zálogítás, kölcsönvétel, 'stb., a' háznak érettkoru férfiai szinte tanácsba hívja, 's a' dolgot szavazat által dönteti el. A' háziatya neje, vagy ha nincs, a' ház legidősebb asszonya ismét a' nőnemre 's a' belső háztartásra ügyel fel; 's az illető tagok mind ennek, mind a' háziatyának engedelmisséggel tartoznak. — A' végház tagjainak a' végház vagyonyához egyenlő joguk, de a' munkához is egyenlő köteleztetésük van. Mit közös erővel kerestek; azt, lehuzván elébb a háztartási költségeket, magok közt feloszthatják, úgy mindazáltal, hogy a' háziatyának, és házianyának két annyi rész járul, 's a' fegyver alatt álló tagnak része is kiadatik, akár otthon, akár hadi szolgálatban lett légyen. A' házi munkák elvégeztével, kiki maga részére is munkára mehet, de erre a' háziatyától engedelmet kell kérni, 's a' keresetnek egy részét a' közpénztárba beadni. Gazdaságot senki külön nem folytathat, földet, marhát nem tarthat, hanemha illyeket akármelly uton kapott, vagy ki kell lépni a' végházi társaságból, vagy a' javakat eladni. Azonban forgó vagy tőkepént, 's butorokat minden tag maga részére is tarthat meg, 's ezekről szabadon rendelkezhetik halál esetére is; vagy végrendelet nem létében az ausztriai törvények értelmében a' rendes örökösödés áll be, minden tekintet nélkül a' végházi társaságra.

Kevés tagokból álló végházak, egész családokat vehetnek be társaságukba, de mindenkor az ezred engedelmével, mert különben csak cselédeknek tekintetnek. Társasági tag a végháztól csak akkor válhat meg, ha e' miatt a' végház gazdasága nem szenved tetemesen; ha erre a' háziatya 's az ezred engedelmet ad; 's ha a' végházzal előbb számadását bevérgzi. Ezen eseteken kívül a' végházat elhagyó szökevénynek tekintetik, 's mint ilyen kapja ki büntetését, 's darab időre vagy a' sorkatonasághoz, vagy a' tábori kocsisokhoz adatik. A' végházból kilépő, a' végház javaihoz való jogát azonnal elveszti, de a' közönséges végházból feljebb ment tisztek és tisztviselők azon esetre, ha nyugalomra lépnek, vagy a' szolgálatból elbocsátatnak, előbbi jogait ujonnan visszanyerik.

4) A' végőrök katonai kötelességéről

A' fegyverfogható végőrök mindnyájan személyesen köteleztetnek hadi szolgálatot tenni, még pedig mind az ország határain belül, mind azokon kívül. A' fegyverfoghatók hányadik része száljon táborba, 's miképen váltassanak fel, az a' király szabad tetszésétől függ. Mindenik végház tartozik fegyver alatt álló tagját a' cordonon, 's a' felső katonai szolgálatban élelemmel tartani, nagy és kis háziruházattal ellátni, családját otthon élelmezni, 's vele jól banni; melly terhekért a' végháznak minden szolgálatban levő fegyverestől, az őrmesterektől lefelé számítva 12 pengő forint engedtetik ki az adóból, vagy ha az adó ennyire nem menne, a' hiány készpénzzel fizettetik. Egyéb-iránt a' szolgálatot tevő a' kincstártól esztendőnként ingyen kap egy pár bakkancsot, 's ingyen kapja a' bőrkészületeket, fegyvereket és löszereket. Ha hadigyakorlatok végett táborba kell szálani, vagy ezredén kívül menni, akkor a' szemle napjától, vagy ennek nem léteben a' kiállástól kezdve a' hazamenetelig a' sorkatonaságnak járuló zsoldot és élelmezést nyer. — Ha pedig harczpiacra kell kiállni, akkor az említett élelmezésen felül, katonai kincstári ruházatot kap, 's háboru végéig ezt rendesen veszi, 's midőn visszatér, ingyen tulajdona marad; 's ha saját háziruházatában lép ki harczmezőre, akkor ezért előleges becsű szerint kárpótlás adatik. A' végház, minden ellenség előtt álló tagjáért, a' kincstári élelmezés napjától kezdve, ennek utolsó napjáig, vagy addig mig a' táborba menők sorai közt áll, évenként 6 pengő forintot huz, melly az adóból vo-

natik le, vagy készpénzzel kifizettetik; azon fegyver alatt álló tagjáért pedig, ki háboru alatt otthon marad, az adóból 12 forint engedtetik el évenként, a' katonai bejegyzéstől számlálva mind addig, míg vagy kincstári élelmezés alá jut, vagy szolgálni megszűnik, melly idő alatt azonban a' szokott békeidei tartás a' végház köteleességévé válik. Ha fegyver alá rendesen be nem jegyzett végőr használtatik cordoni, vagy más katonai szolgálatra, akkor ennek tartásáért a' végház naponként 4 krajczárt kap ezüstben; rablók kergetésére azonban mindenik ingyen tartozik fegyvert fogni. A' harczpiaczon, vagy békeidején is rendes katonai szolgálatban levő végőrök hadi törvény alatt állanak, de ez, szolgálaton kívül, sem a' besorozott, sem a' be nem sorozott végőrökre nem alkalmaztatik.

5) A' kincstári és községi ingyenmunkákról.

Utak csinálására, folyók tisztítására, kincstári épületek jó karbani tartására, cancellariák, őrházak, 's fa-illetőséggel bíró személyek számára megkivántató ölfák vágására, és hazahordására, 's más közjóra czélzó intézkedésekre, a' horvát és magyar végvidékeken mindenik végház tartozik bizonyos számú ingyen munkálatot tenni, még pedig minden hold szántóföldtől és réttől évenként egy egész napi kézi, és egy félnapi marhás napszámot szolgálni. Tisztek, tisztviselők, 's kik nem a' lekötöztetett végőrökhöz tartoznak, minden hold utáni szolgálatot megválthatnak 25 1/2 krajczárával; kézművesek és kereskedők a megváltáson kívül még 2 f. 40 kr. fizetnek évenként. Kivétetnek az ingyen szolgálat vagy megváltás alól: a' tisztek és tisztviselők járandóságaikhoz kapcsolt házi kertjeikre nézve; a' kath. papok bizonyos mennyiségű rétektől, 's a' pópák parochialis földjeiktől; a' klastromok, mennyire szabad földeket birnak; a' bejegyzett fegyver alatt állók végházai, még pedig egy őrmester után 10 holdtól, káplár, ezreddobos után 8, szabados és dobos után 6, közember, ács. 'stb., után 5 holdtól; az elaggott 's rokkant katonákra nézve szinte azon kedvezés engedtetik a' végházaknak, mint a' valódi fegyverviselők után. Háboruban e' kedvezések kétszeresen számítatnak. A' közmunkára hajtott végőrök apr. 15., 's sept. 1. közt reggel öt órától esti 7 óráig, mart. 1. 's apr. 15., és sept. 1. 's oct. 15. közt reggel 7 órától esti öt óráig tartoznak dolgozni. Apr. 15. és sept. 1. közt délb. két órai pihenés, 's sept. 1. és apr. 15. közt egy órai szün-

idő engedtetik. A' mesteremberek szokott munka és pihenő órá-jikat tartják meg. Ha a' munka helye a' falutól egy órai járás-nál messzebbre esik, a' felesleget a' munkaidőhöz számítják. Nyáron 6 órai, télen 4 órai távolság egy napba vétetik. Az egyik esztendőről fenmaradt napszámot; másik következő esztendőre át nem írják. A' körülmények megengedtével a' közönséges vég-örök is megválthatják napszámaikat, még pedig minden hold utáni szolgálatot 16 krajczárért, 's e' pénz olly közmunkákra fordittatik, mellyeknek bevégzésére a' rendes ingyen szolgálato-k nem elégségesek, 's ekkor az illyen pénzes napszámra ki-rendelt végőr egy gyalog napszámtól, 's egy dolgozó marhától 20 kr. kap; azonban az illy pénzes munkára is nem lehet a' végőrt többre szorítani, mint évenként 12 napra, 's egy mar-hát 3 napi szolgálatra, ugyhogy ha e' napszámok nem elegendők, a' nagyobb számért majd az illető general-kormányszék-nek, majd a' fő haditanácsnak kell jelentést tenni. Nagy mun-ka (aratás, vetés) idején a' robotra hajtás tiltatik.

A' bántási végvidékiek csupán az ezred pénzeit, a' hadi szereket, katonai ruhákat, ágyukat tartoznak ingyen szállítani az ezred határain belől; a' többi fenelőszámlált ingyen mun-kák helyett azonban a' legelőtől fizetnek bizonyos taksát, melly-től a' többi végvidékiek szabadok. E' taksából mindenik végház: egy őrmester után kevesebbet fizet 2 f. 40 krajczárral; kaplár, csapatvivő (Führer) ezreddobos után 2 f. 8 kr., szabados és do-bos után 1 f. 36 kr., közlegény, ács, 'stb. után 1 f. 20 kr. E' kedvezés háboru idején kétszeresen számítatik.

A' kincstári ingyen munkákon kívül, vannak még más in-gyennemunkák is, mellyek az egyes helységek köz szüksé-geire, 's némelly egyes elszegényedett vagy megkárosodott vég-örök felsegállítására fordítatnak. A' munka a' dolgozó férfiak, 's vonómarhák számához aránylagosan van felosztva, ugy mind-azáltal, hogy egy dolgozóra évenként 8 gyalog napszámnál, 's egy vonómarhára 4 napnál több ne essék, 's e' számot csak rendkívüli esetekben a' general-parancsnokság engedelmével lehet feljebbvinni. Felmentve vannak e' munkálattól a' bejegyzett fegyverviselők, a' helység előjárói, 's magtárak felügyelői. A' kereskedők, kézművesek, 's honoratorok, minden gyalog és marhásnapot megválthatnak 20 krajczárért, melly a' község pénztárába adatik.

6) A' földadóról.

Minden végvidéki földbirtokos, kivén a' törvény által kivettek, földjétől rendes földadót fizet, 's pedig a' közönséges végörök osztályához tartozó, egy 1600 □ öles holdtól

Szántóföldtől és Réttől.

			1.	2.	3.
			osztályban		
A' károlyvárosi végvidéken	- -	20 kr.	16 kr.	12 kr.	
Varasdi végvidéken	- - - -	30 kr.	26 kr.	20 kr.	
Báni végvidéken	- - - -	27 kr.	22 kr.	16 kr.	
Gradiskai ezredben	- - - -	28 kr.	24 kr.	18 kr.	
Brodi, petervárad ezredben, 's a'					
csajkásoknál	- - - -	30 kr.	26 kr.	20 kr.	
Német-bánsági ezredben	- - -	32 kr.	26 kr.	20 kr.	
Oláh-bánsági ezredben	- - -	32 kr.	26 kr.	18 kr.	

Legelőtől:

Német-bánsági ezredben	- - -	32 kr.	26 kr.	20 kr.
Oláh-bánsági ezredben	- - -	26 kr.	20 kr.	14 kr.
A' többi végvidékeken		s e m m i t		

Szőlőktől — Gyümölcsösöktől.

Osztály nélkül:

A' károlyvárosi végvidéken	- - -	1 fr.	30 kr.
Varasdi végvidéken	- - - -	1 fr.	30 kr. 40 kr.
Báni végvidéken	- - - -	1 fr.	30 kr. 35 kr.
Szeremi végvidéken	- - - -	1 fr.	30 kr. 40 kr.
Bánsági végvidékeken	- - - -	3 fr.	40 kr.

Minden más földbirtokos, ki nem a' közönséges végörök-höz tartozik, vagy törvény által nincs kivéve, földjeitől, és szőlőitől a' fenirt adót kétszeresen fizeti, csupán a' bánsági végvidéken, a' szőlőktől, a' vármegyei lakosokat kivéve, minden más csak 3 forintot ad. E' kettőztetett adó főkép csak olly végörök felségelésére fordítatik, kik marháikat, vagy gazdagsági szerzásaikat szerencsétlenség által elvesztették. — Mentve vannak minden földadótól: a' főtiszték, tisztviselők házi gyümölcsöskertjei, mellyeket járandóságban bírnak; a' nem egyesült óhitűek pópáinak egyházi állományai, vagy ha illyenek nem volnának, e' helyett 24 hold szántóföld, 10 hold rét, és a' Bánságban 8

hold legelő; a' kolostor földjei, mellyek törvényesen szabadítottak fel; olly telkek, mellyek adó alatt nem levő legelőkből csináltattak szántóföldeknek, réteknek, szőlőknek, 'stb., 6 esztendő leforgásáig.

7) Az iparadóról.

Ki a' végvidékeken valami hasznót hajtó iparágot üz, vagy e' nélkül a' legfelsőbb oltalomban részesül, tartozik ezekért a' végvidéki pénztárba bizonyos mennyiségű adót fizetni. Névszerint a' kereskedők és kalmárok 4 osztályra szakítván, amazok fizetnek első osztályban 40, másodikban 32, harmadikban 26, negyedikben 20 forintot; ezek első osztályban 16, másodikban 12, harmadikban 9, negyedikben 6 forintot. Az ki a' magyar és bánsági végvidékeken legalább is 12 fr., a' horvátban 6 fr. iparadót nem képes fizetni, kereskedőnek vagy kalmárnak be sem irathatik. Művészek és kézművesek szinte 4 osztály szerint fizetnek adót, t. i. 10, 8, 6, 4 forintot, 's ki a' szeremi és bánsági végvidékeken legalább is 6, a' horvátban 4 fr. nem fizethet, az kézművesnek nem tekintetik, hanem ha földdel bir, mint valóságos végőr, ha nem, mint personalista oltalom adót fizet, és mesterségét csak úgy üzheti, mint rendes kézműves segédje. Kézművesek, kik egyszersmind kereskednek, kereskedői adót; kereskedők, kik portékákon kívül marhával, 'stb. kereskednek, ezért ismét adót tartoznak fizetni. Olly végvidéki lakosok, kik külön családot képezvén, sem valami iparágot nem üznek, sem földeket nem birnak, oltalomadó alá esnek, melly évenként 1 forintot tesz pengő pénzben. A' végvidékekből származott nőtelen szolga, 's nőtelen mester és kereskedő legények minden adótól szabadok. Ellenben nem végvidéki szolga, kézműveseknél és kereskedőknél 2, végőröknél 1 forintot fizet évenként. Az oláh-bánsági ezredben megtelepedett zsidók, vagyonukhoz képest 8, 6, vagy 4 forint adóval terheltetnek, 's ezenfelül ha kereskedők, vagy kézművesek, a' fenemlitett iparadót is tartoznak megfizetni. Olly malmok, mellyek nem csupán a' házi szükségre való lisztet örlik, szinte adó alá vonatnak, 's a' nagyobb vagy kisebb mennyiség, a' kerekék száma után határoztatik meg.

Ez előszámlált alaptörvények csak a' magyar és horvát végvidékeket illetik; már az erdélyi végvidéknek igen sokban különböző szerkezete van. Ez pedig főképen az 1764. mart. 24. és 1766 november 12-ről szóló alapszabályokon nyugszik; ezek

után pedig az 1780. apr. 23 's nov. 9., 1773. apr. 24, 1766. dec. 21., 1777. apr. 19., 1807. oct. 5., 1808. jan. 7., 1817. oct. 9-kén kiadott rendeletek legfontosabbak lehetnek. Rövid tartalmuk ezeknek következő :

A' székelyek fegyverrel foglalván el földjeiket, ezeket teljes tulajdonosi joggal bírják, 's így nem feudomok; hanem egyszersmind született katonák levén, jószágaikkal való szabad bánásban némikép korlátoztatnak. Nevezetesen ezeket el nem adhatják, vagy zálogosíthatják, hanem legnagyobb szükségben is csak részét idegeníthetik el előljáráik tudtával; ezekről halál esetében nem rendelkezhetnek, hanem minden földbirtok előlegesen férfi ágot illetvén, legelőbb is a' fiuk örökösödnek, ezek nem léteben a' leányok, ezek kihaltával a' mellékági atyafiak, végre ezek semlevén, a' szomszédok, 's így a' fiscusra soha sem szálanak. A' leányok csak úgy tarthatják meg örökségeiket, ha végörhez mennek férjhez, különben, szinte mint a' provincialista atyafiak, tartoznak fekvő birtokaikat illő becsük szerint (*juxta condignam aestimationem*) végöröknek adni el, fenmaradván a' legközelebbi végör atyafinak elsőségi joga. Végvidéki származásu tisztok és tisztviselők magok részeiket birhatják, de gyermekeik kötelesek végöri szolgálatot tenni vagy fekvő jószágokat végöröknek eladni. Ezt kell érteni a' nem catholicus papokról is. A' catholicus papok akárhol lakjanak, örökségeiket megtarthatják, mellyek haláluk után a' legközelebbi atyafira szálnak. Szerzetesek fekvő jószágokban nem örökösödnek. Valamint a' provincialisták, a' végvidéken házasság, vagy örökösödés által szerzett fekvő vagyonaikat végöröknek tartoznak eladni, úgy a' székely végöröket is polgári igazgatás alatt levő birtokaikért pénzzel fizetik ki.

Az oláh végörök vagy nemesek és nemesi földeket bírnak, vagy nemtelenek, 's olly földeket mivelnek, mellyeket a' fejedelem kincstári jószágokból szakítván ki, örökös katonai köteleztetés terhe alatt adott által. Az első rendbeli végörök mint valóságos magyar nemesek, magyar nemesi szabadsággal 's törvényekkel bírják földjeiket. Ezt kell érteni a' székely huszárezredhez tartozó nemesi közönségekről is. A' második rendbeliek nem valóságos birtokosai földjeiknek, hanem csak haszonvevői, mind addig, míg a' birtokhoz kapcsolt katonai köteleességeknek megfelelnek, vagy megfelelhetnek. Innen, ha semmi törvényes férfi örökösök nincsenek, vagy csak leányok maradnak, vagy ha

a' család máshová költözik: a' végvidéki birtok is mind annyiszor a' királyi kincstárra visszaszáll, 's a' fejedelem erről szabad tetszése szerint rendelkezhetik. Ugyan ez okból földeknek eladása elzalogosítása bizonyos korlátok közé szorítatik; p. o. nem végőrnek eladni soha nem szabad; végőrnek pedig csupán felsőbb engedelemmel. Egy háznépet, mely mag nélkül való kihaláshoz közel áll, gyermekfogadás, házasság, vagy családhoz való iratás által ismét meg lehet népesíteni, de mindég az illető generalparancsnokság engedelmével.

Az erdélyi végőrök, kik provincialistákkal vegyesen laknak, a' legelőt, erdőt is vegyesen használják, de az úgy nevezett *revindicált hegyek*, mellyek 1769-ben a' szomszéd Oláh- és Moldva országoktól, határigazítás alkalmával visszaszerezettek, kirekesztőleg a' végőrök sajátjai, még pedig oly móddal, hogy ezeket a' második oláh ezred maga használja legelőnek, a' többi ezredek ismét haszonbérbe adják, 's a' bevett pénzt részint katonai ruhák szerzésére, részint szegényebb szerencsétlenséget szenvedett végőrök gyámolítására fordítják. — A' vegyes helységek királyi haszonvételeiben aránylagosan a' katonai kincstár is részesül, kivevén a' székely, 's némelly első oláh ezredbeli közönségeket. — Ingó javokról, 's a' végvidékhez nem tartozó ingatlan vagyonokról minden erdélyi végőr az ország törvényei szerint szabadon rendelkezhetik. — Rendes mennyiségre szabott katonai állományok (sessiones) Erdélyben nincsenek; mert a' végvidék felállítása alkalmával a' székelyek, 's nemes oláhok földjeiket megtartották, 's azokat a' törvényes örökösök most is feloszthatják;*) a' nemtelenek pedig, kik a' k. kincstártól kaptak földeket, a' kamarai birtokot minden helységben annyi-felé osztották, a' mennyi család jelentette magát katonai szolgálatra. Ez tehát igen lényeges különbség az erdélyi, 's más részről a' magyar és horvát végvidékek közt; valamint az is, hogy az erdélyi végvidéken minden földbirtokot illető perek az ország rendes törvényszékein vétetnek föl, holott a' magyar és erdélyi végvidékeken mnid ezek a' katonai ítélőszékek alá tartoznak. Illy nemű különbségek számosabban vannak a' többi viszonyokra nézve is. Így például az erdélyi végőr a' földmü-

*) Ezt ugyan a' székelyekre nézve az 1770. apr. 23. költ k. parancsolat megtiltja, de ez törvénybe ütközvén, szigoruan meg nem tartathatik.

velésén felül mindennemű mesterséget és kereskedést szabadon folytathat; magát tudományokra adhatja, de már felsőbb engedelemmel; papi hivatalt is szabadon választhat; rendes vég-házi társaság (Haus-Communion) itt nincs, hanem ez legfeljebb abban határozatlik, hogy egy háznéphez több családok iratnak össze, 's háziatya, házianya is van, de közös birtokról és kötelezetésekről szó sincsen. A' katonai köteleességeket mi illeti, mind az, mit fentebb a' magyar és horvát végőrökről, a' katonai szolgálatra, házi és katonai rendes ruházatra, fegyverre, hadiszerekre nézve mondottunk, az erdélyi végőrökre is alkalmazhatók; de ellenben itt a' valósággal fegyverben állókért a' végházak semmi zsold-járandóságot (a' magyar végvidékeken minden fegyverviselő után évenként 12 fr. járul) nem kapnak, mivel itt adót valóságos végőr, 1801. nov. 1-től fogva nem fizet, hanem a' birtokos kereskedők, kézművesek vagy földművelők, kik személyesen nem katonáskodhatnak, vagy mást tartoznak magok helyett állítani, de csak végvidékit, vagy bizonyos pénz mennyiséget fizetnek, 's ezt azok is, kik zsellérek és birtoktalanok lévén, személyesen nem katonáskodnak, hanem némi csekély oltalmi adót fizetnek. Továbbá a' különbség itt abban is áll, hogy az erdélyi végőr nem csak az ezred határán kívül, hanem még a' cordoni szolgálatban is rendes zsoldot kap (a' gyalog 4 kr., lovas 8 kr.), 's ennél fogva ingyen csak a' belső ezred szolgálatot teszi. Egyébiránt szinte mint a' többi végőrök évenként a' kincstártól egy pár topánkát, 's a' huszár egy pár csizmát ingyen kap. Továbbá a' huszár béke idején maga tartozik lovat venni, melly ha háboruban elvész, kincstári költséggel visszatérítettik; ha pedig rablók kergetésében, vagy más katonai szolgálatban romlik el, ez esetben 25 fr. kárpótlás járul. A' lovas levélhordók ezredük határain kívül lótartásra naponként nyáron 4, télen 8 krajezárt kapnak. Végre, mivel az erdélyi végezred népessége, a' terhes szolgálathoz képest igen csekély: ennél fogva itt még a' háziatyák is be szoktak fegyver alá jegyeztetni, 's a' sor rájuk kerülván, tartoznak cordoni szolgálatot tenni. Mi a' közmunkákat illeti: erre nézve a' regulamentumok felszabadítják az erdélyi végőröket, minden nyilvános és rendkívüli tehertől, katonai szállításától, mennyire ez saját tisztjeiknek nem szükséges, gyalog és marhas robottól, ingyeni vontatástól, kivevén a' szükséges belső fuvarozásokat. Azonban mind ezek ellenére is kötelez-

tetnek némely közjóra czélzó munkákat tenni, részint ingyen, részint fizetés mellett, valamint a' helységek közmunkái is ingyen teendők.

c) A' katonai végvidék hadiereje 49. §.

Az egész végvidék 6 kisebb katonai vidékre vagy *generálságra* osztatik el, mellyek ezek; **1. károlyvárosi**, **2. báni**, **3. varasdi**, **4. szeremi**, **5. bánsági**, és **6. erdélyi**. Ezek ismét felosztatnak 17 gyalog, 1 huszár ezred, és két zászlóaly vidékre, minden ezred ujlag 12 (a' huszárezred 8 század (escadron) kerületet foglal magában), a' zászlóalyak mindenik 6 századkerületre (Compagnie-Bezirk). Nevezetesen a' károlyvárosi generálság magában foglalja a' *likkai, ottosacsi, ogulini, szluini* ezredeket; a' báni az *első báni* és *második báni* ezereket; a' varasdi a' *szentgyörgyit* és *kőrösit*, a' szeremi a' *brodi*, *gradiskai* és *péterváradit* ezredeket, és a' csajkások zászlóalyát; a' bánsági az *oláh-bánsági* és *német-bánsági* ezredet, 's az *bánsági-illir* zászlóalyat; az erdélyi az *első és második székely*, ismét az *első és második oláh* gyalog, és a' *székely-huszár* ezredet.

A' gyalogezredek, béke idején, a' főkarral (Stab) 's 50 ágyussal együtt állnak 2570 főből (2 zászlóalyra osztva), az erdélyi gyalogezredek egyenként 2264 fegyveresből, a' huszárok 1792 lovasból, a' csajkások 139 ágyust is ide értve 1287 főből, 's ha az 1838-ban felállított bánsági-illir zászlóalyra 1250 legényt teszünk, úgy az egész végőrsereg békeidején 46,795 főre megyen; melly számhoz, hozzáadván az igazgatási tisztviselőket, őrmestereket, káplárokat, szabadosokat, azaz összesen 2712 embert, az egész sereg tenne 49,507 vagy kerek számmal 50,000 fegyverest.

Háboru esetére e' következő módon fejlik ki a' katonai végvidék hadiereje: Ha csak egy zászlóaly áll ki minden ezerekből, akkor ez hadi lábra tétetik, a' honmaradt pedig békei erejét megtartja, 's illy módon a' huszárokkal és csajkásokkal együtt 34,827 ember áll ki a' csatapiacra. De ha mind a' két zászlóaly kirendeltetik, akkor ezek hadi lábra tétetvén, 47,354 főnyi sereget tesznek. Nagyobb szükség esetében mindenik ezred egy tartalék zászlóalyat (a' magyar és horvát végezezek 6, az erdélyiek 4 századdal) a' csajkás és bánsági-illir zászlóalyak

egyenként egy tartalék osztályt, 's a' székely huszárezred egy tartalék századot állít; sőt rendkívüli esetekben ezenfelül az erdélyieket kivéve mindenik ezred egy honvéd zászlóaljat (Landwehr-Bataillon), 's a' csajkás és illir zászlóal egy osztályt fegyverkeztet fel; 's ekkor a' végvidéki egész sereg 91,231 főre megyen. *)

A' szabad katonai városokban lakó polgárok, rendes végőri szolgálatot nem tesznek, hanem e' helyett minden város népességéhez képest 1 — 6 századból álló honvéd katonaságot állít, kik mind háboru idején fegyverben levén és gyakoroltatván, rendszeren belső katonai szolgálatra alkalmaztatnak, és számuk mintegy 4000 főre rug.

A' végvidéki érettkorú férfiak 3 fő osztályra szakítatnak, u. m. fegyver alatt álló, szolgálatra alkalmas, és szolgálatra alkalmatlan személyekre. A' szolgálatra alkalmasok ismét vagy házi szolgálatot tehetőkre osztatnak fel, olly formán, hogy ezekhez az 50 — 60 éves, különben hiba nélkül való, amazokhoz a' 58 — 50 éves teljes erejű férfiak számítatnak. Szolgálatra alkalmatlanoknak tartatnak az öregek, a' hibás testűek, és törvény által felmentettek. Az utolsó osztályt teszik mind azok, kik rendes végőri állományokat nem birnak, mint például a' kereskedők, kézművesek, papok, honorationrok, zsellérek. A' fegyver alatt állókhoz, ha csak a' szükség másképp nem kívánja, csupán azok soroztatnak be, kik a' végházaknál könnyen nélkülözhetők; mellynélfogva az egyes családtyák, 's a' végházi társaságok fejei kiméltetni rendeltetnek, ámbár ezen kedvezés, az erdélyi ezredekre, a' csekély népesség és a' szélesen kiterjedő határvonal őrzése miatt nem alkalmazható.

Mi a' végőrök fegyvergyakorlását illeti, meghatározottat :

1) hogy az egyes ember gyakoroltatása a' 6 téli hónapban octob. — martiusig a' kapitány állomási helyén történjék, 's a' gyakorlat egy huzomban 4 napig, vagy ha a' kapitány jónak látja 8 napig tartson, de ez esetben a' másik hónap szabad marad. Azokat, kik már 2 éves fegyverviselő, a' kapitány az egyenkénti gyakorlástól fölmentheti. 2) A' tavaszi vetések elvé-

*) 1805-ben csatapiaczra szált 51,369 végőr. pótlékul küldetett 12 714, otthon maradt 22.371, összesen tett a' fegyveres erő 86,444 főt 1799 és 1800 101.692 végőr ment ki háboruba, 's ebből 33.583 többé hazáját nem látta.

geztével egy hétig századonként tartassanak fegyvergyakorlatok, ősszel pedig osztályonként, azaz két századonként, vagy ha az élelmezés és szálasadás nagy akadályokkal összekötve nincs, akkor az ezredes zászlóalyanként is összehívhatja ezredét, de csak az utolsó napokban. Ellenben a' csajkások, ősszel, egész zászlóalylyal 14 napig tartoznak magokat a' hajózási és hidverési szolgálatokban gyakorlani, hanem ekkor a' hosszas együtt lét tekintetéből kincstári költségen tartatnak. 3) A' székelly huszároknál a' fejenkénti fegyvergyakorlat, mind ősszel, mind tavasszal a' hadnagy lakásán, három osztályzatban egymás után 4 napig történik; 's ugyan ez időszakokban egyszer 4 napig az egész hadnagy csapát tart gyakorlást; midőn pedig a' főkari tisztek az ezredet évenként kétszer bejárják, akkor századonként vagy félszázadonként gyűlnek össze. A' végőrök fegyvergyakorlása tehát szabály szerint 38 napot vesz el, mellyhez hozzáadván az ide oda menetelre számított 10 napot, a' 101½ napban kerülő cordoni szolgálatot: az összes szolgálat évenként általjánában 149½ napra megyen.

A' végőrök hosszabb ideig zászlóalyanként vagy ezredenként magokat nem gyakorolhatván, ellenben minden olly tulajdonokkal, mellyek egy könnyű gyalogtól megkívántatnak, felruházva levén: ez okból ellenség előtt zárt csapatokban ritkán használtatnak, hanem mint a' cs. k. vadászok könnyű gyalog szolgálatot tesznek, elő és hátvéd csapatokba (Avantgarde, Arrieregarde) 's kémlelődésekre (Recognoscirung) küldetnek, 's ütközetben az ellenséget felosztott renddel (in aufgelöster Ordnung) támadják meg.

Egyébiránt a' végezredeknél szinte az a' katonai szabályirat (Reglement) létezik, mi a' rendes seregredeknél van; a' tisztek is mind rangjukra, mind fizetésükre, mind jutalmazásukra, mind előregedés vagy elnyomorodás esetében nyugpénzökre nézve egyenlő lábon állnak a' többi cs. k. tisztekkel; sőt ő felsége különös kegyességéből, itt a' gyalog tisztek is kapnak lótartásra bizonyos pótlékot; a' közemberek kincstári élelmezésbe jöven, a' magyar zsoldot huzzák, de előregedés, vagy elnyomorodás esetére nem a' kincstártól, hanem az illető végházaktól tartatnak, mellyek ezért, mint fentebb láttuk, némi kedvezést nyernek; azonban ha a' végház igen szegény, akkor az innen származott elaggott végőr a' szokott patentális hópénzt megkaphatja. A' végezredek felosztása szinte megegyez a' sor-

ezredekével, kivévén azt, hogy a' végőröknél csak 2, 's amott 3 zászlóaly számláltatik. Nevezetesen 1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy képezi a' főtisztkart, 8 fő, 4 alkapitány, 12 fő, és 24 alhadnagy, 's az erdélyi ezredekben 12 alhadnagy vezérli a' 12 századot. Gránátosok a' végezredeknel nincsenek, hanem ezek helyett mindenik ezred 50 pattantyust, 's mindenik század 20, az erdélyi végőröknél 16 lövészt számlál. A' székely huszárezred a' többi huszárezredek közt a' 11-dik számjegyet viseli, és szerkezetére nézve mindenben hasonló a' többiekhez, itt is 1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 8 fő, 8 alkapitány, 16 fő, 16 alhadnagy vezérelvén a' 8 századot, mely 32 hadnagyi csapatra osztatik fel. A' csajkások rendeltetése: békeidején a' Száva és Duna határfolyókat gyakran megjárni, 's ez által a' cordoni vigyázatot még erősebbé tenni; háború idején az ellenséges csajkáknak ellenszegülni, 's ezenkívül rendes hidverési és pionieri szolgálatot tenni. A' csajkások hajóserege ágyusladikokból, 's más közönséges egész- fél- és negyed csajkákból áll, 's 123 ágyuval, és 8 bombalökövel (Hau-bitze) van felfegyverkezve. A' csajkások szerkezete kevés különbséggel az, mi a' cs. k. hidverő zászlóalyé. Ezt is 1 főkari tiszt, 4 fő, 2 alkapitány, 6 fő, 6 alhadnagy, 6 főhidmester vezérli; de az alhidmesterek helyett itten őrmesterek, és öreg-hidverők helyett szabadosok vannak.

A' végezredeknek tulajdonosaik nincsenek, és így ezek neveit nem is viselhetik, mint ez a' sorezredeknel szokásban van, hanem várról, vagy városról, vagy nemzetiségükről neveztetnek el; például likkai, pétervárad, első székely, második oláh, 'stb. ezred. Azonban állandó rendes neveiken kívül még számjeggyel is különböztetnek meg, 's ez az 1 — 17-ig megy, tudniillik mennyi végezred számláltatik, és így a' sorezredektől különös számot visznek. Egyébiránt a' tulajdonosokra nézve a' két báni ezred kivételt szenved, mert ezeknek örökös tulajdonosa a' horvátországi bán. E' nevez ki minden tisztet a' kapitánytól lefelé számlálván, a' legalsóbbig épen úgy, mint a' sorezredek tulajdonosai szokták a' magok ezredeikben, holott a' többi végkatonaságnál minden tisztséget a' fő haditanács tölt be; valamint a' kapitányoknál nagyobb rangban álló tisztek, az egész cs. k. seregnél ez által neveztetnek ki. Egyenruhájokra nézve a' végőrök hasonlóak a' többi magyar sorsyalog ezredekhez, csakhogy fejér kabát helyett setétbarnát, és

fekete vállsziat viselnek; 's az ezredek egymástól csupán fejér vagy sárga gomb, és különböző színű hajtóka és gallér által különböztetnek meg.

A' végvidéki katonaság legfontosabb rendeltetése a' cordonőrzés. Azon 200 mértföldnyi határvonallal, mely a' magyar birodalmat a' török birodalomtól elválasztja, éjjel nappal legalább is 4179 fegyveres által őriztetik. A' cordon célja: megakadályoztatni, hogy a' török háborgók vagy rablócsoportok határainkra be ne üssenek; a' tiltott portékák be ne hozassanak; a' szökevények a' török tartományokba át ne mehessenek; legfőbb célja pedig a' veszteglő-intézeteket fegyveres erővel is segíteni, hogy a' pestis be ne hurczoltassék. Erre nézve a' cordon szolgálat, a' veszedelem fokaihoz képest 3 szakra osztatik. Az első szakban, midőn t. i. semmi rendkívüli veszedelem nincs, 4179 fegyverviselő szükséges a' cordon éjjel nappali őrzésére; a' második szakban, t. i. a' veszedelem növekedtével 6798; a' harmadik szakban pedig 10,016 fő kívántatik meg. Az egész végvonalon, e' cél elérésére galambházforma őrházak, vagy a' mint itt nevezik csárdák vannak építve; 's ezek egymástól csak olly távolságra tétettek, hogy jellővések által egyik a' másikat a' történekekről könnyen értesítheti. Elosztatnak pedig fő és közte állomásokra, 's a' fő állomásokon jelt adó rudak vannak, szükség esetében a' fegyveresek tüsténti összegyűjthetésére; e' fölött egyik állomástól a' másikkig őrcsapatok szüntelen járnak fel 's alá, hogy az örök élénk figyelemben tartassanak; a' cordon legfontosabb állomásán pedig az ezrednek egyik főkari tisztje mindég jelen van. A' cordonőrzés, kivevén a' szentgyörgyi és kőrösi ezredet, mellyek nem a' határszélen fekszenek, mindenik végezredet terhel, csakhogy e' teherben nem egyformán osztoznak; mert az 1. oláh, oláh-bánsági, brodi, gradiskai, pétervárad ezredek már az első szakban naponként a' cordonon többet tartanak 400 fegyveresnél. nolt a' többiek csak felénnyit; sőt a' likkai, ogulini, báni ezredek még ennyit sem küldenek. A' 2-ik oláhezred, melly szinte nem a' török határszélen fekszik, a' székely ezredeknek küld segítséget, a' székelyhuszár ezred pedig, azon ezredek vidékeiben, mellyekben felosztva van, teszen részint lovas, részint gyalog szolgálatot. A' cordonra kirendelt örök az erdélyi ezredekben 14, a' többiekben 8 nap multával váltatnak fel. Végre a' rendes örökön kívül a' károlyvárosi és báni ezredeknel még különös végörök is tar-

tatnak ; kik *szeressanusoknak* nevezetnek, 's több harambasák (őrmester), al-basák (káplárok) helyettes b sák vezérsége alatt 120 — 200 főnyi csapatot formálnak, 's mint felette mérész, ügyes lövészek, a' gyakran háborgó bosnyákok 's haramiák ellen igen fontos szolgálatot tesznek. Fizetésük csak az altiszteknek van, a' közlegények csupán a' közmunkától mentetnek föl, 's lőszereket ingyen kapnak. Egyenruhájok nem az, mi az ezredé, hanem egészen nemzeti. Az oláh-bánsági ezredben is van egy 48 főből álló szeressanus csapat, de ezek rendszeren zsoldot huznak, 's a' szokott legelő taksát nem fizetik.

4. Katonai kormány és törvényszékek. 50. §.

Ámbár az ausztriai birodalmat képező országok, polgári szervezetükre nézve egymástól távol állanak, 's különösen Magyarország e' tekintetben a' többi ausztriai országoktól lényegesen különbözik : mindazáltal mind a' magyar, mind a' nem magyar hadsereg igazgatása egy hasonlszerkezetű *egésszet* képez, melly egy központi főkormányszék, t. i. a' Bécsben létező *fő-haditanács* által egyenlő szabályok és törvények szerint kormányoztatik. És e' fő kormányzás nem csak a' tiszta katonai, hanem egyszersmind a' politico-oeconomiai (ujjonczállítás, remontaszedés, ruha és hadiszerek szerzése, biztossági és pénztári ügy, egyházi, közegészségi és élelmezési tárgyak), és bíráskodási ügyekre is kiterjed, mennyiben tudniillik ezek a' katonaságot illetik. Mellynélfogva a' főhaditanács legfőbb katonai kormányszék, 's egyuttal legfőbb katonai-itélőszék.

Minden tárgyak a' fő haditanácsnál, mellynek elnöke egy kitűnő vezér (General) szokott lenni, 10 katonai, politikai és oeconomiai, 's 4 bíráskodási osztályban (Departement) végeztetnek el. Ez osztályok a' fenemlitett különböztetés szerint 2 testületre szakadnak, mellyek közül mindegyik külön tart ülést. Mindenik osztályban egy udvaritanácsos (a' katonai osztályban egy ezredes vagy vezérőrnagy) az előadó. Kettő ezek közül különösen a' katonai végvidék számára rendeltetett, még pedig egyik a' katonai-politikai-oeconomiai, másik a' bíráskodási ügyekre nézve. Mind a' két testület üléseiben altábornagyok vagy vezér-őrnagyok is vesznek részt mint fő haditanácsosok; a' végzések szavazat többségével hozatnak. Nagy fontosságu

tiszta katonai ügyekben ezen főhaditanácsosok egy ülésben gyűlnek össze a' fő-haditanács első és második elnökeinek előlétele alatt, ez alkalommal a' katonai-osztály előadója vivén a' tollat.

A' rendes cancellariakon és egy terjedelmes leveltáron kívül vannak még e' fő kormányshéknél több alárendelt hivatalok, melyek a' katonai igazgatás különböző ágait intézik. Ilyenek a' katonai-egyházi dolgok kormányzati hivatala, egy tábori fő-pap főnöksége alatt; egy központi, ruházatrai felügyelet; egy remontírozó-felügyelet; egy közönséges hadi pénztárhivatal; és egy katonai törvény és szabály biztosság, mely a' katonaságot illető törvények, szabályok és felsőbb rendeletek összeszedésére és átvizsgálására van megbízva.

A' főhaditanácsnak ismét alá vannak rendelve a' kerületi **hadi-kormányshékek** vagy **vezér-parancsnokságok** (General-commanden), melyek a' birodalom különböző tartományaiban a' katonai ügyeket igazgatják és kormányozzák. Ilyen hadi-kormányshék 4 van Magyarországon, u. m. 1) a' **magyarországi** Budán, 2) az **egyesült károlyvárosi-báni- és varasdi** Zágrábban, 3) a' **szeremi** Péterváradon, 4) a' **bánsági** Temesváron. Minden hadi kormányshéknél van egy fő parancsnok, mint elnök, 's az egész 5 osztályra szakítatik el, ugyan annyi előadóval. A' **katonai osztályhoz** tartoznak a' tiszta katonai dolgok (előléptetések, katonai szabályok, 'sa't.), 's az előadó egy főkari tiszt, mint vezér-parancsnoki segéd. A' **politikai** osztályban a' publico-politicumok, a' lajstromzási és jegyzőkönyvi foglalatosságok tárgyaltnak, 's itt egy hadititoknak az előadó, ki egyszersmind cancellaria-igazgató. Az **oeconomiai** osztálynak feladata a' pénzek beszédése, számadások vizsgálata, 's a' t., egy főhadibiztossal mint előadóval. Az **élelmezési** osztály az élelmi szerek beszerzésére, hova fordítására, 's a' katonai élelmentárakra ügyel fel egy fő élelmezési igazgatóval, mint előadóval. Negyedszer a' **biráskodási** osztály, melyben egy general-auditor hadnagy az előadó, oly törvényes tárgyak elintézésére van rendelve, melyek nem a' *judicium delegatum militare* köréhez tartoznak; különösen a' rendeletek kézheziz szolgáltatására, alsóbb törvényszékek vizsgálatára, fenyítőhatalom gyakorlata, 's a' t. A' **Judicium delegatum militare** a' hadi kormányshéknek szinte kiegészítő részét teszi, ámbár különös osztályt képez. Ez első folyamodási ítélőshék minden polgári pörös dolgokban, 's nemesi bíróságot illető ügyekben mind azon katonai hatósághoz tartozó sze-

mélyekre nézve, kik a' hadi kormánysszék kerületében tartózkodnak, és saját ezredi vagy katonatestületi törvényhatóságokhoz nem tartoznak, vagy illető esetekben kivétetvék. Ide sorozhatók névszerint minden ezredek, 's kik ezeknél is felsőbb rangban vannak; önálló katonai testületek parancsnokai; az ezredek 's katonai testületek magok, ha egész testületben idéztetnek törvény eleibe. E' delegált törvényszéknek elnöke maga a' vezér-parancsnok, előadója a' biráskodási osztálybeli general-auditorhadnagy, kinek még egy főkari auditor adatik segédül.

A' hadi-kormánysszék fő igazgató hatóság minden kerületében fekvő katonaságra, katonai tisztviselőkre, parancsnokokra, hadi-biztosságokra, invalidusok-házaira, ménésintézetekre, sőt még a' várerősségi-ágyusi és várerősítési kerületi igazgatóságokra nézve is; de ez utóbbiak csak annyiban, mennyiben katonai fenyték és rendőrség vannak szóban, mert különben a' tulajdonképeni katonai szolgálatjukra nézve saját felsőségüktől kapnak parancsokat; mellyek azonban mindenkor az illető hadikormánysszéheknek is bejelentendők.

A' közegészségi tárgyakat a' hadi kormánysszék a' *tábori orvosi-igazgatás*, az egyháziakat a' *tábori főnökség* által kormányozza; a' kiadások és bevételek végett hadi-pénztárhivatalok vannak.

Mi a' katonai törvényszékeket illeti, már fentebb említettük, hogy törvénykezési dolgokban a' *főhadi-tanács* a' legutolsó és legfelsőbb bíróság. Azon főszakaszában, melly az igazság kiszolgáltatást gyakorolja, jelen vannak 2 vezér mint főhaditanácsos, kik azonban nem megvizsgált bírák, és 4 udvari tanácsos mint előadó. Második folyamodási bíróság a' *közsönseges feljebbviteli katonai törvényszék* Bécsben, egy főhadszertármesterrel mint elnökkel, 1 cancellaria-igazgatóval, és 10 fő-táblabíróval. Ennek köréhez tartozik a' leendő auditorokat, 's katonai biráskodási egyéneket a' törvényből megvizsgálni. Első folyamodási bíróságokhoz tartoznak: a' hadi-kormánysszékeknél levő *biráskodási-osztályok*, a' *judicia delegata militaria*, az *ezredi*, és *önálló katonatestületi törvényszékek*.

Az ezredi vagy katonatestületi törvényszéket képezik az ezredes, vagy testületi parancsnok, mint az ezred tulajdonosa által megbizott törvénymondó; továbbá az auditor, ki törvényhatóságát az ezredes vagy parancsnok nevében és megbizásából gyakorolja, 's mint előadó informativummal bír; és végre két táblabíró a' tisztikarból elhatározó szavazattal.

Mennyi polgári-követelések intéztetnek el a' magyar ezredekben 's hadi kormányzéseknek élvenként, ezt különösen megmondani nem tudjuk, mert mint fentebb említünk a' magyar katonai ügy az egész ausztriai birodalmával össze van olvadva; hanem az egész ausztriai birodalombeli fő és altörvényszékek-nél, a' 12 végvidéki szabad város ítélőszékeit is be számítva, katonai polgári perek 1834—1837-ig összesen 16,519 számmal vétettek fel, 's így átmérőleg egy évre esik 4129.

Ebből bevégeztettek:

Egészen	-	-	-	-	4383	per ítélet által
Egészen	-	-	-	-	12175	per egyesség által
Átmérőleg évenként	-				1095	per ítélet által
					3043	per egyesség által

Három vagy negyedrésze ezen pereknek a' katonai végvidékeket illetik. A' törvénykezési módban a' szóbeli eljárás tulnyomó, annyira, hogy 10—12 szóbelire jön egy írott per. Továbbá a' követeléseknek több felénél egyesség útján intéztetik el.

Az ezredek parancsnokait nem csak a' polgári, hanem a' fenytő törvénykezés is egyaránt illeti; 's ez a' fenemlített ezredi törvényszékek által gyakoroltatik. Mindenik ezred parancsnoka a' hatósága alá tartozó személyek ellen, a' kapitánytól lefelé számlálván, a' tiszti vizsgálatokat megrendelheti, a' hadi ítélőszéket összehívhatja, ítéletet hozathat, 's azt megerősíteti és végrehajthatja. Azonban az ítélet a' bűnöst sánczra, fenytőházra, vagy halálra kárhozhatja; 's ha az elmarasztalt tiszti rangban van: akkor az ítélet helybenhagyása, vagy megváltoztatása a' felsőbb törvényszék körére tartozik, kivéven azon eseteket, hol a' rögtöni példaállítás elkerülhetlenül szükséges, mint például háboru vagy pestis idejében, 's a't. Kisebb büntetéseket, mellyek 25 páczaütést meg nem haladnak, a' heti raportok alkalmával magok a' kapitányok is rendelhetnek.

Mind azon személyek, kik az illető hadi kormányzék hatósága alá tartoznak, a' fenytő ügyekben is ettől függenek, 's e' hatalmát a' hadi kormányzéknek levő főtisztikari auditor, 's a' kiszabott bíróság által gyakorolja. 1817-től fogva a' végvidéki hadi kormányzések, az alattok levő személyekre nézve szinte azon büntető hatalommal ruháztattak fel, mellyekkel az ezredek tulajdonosai jogai szerint a' többi hadi kormányzések birnak, olly móddal, hogy különös eseteket, mellyekben az ítélet kihirdetése előtt az irományok főbb törvényszékre küldendők, nem szám-

lálván a' hozott ítéleteket az alezredestől kezdve lefelé vagy megerősíthetik, vagy lágyíthatják, vagy végrehajthatják.

Olly büntettek, melyeket őrmestertől lefelé követnek el, 's melyek legfeljebb 75 pálczát, vagy 300 emberköztü vesszőzést érdemelnek, rendes törvényuton intéztetnek el, 's ehhez az auditort is értvén, 8 bíró szükséges, u. m. 1 közember, 1 szabados, 1 káplár, 1 őrmester, 1 hadnagy, 1 kapitány, 's még egy második kapitány mint elnök. Az ítélet szavazat többséggel hozatik. Olly büntettek, melyeket főtsízt vagy tisztviselő követ el, 's melyek a' mondottaknál nagyobb büntetést huzhatnak magok után, hadi törvényszék által ítéltetnek el; melyre 14 bíró, u. m. 2 közember, 2 szabados, 2 káplár, 2 őrmester, 2 hadnagy, 2 kapitány, 1 auditor, 1 őrnagy mint elnök kívántatik meg. A' hét osztályból vett bírának 7 szavazatuk van, nyolczadik az auditoré, kilenczedik az elnöké. — A' katonai végvidéki szabad városokban fenytőítélet hozásra 5 szavazat szükséges. Elnök a' polgármester, előadó a' syndicus, 's az ítélet szinte szavazati többséggel hozatik.

Egyébiránt valamin a' büntető, ugy a' kegyelmező hatalom (*Jus gladii et aggratiandi*) az ezrednek minden személyeire nézve az ezredtulajdonost illeti, 's mint már fentebb említénk e' jogokat az ezredes, vagy független parancsnok annak nevében és megbizásából gyakorolja. E' hatalmánál fogva a' bűnös felett hadi vagy rögtöni törényszéket tarthat, az ítéletet, mennyire törvényes kivételek nincsenek, végrehajthatja vagy szelidítheti, vagy egészen megkegyelmezhet, de a' büntetést nem nagyobbíthatja. A' katonai végvidéken az ezredeknek tulajdonosai nem levén: e' hatalmat a' közönséges feljebbviteli főtörvényszék gyakorolja, kivévén a' két báni ezredet, melyekre nézve a' horvátországi bán, tulajdonosi jogában teljesen meghagyatott.

E' közönséges fő-törvényszék fenytő perekben csak akkor ítél, ha 1) a' perek törvény szerint az első kereseti bíróságoktól (ezredek, önálló katonai testületek, végvidéki szabad városok, hadi kormányzések) ide feljebb hozatnak; 2) ha az ezredek parancsnokai valami büntetést, melyet megerősíthettek volna, lágnak tekintik 's azért feljebbviszik; 3) ha olly személyekről vagy ügyekről van kérdés, melyekről hozott ítéleteket az első kereseti bíróságok végre nem hajthatnak. Az első esetben az ítéletet csak helyben hagyhatja vagy lágyíthatja; második esetben csak helyben hagyhatja vagy növelheti; harmadik esetben szabad tetszése szerint intézkedhetik, 's kegyelmet

is adhat. Azonban büntető vagy kegyelmező hatalma a' közönséges katonai főtörvényszéknek korlátoztatik a' következő esetekben: ha a' bűnös ezredi rangban vagy még feljebb áll; ha a' hozott ítéletet halálos ítéletre akarja változtatni; ha az alsóbb hadi törvényszék a' vádlottat fölmenti, a' főtörvényszék pedig büntetendőnek találja, ha a' sáncz és várbeli fogságok törvényesen kiszabott határidejét feljebb emelni akarja; a' hazaárulási, párviadali, hamispénzt csinálási ügyekben, 'stb. Mind ez előszámlált esetekben, tartozik a' főtörvényszék a' pert, minden írományokkal együtt a' fő-haditanácshoz, mint legfelsőbb ítélőszékhez feljebbvinni, mely ezt a' már említett bíraskodási külön osztálya által intézteti el; 's ennek adatott egyszersmind teljes hatalom: büntetni vagy egészen megkegyelmezni. A' büntetések nemei: halál, kötél vagy lövés által (a' fejevétel eltiltatott); ez katona fenytéki nagyobb áthágások, amaz becstelenítő gonosztettek esetében; vesszőzés, pálczaütés, sánczmunka, közmunka, házi-profosz-stokházi-várbeli-fenyítőházi fogság, számkivetés, egyik ezredből másikba való áttétel, rangvesztés, becsületvesztés. Pénzbeli büntetések nem divatoznak; az elkoboztatás is csak a' szökött katonák vagyonaira alkalmaztatik.

Az egész ausztriai birodalomban közönséges büntettért bevádoltatott katonai egyén:

1828-ban: 7254ből a' végvidékre esett 3493

1829-ben: 7404ből a' végvidékre esett 3293

1831-ben: 6894ből a' végvidékre esett 2831

1836-ban: 7376ből a' végvidékre esett 3381

A' bűnemek közt legtöbb volt tolvajság; gyilkosság és verekedés az összes büntetteknek $\frac{1}{10}$ részét tette.

Szinte az egész ausztriai hadseregnél katonai vétkek miatt bevádoltatott:

1828-ban: 5321 egyén, ebből a' végvidékre esett 465

1829-ben: 5484 egyén, ebből a' végvidékre esett 494

1831-ben: 6371 egyén, ebből a' végvidékre esett 711

1836-ban: 5589 egyén, ebből a' végvidékre esett 556

Mindenütt a' bevádoltak fele szökött katonákból állott; ez után legnagyobb számmal voltak a' bajtársi tolvajságért, engedtlenségért, és őrállói kötelesség elhanyagolásaért bevádoltak. 1834—1837-ig évenként elítéltetett 29 akasztófára, 2 agyonlövésre, 7 várbeli fogságra, 348 sánczmunkára, 5508 vesszőzésre, 16 hivatalvesztésre, 697 rangvesztésre, és 3903 különféle kisebb büntetésekre. *)

Mi a' katonai személyeket illető törvényeket illeti: ezek három osztályra szakíthatók, u. m. 1) tulajdonképeni katonai törvényekre, melyek csak katonákat illetnek; 2) közös törvényekre, melyek a' katonákkal úgy mint más polgárokkal egygeránt közösök; 3) kivételi törvényekre, inellyek a' közönséges polgári törvényeket a' katonákra nézve részint tágitják, részint korlátozzák, például a' végrendeleti formaságoknál, adómentességi előjogoknál, 'stb.

A' polgári keresetekre nézve a' magyar rendes katonaság részint a' magyar, részint a' közös ausztriai katonai törvények szerint kap ítéletet. A' magyar és horvát végvidékeken a' hanyatló igazságszolgáltatást tetemesen helyre állítottak az 1754. jun. 18-kán kiadott végvidék jogok, melyek először a' károlyvárosi és varasdi végvidék számára készítetvén, később a' többiekre is kiterjesztettek, 's világosan egybehangzólag adattak ki azon törvénykezési szabálylyal, mely 1754. jun. 23. az egész cs. k. hadseregnek törvényül tétetett. Azonban az idő előmenete megmutatta, hogy e' törvények sok változtatást és javítást kívánnak, minthogy 1787-ben az akkoron szerkeztett végvidéki rendszerrel, a' törvénykezési javítás is összekapcsoltott, 's az ekkor hozatott rendeletek, ámbár azóta több oldalu javítás történt, mind a' mai napig alapját teszik a' végvidéken divatozó igazság kiszolgáltatásnak; ámbár főszabályul azon közönséges polgári törvénykönyv szolgál, mely az austriai örökös tartományokban divatozik, 's mely 1811-ben tétetett fogatnba. Egyébiránt az erdélyi végezredek itt is kivételt szenvednek. Mert személyes ügyekben szinte kirekesztőleg katonai hatóságok ítélnek ugyan, de birtoki perekben csak a' 2-ik oláh-ezredben, 's az első oláh ezrednek tiszta katonai helységekben bíraskodhatnak a' katonai ítélőszékek; a' többi ezredekben 's helyeken, minden birtoki ügyek az illető székely székek, vagy vármegyék törvényszékein intéztetnek el, 's általjában mindenütt Erdélyország irott és szokásbeli törvényei szerint.

A' fenytő törvények alapját, valamint az egész cs. k. hadsereg, úgy a' magyar katonaságra és katonai végvidékre is, azon theresiaí fenytő-rendszer teszi, mely 1769-ben dolgoztatott. Azonban e' törvények szigoruságát már Maria Theresia sokban lágyította, a' megtartott torturát Sonnenfels javallatára eltörölte, II. Leopold pedig, az 1790. jul. 3-kán költ fenytőszabályai által tetemesen javította, 's rendes fenytőjoghhoz köze-

lebb hozta. Ezen kívül a' horvát és magyar végőrök a' fenemlített 1754-ki végvidéki jogok is, mennyire ezekben fenytő törvények léteznek, kötelező erővel birnak; 's a' katonai szabályirat (Dienst Reglement) és az 1808-ban kiadott hadiczikkelyek, az egész császári királyi hadsereget egyformán illetik; hanem ez utóbbiak a' végőrökre csak akkor alkalmazhatók, ha valósággal szolgálatban vannak, ezenkívül sem a' besorozott, sem a' be nem sorozott végőrökre nézve helye nincs.

Mit eddig a' katonai kormány 's törvényszékekről, és katonai polgári és fenytő törvényekről mondtunk, ezek általjában a' fentebb említett kivételeken kívül a' Végvidéket is illetik ugyan; de mivel ezen intézet katonai 's polgári egyszersmind, szükség leend még befejezésül ennek belső kormányáról némellyeket megjegyeznünk.

A' magyar és horvát végvidékeken minden falu vagy mezőváros a' helység öregei által képviseltetik, kik az összes családfejtől választatván, hivatalukban a' század-parancsnokság által erősítetnek meg. Számok a' népséghez képest kisebb vagy nagyobb; egyébirnt fedhetlen életű, mennyire lehet irás-olvasás tudó férfiaknak, és kiszolgált katonáknak kellek lenni. Ők vigyáznak fel a' községi csendre, közbátorságra, rendre; ők kezelik a' község vagyonát a' század parancsnokság felügyelése alatt; 's ennek egyszersmind segédkezet nyujtanak a' közadó behajtásában, a' végőröknek közmunkára való kirendelésében, 'stb. A' helység öregein kívül, mennyire csak a' faluk száma megengedi, minden községben van egy *állományi parancsnok is*, ki vagy egy ezredbeli főtiszt, vagy ha a' helységek kicsinyek és számosak, egy ezredbeli altiszt (örmester, káplár) szokott lenni. Ezek által közöltetnek a' felsőbb rendelekek a' helységöregeivel, ha azok már a' századi rendes bejelentések (Compagnie Rapport) alkalmazásával tudokra nem estek volna; 's ezek viszik a' felügyelést az egész helység dolgaira. A' köz kihirdetések vagy ünnepeken az isteni tisztelet után szoktak megtétetni, egy nagyobb terjedésű köztéren. Az erdélyi végvidéken a' végőrök vegyesen lakván a' polgáriakkal: a' községi igazgatás is ugyan az, melly a' vármegyékben vagy székekben divatozik; t. i. a' bírák és eskütt emberek képezik az előjáróságot, a' székeleyknél pedig mind a' végőrök, mind a' polgáriak részéről különös falubíró választatik. — A' taksális helyeken van egy bíró, több senator, albíró, jegyző, levéltárnok, 's a' t. A' székeley ezredek, és az első oláh ezred

vidékében levő privilegiált városok előjáróit az erdélyi fő kormánysezék erősíti meg hivatalukban, ha a' katonai hatóság választásuk ellen kifogást nem tesz; 's ekkor minden közdolgót az ország törvényei és szokásai szerint intéznek el. Mint végvidéki helyek azonban, azon ezred hatósága alá tartoznak, melynek vidékébe esnek.

Egy század (Compagnie) vidékébe eső helységek a' századparancsnokság hatósága alá tartoznak. A' század parancsnoka mindég egy fő vagy alkapitány szokott lenni az illető ezredi tisztikarból, kinek a' század politikai és oeconomicai dolgainak kormányzására még egy igazgatási tiszt (Vervaltungs-Officier) adatik segédül. Ezen tiszt katonatiszti rangban van ugyan, nevezetesen vagy fő vagy alhadnagyi czimet visel, de hadi szolgálatot nem tesz, hanem csak a' század politikai és oeconomicai dolgaira ügyel fel, a' százados kapitány kormánya alatt, 's innen nem az ezredbeli haditisztekkel lép elő. A' századoknál levő összes igazgatási tiszteknek előjárójuk az igazgatási-kapitány, ki az ezred fő tisztikarnál levén, az ezredes fő parancsnoksága alatt, az egész ezrednek politikai és oeconomicai kormányzását viszi. Ő hozzá küldik be jelentéseiket a' századoknál levő igazgatási tisztek 's fenemlített tárgyakra nézve ő az előadó az ezredes elnöksége alatt tartott heti ülésekben. Az igazgatási szolgálat teljesítésére, a' század parancsnokság rendelkezése alá tartoznak még egy őrmester, két káplár, egy irtok, 8 szabados; 's ezeken kívül a' hadi szolgálatban levő fő és altisztek is tartoznak érkezésükhöz képest a' közigazgatásban segédkezet nyújtani. A' század parancsnokság állomási helyén, melyről neveztetik el az egész század kerület, tartatnak nagyobb bátorság okáért minden kebelbeli községek és egyházak pénztárai, a' százados kapitányhelység és előjárói, 's a' lelkész és egyházi tanácsosok pecsétjei alatt; a' század cancellariajában pedig az összes századbeli helységek összeirási és telek könyvei őriztetnek. Minden politikai és oeconomicai tárgyak a' százados kapitány mint parancsnok, 's az igazgatási tiszt elibe tartozván: ez okból a' kapitány elnöksége alatt, a' századnak minden fő és altisztjei, 's a' helység előjárói hetenként rapportra összegyűlnek. Itt bontatnak fel a' felsőbb parancsolatok, végzése; itt adatnak ki a' szükséges utasítások; a' perlekedő feleknek kibékültetésük itt próbáltatik meg, vagy e' nem sikerülván, dolguk az ezred ítélőszékére vitetik; kisebb vétkek itt büntettetnek meg; itt fogadtatnak el a' könyör-

gő-levelek, melyek azután vagy elintéztetnek, vagy feljebbje-
lentetnek; itt határozatnak meg a' közmunkák, szolgálatok, 'stb.
az adók behajtatnak; egy szóval a' századnak minden közdolgai
itt intéztetnek-el. A' csupán katonai szolgálatban, a' százados
kapitány legkisebbé sem köttetik az igazgatási tiszthez, hanem
századának kormányát épen olly hatalommal viszi, mint a' ren-
des fenálló ezredekben.

Az erdélyi végvidéknek a' vármegyéktől vagy székektől kü-
lönös kerülete nem lévén: a' végvidéket illető politicalai és oeco-
nomiai tárgyakra rendes igazgatási tisztek nem rendeltettek, ha-
nem ezeket csak az illető gyalog vagy huszár századok parancs-
nokai viszik, segítségül szolgálván ebben a' többi ezredbeli fő
és altisztek is.

Az ezredes, mint az ezred parancsnoka, az egész ezred-
vidék kormányát kezében tartja, ugy mindazáltal, hogy az igaz-
gatás külön ágaiban, melléje dologhoz értő referensek adattak.
Ilyenek az igazságszolgáltatásban az auditorok, a' politicalai és
oconomiai szakban az igazgatási-kapitány, az építésben az é-
pítési-kapitány, számadásokban a' számvevő. Ezeken kívül még
a' főkari tisztek is, mint például az alezredes, őrnagyok, se-
gítségül szolgálnak. Azon hely, hol az ezredes lakik, főtisztikari
helynek (Stabsort) neveztetik. Itt vannak az igazgatás ágaihoz
képest a' különböző cancellariák, itt laknak az illető referensek
a' hozzájuk tartozó személyzettel együtt, valamint itt lakik az al-
ezredes is, mint a' fő ezredes helyettese, és még egy őrnagy.
Az ezredes elnöksége alatt a' helyben lakó főkari tisztek, 's a'
különböző szakbeli referensek minden héten gyűlést tartanak,
mellyben az ezredes tartozik ugyan meghallgatni az illető re-
ferensek tisztí véleményét; de a' határozatot és végrehajtást e-
gyedül teljes hatalommal teszi. A' csajkásoknál és a' bántási
illir-zászlóalyban, a' zászlóaly parancsnoka, ki rendszerint őrnagy-
vagy alezredesi rangban áll, van olly hatalommal felru-
házva, mint az ezredi vidékekben az ezredesek; az erdélyi ez-
redeknél pedig, az ezredesek mellett csupán számvevők és au-
ditorok vannak, az igazgatás többi ágait, a' főkari tisztek se-
gítségével egyenesen magok intézik.

A' felsőbb kormányshékeket, például a' hadi parancsnoksá-
gokat és a' főhaditanácsot fentebb, a' katonai szabad városok
szerkezetét pedig a' 43 §-ban már említettük.

*) Ezen bünvádi eljárások 370,000 katonára estek ; huzzunk e tekintetben párvonalt Franciaországgal. Franciaországban 1838-ban volt 314,919 katona. Ezek közül fenyítőper indított 4638 ellen, és így minden 68-ik vádolva vala. Elítéltetett 3169, és így minden 99-ik. Halálos ítéletet kapott 69, deportatiót 3, nehéz munkát vasban 222, hosszabb rabságot 109, fenyítőházat 261, közmunkát 489, fogságot 2007, rangvesztést 7, száműzést 2. A' 69 halálra ítéltettek közt 13 szökésért, 44 engedetlenségért, 8 gyilkosságért, 4 tolvajságért kapott halálos ítéletet, de csak 10 hajtott végre, u. m. Franciaországban 1 gyilkosságért, 9 Afrikában különböző tettekért. Vesszőzés, pálcázás a' francia hadseregnél egészen száműzve van. Egyébiránt a' gyalogság legtöbb bűnöst számlált, mert itt minden 114 főre jött 1, holott a' lovasságnál 148, pattantyuságnál 125 közt találtatott 1 vétke. A' perbe idézettek közt 2468 tudott irni, 2170 nem tudott. *Journal des Debats. 1841. Oct. 20.*
